

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS GEROVĖS IR NEGALĖS STUDIJŲ FAKULTETAS
SPECIALIOSIOS PEDAGOGIKOS KATEDRA

Specialiosios pedagogikos magistrantūros studijų programa

Gina Juškienė

**PRIEŠMOKYKLINIO AMŽIAUS VAIKŲ TARIMO TRŪKUMAI IR
FONOLOGINĖS ANALIZĖS GEBĖJIMAI**

Magistro darbas

*Magistro darbo vadovė –
doc.dr. Aniceta Garšvienė*

2008

Magistro darbo santrauka

Problemos aktualumas. Išsilavinimo standartai (2003) nurodo, jog priešmokyklinio amžiaus vaikas turėtų intuityviai jausti gimtosios kalbos modelį: kalbant praktiškai derinti jos dėsnius ir normas, o garsinės kalbos aspektu – taisyklingai ir aiškiai tarti daugumą gimtosios kalbos garsų. Vienas iš intelektualinio vaiko brandumo mokyklai vertinimo kriterijų – fonologinės vaiko žinios. Šiuo darbu siekiama išsiaiškinti dažniausius priešmokyklinio amžiaus vaikų (6 – 7 metų) garsų tarimo trūkumus bei fonologinės analizės gebėjimus. Duomenys gali būti naudingi logopedinės pagalbos gerinimui: metodinių leidinių, programų rengimui.

Tyrimo objektas - priešmokyklinio amžiaus vaikų garsų, skiemenų, žodžių, sakinių tarimo trūkumai bei fonologinės analizės gebėjimai.

Hipotėzė - 1) priešmokyklinio amžiaus vaikams būdingiausi sudėtingos artikuliacijos garsų tarimo sutrikimai,

2) sudėtingėjant kalbos vienetui, tarimo trūkumų daugėja,

3) dalies priešmokyklinio amžiaus vaikų, turinčių garsų tarimo trūkumų, nepakankamai susiformavę fonologinės analizės gebėjimai.

Tyrimo tikslas - išanalizuoti priešmokyklinio amžiaus vaikų garsų tarimo trūkumus bei fonologinės analizės gebėjimus.

Uždaviniai: 1) išanalizuoti tarimo sutrikimų sampratą; 2) ištirti priešmokyklinio amžiaus vaikų (6 – 7 metų) garsų tarimo trūkumus bei fonologinės analizės gebėjimus; 3) nustatyti šių trūkumų gausą; 4) palyginti garsų, skiemenų, žodžių, sakinių, greitakalbių tarimo bei foneminės klausos ir garsinės analizės užduočių atlikimo rezultatus.

Tiriamųjų apibūdinimas. Tyrime dalyvauja 138 priešmokyklinio amžiaus vaikai (6 – 7 metų), iš jų 73, turintys garsų tarimo sutrikimų, kai kurie pasižymintys neišlavėjusia fonemine klausa.

Tyrimo metodika - mokslinės literatūros analizė, tarimo bei fonologinės analizės gebėjimų tyrimas nestandartizuotu testu.

Rezultatai. Priešmokyklinio amžiaus vaikų tarimo ir fonologinės analizės gebėjimų tyrimas atskleidė, kad sudėtingėjant tariamam kalbos vienetui, sunkėja tarimo klaidos: nuo garso pakeitimo iki žodžio visiško iškrepimo. Dažniausios – garsų keitimo klaidos. Priešmokyklinio amžiaus vaikų, turinčių garsų tarimo trūkumų, kalboje labiausiai paplitusios dislalijų formos – sigmatizmas ir rotacizmas. Sudėtingėjant kalbos vienetui, tiriamieji prasčiau išskyrė nurodytą garsą. Sunkiai sekėsi nustatyti pirmąjį ir paskutinįjį žodžio garsą, kai jis buvo nekirčiuotas balsis.

Hipotezē, kad priēsmokyklinio amžiaus vaikams būdingiausi sudėtingos artikuliacijos garsų tarimo sutrikimai, jog sudėtingėjant kalbos vienetui, tarimo trūkumų daugėja, ir kad dalies priēsmokyklinio amžiaus vaikų nepakankamai susiformavę fonologinės analizės gebėjimai, pasitvirtino.

Turinys

Magistro darbo santrauka	2
Įvadas	6
1 skyrius. MOKSLINĖS LITERATŪROS APIE TARIMO SUTRIKIMUS ANALIZĖ	9
1.1. Mokslai apie kalbos garsus	9
1.1.1. Fonetika ir fonologija – mokslai apie kalbos garsus.....	9
1.1.2. Fonetikos ir fonologijos reikšmė logopedijai	13
1.2. Vaikų kalbos raida	14
1.2.1. Vaikų kalbos raidos tyrimų aspektai	14
1.2.2. Priešmokyklinio amžiaus vaikų garsinė kalba	17
1.3. Tarimo sutrikimai.....	20
1.3.1. Garsinės kalbos sutrikimų samprata	20
1.3.2. Garsinės kalbos sutrikimų priežastys	24
1.4. Dislalijų samprata ir klasifikacijos	25
1.4.1. Dislalijų samprata	25
1.4.2. Dislalijų klasifikacijos	26
1.4.3. Dislalijų formos	29
2 skyrius. PRIEŠMOKYKLINIO AMŽIAUS VAIKŲ TARIMO IR FONOLOGINĖS ANALIZĖS GEBĖJIMŲ TYRIMAS	35
2.1. Tyrimo metodika.....	35
2.2. Tiriamųjų apibūdinimas.....	35
2.3. Tarimo tyrimo rezultatai	37
2.3.1. Atskirų garsų tarimas	37
2.3.2. Garsų tarimas skiemenyse	41
2.3.3. Garsų tarimas žodžiuose	44
2.3.4. Garsų tarimas sakiniuose ir greitakalbėse	51
2.3.5. Tarimo tyrimo rezultatų palyginimas	52
2.4. Fonologinės analizės gebėjimų tyrimas.....	56
2.4.1. Foneminės klausos tyrimas.....	56
2.4.2. Garsinės analizės gebėjimų tyrimas	58
Išvados	62
Literatūra	64
Summary	68

Priedai	70
1 priedas	71
2 priedas	75
3 priedas	76
4 priedas	77
5 priedas	78
6 priedas	79
7 priedas	80
8 priedas	81
9 priedas	82
10 priedas	83
11 priedas	84

Ivadas

Mokslinė problema ir tyrimo aktualumas. Priešmokyklinio amžiaus vaiko gebėjimai yra saviti ir kintantys. Darželį lankantys vaikai ugdomi kryptingai, todėl įgauna socialinės, emocinės, komunikacinės patirties, lengviau priima naujoves, prisitaiko prie pasikeitusių sąlygų, yra savarankiškesni, turi elementarių mokymuisi reikalingų gebėjimų. Vaikai, perimdami informaciją iš suaugusiųjų, bendraamžių, mokosi kalbos, įgyja bendravimo įgūdžių. Gerai kalbantys vaikai lengviau reiškia mintis, laisviau bendrauja su kitais, geriau pažįsta juos supančią erdvę, tikrovę. Kaip tik todėl kalba nulemia daugelio psichinių procesų vystymąsi. Kalbai sutrikus, sulėtėja ir kai kurių psichinių procesų vystymąsis. Vaikas, pradėdamas eiti į mokyklą, turi būti ne tik socialiai subrendęs, bet ir turėti atitinkamą kalbos išlavėjimą. Iki 4 – 6 metų vaikai turėtų išmokti taisyklingai tarti visus gimtosios kalbos garsus. Gerai išlavėjusi vaiko kalba padeda jam sėkmingai mokytis mokykloje. Bet kai kurių vaikų tarimo trūkumai dėl netobulos motorikos ar nepakankamos kalbinės klausos kontrolės išlieka (Garšvienė, 1993). Dar ir priešmokykliniame amžiuje ne visų vaikų kalba yra taisyklinga: kalbėdami jie gali garsus praleisti, keisti kitais ar tarti juos netaisyklingai. Dėl kalbos sutrikimų vaikai kremtasi gali pasijusti menkesni už savo bendraamžius. Gerai išsivystęs, taisyklingas kalbėjimas yra viena iš svarbiausių prielaidų, nulemiančių sėkmingą vaiko mokymąsi mokykloje (Giedrienė, 1987). Sutrikimas gali būti kliūtis renkantis profesiją, sunkinti bendravimą, neigiamai veikti skaitymo ir rašymo įgūdžių formavimąsi, sukelti nepasitikėjimo savimi jausmą, trukdyti atsiskleisti asmenybei. Šioms mintims pritaria ir Unčiūrys (1988) teigdamas, jog kalbos sutrikimai, vaikams pradėjus lankyti mokyklą, kliudo sėkmingai mokytis skaityti ir rašyti. Todėl būtina laiku įveikti kalbos trūkumus, ir geriausia tai padaryti dar iki mokyklos. Be to, vaikų kalbos sutrikimai skiriasi sunkumo laipsniu, struktūra, įveikimo galimybėmis.

Vaiko kalbos raidą nagrinėjo O.Monkevičienė (2003), R.Žukauskienė (2006), Wängler (1983), Боровик (2008), Берк (2006), Чевелева (1989), Kurz (2008). Lietuvoje komunikacijos sutrikimus aprašė J.Unčiūrys (1988), R.Giedrienė (1998). Sutrikimų rūšis, jų šalinimo būdus aprašė R.Ivoškuvienė, A.Garšvienė (1993), Z.Mamonienė, O.Pečiulienė, K.Stošiuvienė (2002), A.Andrijanova (2004), S.Vilkienė (1990), L.Volkova (1989).

T.Filičeva, T.Tumanova (1999) savo darbuose nagrinėjo komunikacijos sutrikimų nustatymo problemas. Komunikacijos sutrikimų dažnumą, jų įvairovę, priežastis, simptomatiką bei jų įveikimo galimybes analizavo užsienio autoriai Гриншпун (1989), G.Böhme (1997), O.Braun (1999), G.Wirth (1994). Foneminės klausos išlavėjimo įtaką vaiko kalbai, foneminės analizės gebėjimus analizavo Ambrukaitis (2000), Milevski (1999), Ročławski (1985), Корнев

(1997), Лалаева (1998), Филичева, Чевелева, Чиркина (1989). Lietuvoje nėra atlikta tyrimo, kuris padėtų atskleisti garsų tarimo trūkumų dažnumą, dislalijų formų dažnumą.

Šiuo darbu siekiama išsiaiškinti dažniausius normalaus intelekto priešmokyklinio amžiaus (šešerių – septynerių metų) vaikų tarimo trūkumus ir foneminės klausos bei garsinės analizės gebėjimus. Gauti rezultatai gali būti naudingi šių vaikų logopedinės pagalbos gerinimui: programų, metodinių leidinių rengimui.

Tyrimo objektas - priešmokyklinio amžiaus vaikų garsų, skiemenų, žodžių, sakinių tarimo trūkumai bei fonologinės analizės gebėjimai.

Hipotezė – 1) priešmokyklinio amžiaus vaikams būdingiausi sudėtingos artikuliacijos garsų tarimo sutrikimai,

2) sudėtingėjant kalbos vienetui, tarimo trūkumų daugėja,

3) dalies priešmokyklinio amžiaus vaikų, turinčių garsų tarimo trūkumų, nepakankamai susiformavę fonologinės analizės gebėjimai.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti priešmokyklinio amžiaus vaikų garsų tarimo trūkumus bei fonologinės analizės gebėjimus.

Uždaviniai: 1) išanalizuoti tarimo sutrikimų sampratą; 2) ištirti priešmokyklinio amžiaus vaikų (6 – 7 metų) garsų tarimo trūkumus bei fonologinės analizės gebėjimus; 3) nustatyti šių trūkumų gausą; 4) palyginti garsų, skiemenų, žodžių, sakinių, greitakalbių tarimo bei foneminės klausos ir garsinės analizės užduočių atlikimo rezultatus.

Tiriamųjų apibūdinimas. Tyrime dalyvavo 138 priešmokyklinio amžiaus grupių vaikai, iš jų 73, turintys neišlavėjusią foneminę klausą, garsų tarimo sutrikimų. Jų amžius yra nuo 6 iki 7 metų. Tyrimas atliktas Raseinių lopšelyje – darželyje „Liepaitė“, Raseinių katalikiškos dvasios pradinėje mokykloje (priešmokyklinėse grupėse), Ariogalos lopšelyje – darželyje, Viduklės darželyje – mokykloje (priešmokyklinėje grupėje), Žaiginio pagrindinėje mokykloje (priešmokyklinėje grupėje), 2007 m. spalio – lapkričio mėnesiais.

Tyrimo metodika – mokslinės literatūros analizė, tarimo bei fonologinės analizės gebėjimų tyrimas nestandartizuotu testu.

Darbo struktūra. Ši magistro darbą sudaro: įvadas, du skyriai, išvados, naudotos literatūros sąrašas (66 šaltiniai), reziumė anglų kalba, priedai. Tyrimo duomenis iliustruoja 14 lentelių, 17 paveikslų.

Prieduose pateikiamas tarimo ir fonologinės analizės gebėjimų tyrimo kortelės pavyzdys, paveikslai (6), lentelės (5) bei užpildytos tarimo ir fonologinės analizės gebėjimų tyrimo kortelės.

Pagrindinės sąvokos.

- Fonetika – kalbotyros šaka, tyrinėjanti šnekos garsus, jų susidarymą ir akustines (girdimašias) ypatybes, kirtį, intonaciją (Palionis, 1999).
- Fonologija – kalbotyros šaka, tyrinėjanti garsų funkcijas kalboje (Palionis, 1999).
- Komunikacija yra būdas: išmokti suprasti kalbą, išmokti kalbėti, išsakyti norus ir pageidavimus, būti suprastam ir suprasti kitus, pasidalyti su kitais dėmesiu bei patyrimu, reguliuoti savo ir kitų poelgius, interpretuoti savo ir kitų žmonių išsakytas mintis ir t.t. (Garšvienė ir Ivoškuvienė, 1993).
- Kalbėjimas (sakinys kalbos garsų susidarymas ir jų nuoseklus išdėstymas) yra labiausiai paplitusi simbolių sistema, naudojama žmonių komunikacijoje (Hallahan ir Kauffman, 2003).
- Kalba – tai formalus komunikacijos būdas, apimantis supratimą ir vartojimą ženklų bei simbolių, kuriais reiškiamos mintys (Garšvienė ir Ivoškuvienė, 2003).
- Komunikacijos sutrikimas – tai gebėjimo priimti, perduoti, apdoroti bei suprasti sąvokas arba verbalinių, neverbalinių bei grafinių simbolių sistemas sutrikimas (Hallahan ir Kauffman, 2003).
- Kalbėjimo sutrikimas – tai kalbos garsų artikuliacijos, sklandumo ir / arba balso sutrikimas (Hallahan ir Kauffman, 2003).
- Kalbos sutrikimas – tai sakinys, rašytinis ir (arba) kitos simbolių sistemos supratimo ir (arba) vartojimo sutrikimas. (Hallahan ir Kauffman, 2003).
- Dislalija (gr. *dis* – priešdėlis, žymintis perskyrimą, atskyrimą, neigimą, *lalia* – kalba, šneka) vadinami vaikų ir suaugusiųjų, turinčių normaliai inervuojamą artikuliacijos aparatą ir pilnavertę klausą, tarimo trūkumai (Garšvienė, 1993).

1. MOKSLINĖS LITERATŪROS APIE TARIMO SUTRIKIMUS ANALIZĖ

1.1. Mokslas apie kalbos garsus

1.1.1. Fonetika ir fonologija – mokslai apie kalbos garsus

Būdama universali bendravimo priemonė, t.y. apimdama visas žmonių gyvenimo ir veiklos sritis, kalba turi gana sudėtingą sandarą arba struktūrą. Ji susideda iš įvairios kokybės elementų, arba vienetų, kurių kiekvienas atlieka skirtingą vaidmenį, turi skirtingą paskirtį (Palionis, 1999).

Mokslas, tiriantis kalbą, vadinasi kalbotyra, arba lingvistika. Kalbotyra turi keletą šakų, kurios tiria atskiras kalbos sandaros dalis ir atskirus kalbos lygmenis (Kupčinskaitė - Ryklienė, 2007).

Fonetika ir fonologija tiria tą patį objektą – kalbos garsus. Tik fonetiką domina fizinė garso pusė, t.y. jo artikuliacija (artikuliacinė fonetika), kalbos signalų ypatybės (akustinė fonetika) ir tai, kaip kalbos garsus klausia suvokia žmogus (audityvinė fonetika) (Milevski, 2007; Palionis, 1999; Pakerys, 2003; Kupčinskaitė – Ryklienė, 2007).

Kalbotyros šaka, tirianti garsinę kalbos sandarą, vadinama fonetika (gr. *phonetikos* - garsinis). Fonetika – kalbotyros šaka, tyrinėjanti šnekos garsus, jų susidarymą ir akustines (girdimąsias) ypatybes, kirtį, intonaciją (Palionis, 1999; Pakerys, 2003; Kupčinskaitė - Ryklienė, 2007). Tai mokslas apie atskirus kalbos garsus, iš kurių sudaryti žodžiai; garsų mokslas (Ambraška, Žiugžda, 1985). Kaip teigia Hallahan, Kauffman (2003), fonetika - tai kalbos garsų sistema ir taisyklės, pagal kurias derinami garsai.

Fonetikos objektas yra ne tik garsai (balsiai, priebalsiai, dvigarsiai), bet ir jų derinimo dėsniai, skiemuo, kirtis, priegaidė, intonacija (Palionis, 1999; Pakerys, 2003).

Šiuolaikinė kalbotyra kalbos garsų mokslą – fonetiką – skirsto į grynąją („siaurąją“) fonetiką ir fonologiją (Garšva, Girdenis, 1994).

Grynoji fonetika tiria visus tiesiogiai ar netiesiogiai (įvairiais prietaisais) prieinamus kalbos garsus bei jų požymius kaip tam tikrus fizinius (akustinė fonetika) arba fiziologinius (artikuliacinė fonetika) reiškinius. Fonologija yra šiuolaikinės struktūrinės kalbotyros sudedamoji dalis, tirianti kalbos garsinį aspektą (Girdenis, 2003). Fonologijos objektas yra tik tie garsai arba garsų požymiai, kurie atlieka skiriamąją (distinktyvinę) funkciją – gali skirti žodžių ar jų formų reikšmes (Garšva, Girdenis, 1994).

Kalbos garsinės sandaros nagrinėjimo aspektai yra keli: artikuliacinis, akustinis, funkcinis, ortoepinis. Pagal tai fonetika (plačiąja prasme) gali būti skirstoma į artikuliacinę ir akustinę fonetiką (siaurąja prasme), fonologiją (tiria garsų funkcijas kalboje), ortoepiją (taisyklingos tarties mokslas). Be abejo, šios dalys yra reliatyviai savarankiškos, jos gali būti atskiros disciplinos.

Artikuliacinė fonetika (lot. *articulatio* < *articulo* – aiškiai tariau, skaidau). Ši fonetikos mokslo dalis nagrinėja kalbos padargų veiklą. Kalbos padargai yra valdomi centrinės nervų sistemos impulsų. Kadangi psichomotoriniai procesai mažai ištirti, artikuliacinė fonetika iš esmės grindžiama periferinių kalbos padargų veiklos analize. Taigi, artikuliacinei fonetikai rūpi kalbančio žmogaus kalbos padargų judesiai (Pakerys, 2003; Čepaitienė, 1995).

Išmokti tinkamai tarti kalbos garsus yra sudėtingas procesas, kuriame tenka spręsti įvairias problemas. Kalbėjimo procesas – sudėtingas reiškinys, nes kalbos garsus formuoja daugybė žmogaus organų. Pagrindiniai kalbos padargai yra balso stygos, liežuvis (jo priešakinė, vidurinė, užpakalinė dalis), lūpos, priešakiniai dantys, alveolės (dantenos), kietasis ir minkštasis gomurys. Kalbos garsų susidarymui svarbios yra burnos, nosies, ryklės ertmės. Į jas oras patenka iš plaučių pro bronchus, trachėją, gerklas. Tačiau pastarieji kvėpavimo organai nelemia garsų skiriamųjų požymių (Palionis, 1999; Čepaitienė, 1995).

Dažnai nurodoma, kad kalbos aparatas skirstytinas į penkias sudėtines dalis: 1) kvėpavimo aparatą, 2) gerklas, 3) balso traktą, kuris apima burnos, nosies ir ryklės ertmes, 4) tarimo padargus, 5) galvos smegenis, aukštąją žmogaus nervinę sistemą. Atsižvelgiant į būtinas garsų artikuliacijos sąlygas, visus kalbėjimo procese veikiančius organus tikslinga skirstyti į šias grupes: 1) oro paduodamieji kalbos padargai, 2) balso sudaromieji kalbos padargai, 3) garso modifikuojamieji, arba tarimo, padargai (Čepaitienė, 1995).

Artikuliacijos baze yra vadinama kurios nors kalbos garsų artikuliacijų visuma. Kiekviena kalba turi sau įprastą garsų artikuliacijos sistemą, kuri perduodama iš kartos į kartą. Nors artikuliuojant įvairių kalbų garsus veikia tie patys kalbos padargai, tačiau jų veikla nesutampa. Štai rusų kalboje visi liežuvio priešakiniai dantiniai priebalsiai artikuliuotini patį liežuvio galą atrėmus į priekinius apatinius dantis. Lietuvių kalboje taip artikuliuojami tik kai kurie priebalsiai. Lietuvių kalbos artikuliacijos bazė priešakinė, nes didžiuma garsų artikuliuojami priešakine liežuvio dalimi ir lūpomis. Kol svetimos kalbos fonemos tariamos remiantis gimtosios kalbos artikuliacine baze, tol išlieka ryškus gimtosios kalbos „akcentas“, leidžiantis lengvai atpažinti svetimtautį (nors jis šnekėtų gramatiniu atžvilgiu taisyklingai) (Čepaitienė, 1995; Palionis, 1999).

Kalbos padargų judėjimas ir būklė tariant garsus vadinama artikuliacija (Palionis, 1999). Skiriamos trys artikuliacijos fazės: 1) įgarsis, arba ekskursija – tai pasirengimas tarti garsą

(tuo momentu kalbos padargai iš ramios padėties pereina į padėtį, būtiną tam garsui išstarti); 2) išlaikymas, arba okliuzija (pagrindinis artikuliacijos momentas, kurio metu balso traktu eina oro srovė ir susidaro garsas); 3) išgarsis, arba rekursija (paskutinė garso artikuliacijos fazė: kalbos padargai grįžta į rimtį, jiems įprastą padėtį) (Palionis, 1999; Čepaitienė, 1995).

Akustinės fonetikos (gr. *akustikos* – girdimasis) objektas – kalbos padargų sukelti virpesiai. Akustinė fonetika tiria kalbos garsų fizines savybes, kurios suvokiamos klausos organais. Šiuo požiūriu kiekvienas garsas gali būti apibūdintas keturiais aspektais: aukščio, stiprumo, trukmės ir tembro (Čepaitienė, 1995). Akustinę fonetiką dar galima būtų skirti į dvi dalis: fizinę ir psichinę. Fizinė akustinė fonetika nagrinėja fizinius kalbos virpesius, o psichoakustinė fonetika – tų virpesių jutimą, suvokimą (Pakerys, 1995). Kalbotyroje dažniausiai remiamasi fizinės akustikos duomenimis.

Visi žmogaus kalbos garsai nuo seno (nuo tada, kai jie buvo pradėti tirti) skirstomi į dvi pagrindines grupes: balsius (*vocales*) ir priebalsius (*consonantes*) (Palionis, 1999; Kuzavinis, 1982; Čepaitienė, 1995; Ambraška, Žiugžda, 1985; Kupčinskaitė – Ryklienė, 2007).

Balsiai vadinami nekliūtiniais garsais: juos tariant, oro srovė iš plaučių pro atvirą burną eina laisvai, be jokių kliūčių burnos ertmėje. Juos tariant, vyrauja tonas (Kuzavinis, 1982; Palionis, 1999). Gramatikos terminą – balsis – sukūrė A.Baranauskas.

Tariant balsius, balso stygų sukelti periodiniai oro virpesiai – vadinamasis pagrindinis tonas – sužadina ryklės, burnos (kartais ir nosies) ertmių rezonansą. Rezonansiniai tonai lemia, kad balsiai yra toningiausi, sonoringiausi (skambiausi) garsai. Balsiai – tokie garsai, kurie tariami atvira burna ir kuriuose vyrauja tonas, balsingumas. Balsių artikuliacijai būdinga tai, kad juos tariant: 1) iš plaučių einanti oro srovė nesutinka užtvarų, kliūčių: oras laisvai eina pro burnos ertmę; 2) šnekos padargai būna vienodai, tolygiai įtempti; 3) oro srovė esti silpna (Palionis, 1999; Pakerys, 1995). Balsis – tai garsas, kurio tarimo pagrindą sudaro muzikiniai tonai ir šiek tiek šlamesių (Kupčinskaitė – Ryklienė, 2007).

Priebalsiai – tai kliūtiniai garsai: oro srovė, juos tariant, pro burną eina ne laisvai, o sutinka kliūčių burnos ertmėje. Dėl to, tariant priebalsius, vyrauja šlamesys ar ūžesys, trenksmas. Jų artikuliacijai būdinga: 1) iš plaučių einanti oro srovė sutinka vienoje ar kitoje vietoje kalbos padargų sudarytas užtvaras, kliūtis, kurias turi nugalėti; 2) kalbos padargai būna nevienodai įtempti; 3) oro srovė yra daug stipresnė negu tariant balsius (Kuzavinis, 1982; Palionis, 1999). Priebalsis – tai garsas, kurio tarimo pagrindą sudaro ne balsas, o įvairaus pobūdžio triukšmai (Kupčinskaitė – Ryklienė, 2007).

Šnekos garsus, jų susidarymą ir kitimą tiria fonetika, o kalbos „garsus“ (tiksliau, garsų funkcijas kalboje) – fonologija (Palionis, 1999). Fonologiją galima laikyti fonetikos dalimi, nes jai rūpi ne visos kalbos garsų ypatybės, o tik jų funkcionavimas kalbos struktūroje.

Anot autoriaus, fonologija tampa susieta su fonetika, bet ji nagrinėja tik tas garso savybes, kurios daro įtaką komunikacijai, pavyzdžiui, nurodo skirtingas žodžio reikšmes (Milevski, 2007).

Fonologija nustato, kiek fonemų egzistuoja kalboje, kokie būdingiausi jų variantai, koks atskirų fonemų (ar jų grupių) vaidmuo kalboje, kokie jų tarpusavio santykiai. Ji tiria kalbos išraiškos planą, o ne visus kalbos garsus atskirai (Girdenis, 1981). Fonologijos tikslas – nustatyti fonetinių elementų funkcionavimą kalboje. Taigi, pagrindinė fonetikos sąvoka yra garsas, o fonologijos – fonema. (Pakerys, 1995; Čepaitienė, 1995; Kupčinskaitė – Ryklienė, 2007).

Mažiausias funkciškai savarankiškas tiesinis kalbos vienetas yra fonema (gr. „balsas, garsas“), kuri šnekoje realizuojama tam tikru garsu, skirianti žodžius bei žodžių formas. Tai svarbiausias fonologinis, mažiausias linijinis kalbos sistemos išraiškos plano elementas (Girdenis, 1981; Pakerys, 1995; Kupčinskaitė – Ryklienė, 2007). Fonemos yra kalbos sistemos abstraktūs vienetai. Kiekviena fonema realizuojama per tikslų nustatytų garsų rinkinį (Dukiewicz, Sawicka, 1995).

Ortoepija – tai fonetikos mokslo dalis, kurios uždavinys – nustatyti tarties normas, numatyti galimus pažeidimus. Tai taisyklingos tarties mokslas (Pakerys, 1995; Čepaitienė, 1995; Kupčinskaitė – Ryklienė, 2007). Tarties klaidų atsiranda dėl tarmių, svetimų kalbų bei kitų priežasčių. Kaip teigia Pakerys, tarties klaida nelygu klaidai. Vienos yra didelės, kitos – mažos. Didelės tarties klaidos yra tos, kurias darant pažeidžiama bendrinės kalbos fonologinė sistema: painiojamos fonemos, prozodemos, nesilaikoma jų kaitos dėsnų ir pan. Pavyzdžiui, lietuvių bendrinėje kalboje trumpieji ir ilgieji balsiai yra skirtingos fonemos, nes padeda skirti žodžius. Kas vietoj kirčiuoto trumpojo balsio taria ilgąjį arba vietoj nekirčiuoto ilgojo balsio taria trumpąjį, tas pažeidžia bendrinės kalbos sistemą – daro stambių tarties klaidų. Daug menkesnės klaidos – netiksliai tariami bendrinės kalbos fonemų ar prozodemų variantai. Pavyzdžiui, šiek tiek atviresnis uždarų kirčiuotų balsių tarimas nekenkia fonologinei sistemai, nes vienos fonemos nepakeičiamos kitomis (Pakerys, 1995).

Kaip žinoma, lietuvių kalbos fonologinė sistema glaudžiai susijusi su rašto sistema, ir tartis šiuo požiūriu yra gana patogi. Matyt, dėl to tarties dalykai ne visada susilaukia deramo dėmesio – pirmiausia rūpinamasi morfologijos, sintaksės ir žodyno vartojimo taisyklingumu (Vitkauskas, 2001). Tai rodytų ir ne itin gausi literatūra taisyklingos tarties klausimais. Leidinių, kur galima pasitikslinti vieno ar kito žodžio tarimą, rasti išsamų garso akustinių ir artikuliacinių savybių apibūdinimą, be abejo, yra (Pakerys, 1995; Vaitkevičiūtė, 2001; Vitkauskas, 2001 ir kt.), bet praktinio pobūdžio darbų, kurie padėtų lavinti tartį, ne itin gausu. Tuo tarpu tarties negerovės labai akivaizdžios ir gajos.

Negalima absoliučiai vienareikšmiškai atsakyti į klausimą apie „taisyklingą“ tartį. Nėra tarimo formų vienodai tinkančių kiekvienam tekstui, kiekvienai komunikacijos situacijai. Žmonės taria garsus nevisiškai vienodai. Suprantama, logopedijos tikslas nėra pakeisti tarmišką ar tam tikroje aplinkoje įprastą tartį. Asmenišką žmogaus tarimo būdą gali sukelti daugiau simpatijų. Norminė tartis reikalinga kai kurių profesijų žmonėms. Neretai manoma, kad bendrinė tartis yra geresnės kompetencijos požymis (Wagner, 1997).

1.1.2. Fonetikos ir fonologijos reikšmė logopedijai

Vienu iš svarbiausių faktorių, leidžiančių išmokyti skaityti, rašyti, yra foneminės analizės gebėjimai (Ambrukaitis, 2000; Milevski, 1999; Rocławski, 1985; Корнев 1997; Лалаева, 1998; Филичева, Чевелева, Чиркина, 1989).

Fonetikos – fonologijos žinios logopedams padeda nustatyti ir ištaisyti kalbos sutrikimus, pirmiausia, artikuliacinius sutrikimus (dislalias), dažniausiai pasitaikančius vaikų kalboje (Böhme, 1997; Braun, 1999). Vaikų fonologija apima ir vaiko kalbos fonologinės sistemos ypatybes, ir reiškinių, susijusių su vaiko gebėjimų naudoti garsinę kalbos sistemos formą formavimusi, charakteristika (Milevski, 2007).

Vaikų kalbos fonetinės – fonologinės ypatybės gali būti nagrinėjamos trimis kryptimis:

- 1) vaikų gebėjimai įvaldyti foneminį procesą;
- 2) nukrypimai nuo normos, t.y. nuo suaugusiųjų kalbos;
- 3) foneminės klausos ir garsinės analizės bei sintezės tyrimai (Milevski).

Vadovaujantis šiomis kryptimis, vaikų fonologija gali būti suskirstyta į tris dalis: lingvistinę, terapeutinę (logopedinę) ir pedagoginę. Bet visos jos yra susijusios ir praktikoje nedalomos (Łobacz, 1996).

Vaikai, turintys kalbos sutrikimų, menkai įvaldę kalbos fonologinę sistemą, todėl susiduria su problemomis tinkamai ją realizuojant (Kania, 2001). Daugelis klaidų mokantis rašyti liudija foneminės klausos sutrikimus. Bet jei vaikas visiškai įvaldęs foneminę sistemą, o kalbėjimo trūkumai atsiradę tik dėl artikuliacinio aparato pažeidimo, tai mokantis rašyti jam sunkumų neiškils (Sołtys – Chmielowicz, 2001; Левина, 2005; Лурия, 2002).

Kalbinės komunikacijos procese garsai beveik nevartojami izoliuotai. Tik tam tikroje didaktinėje veikloje vartojami izoliuoti garsai: logopedinėse pratybose, mokantis užsienio kalbą, atliekant foneminę sintezę ir analizę mokantis skaityti ir rašyti, fonetikos pratybose (Milevski, 2007). Anot autoriaus, vaikams labai sunku tarti izoliuotus garsus. Kol vaikas nesimoko skaityti ir rašyti, jis praktiškai nesusiduria su atskirais garsais. Vaikui dar

nesusiformavę akustiniai – artikuliaciniai izoliuotų kalbos garsų pavyzdžiai. Ypatingai sunku vaikams tarti tuos izoliuotus garsus, kurių tarimo neįmanoma prailginti (b, g) (Dukiewicz, Sawicka, 1995). Todėl, anot autorių, vaikus būtina mokyti taisyklingo atskirų garsų tarimo.

1.2. Vaikų kalbos raida

1.2.1. Vaikų kalbos raidos tyrimų aspektai

Nors niekas tiksliai nežino, kaip ir kodėl vaikai išmoksta kalbėti, tačiau yra aišku, kad kalbos raida bendrąja prasme susijusi su fizine branda, pažinimo įgūdžių raida bei socializacija. Tačiau dėl šio proceso detalių (kas konkrečiai vyksta fiziologiniame, pažinimo ir socialiniame kalbos išmokimo lygmenyse) iki šiol vyksta diskusijos.

Carrow – Woolfolkas (1988) ir Nelsonas (1993) (cit. Hallahan, Kauffman, 2003) aptaria šešias kalbos raidos teorijas, kuriomis įvairiu metu buvo remtasi atliekant žmonių komunikacijos tyrimus. Visos šešios teorijos turėjo didelės įtakos mėginant suprasti kalbą ir jos sutrikimus, nors ne visos jos dabar yra vienodai populiarios tarp komunikaciją tyrinėjančių mokslininkų. Šeštajame dešimtmetyje dominavo neuropsichologinės teorijos, septintajame dešimtmetyje – bihevioristinė ir informacijos apdorojimo teorijos, o aštuntajame dešimtmetyje – lingvistinės bei kognityvinės organizacijos teorijos. Devintuoju ir dešimtuoju dešimtmečiais daugiausia dėmesio susilaukė pragmatinės ir socialinės sąveikos teorijos.

Pragmatinės teorijos pabrėžia: kalbos mokoma ir mokomasi per socialinę sąveiką, kalbos supratimas ir jos raiška yra vienodai svarbūs dalykai. Kaip teigia Duchan, Hewitt ir Sonnenmeier (1994) (cit. Hallahan, Kauffman, 2003), socialinis ir kultūrinis kontekstas lemia, kokia kalba bus išmokstama, kaip ji bus išmokstama ir kaip ji bus vartojama komunikacijoje. Taikant pragmatinį požiūrį į kalbą, yra nepaprastai sunku (o gal net neįmanoma) kalbos raidą atskirti nuo pažinimo ir socialinės raidos (Nelson, 1993). Bet yra vienas ribotas ar kritikos vertas pragmatinių teorijų aspektas: „pragmatika tokia plati, kad ji apima viso išmokimo aspektus“ (Carrow – Woolfolk, 1988).

Kalbos raidos teorijomis ir jomis besiremiančiais tyrimais buvo nustatyta:

- Kalbos išmokimas priklauso nuo smegenų vystymosi ir smegenų veiklos; kalbos sutrikimus kartais sukelia smegenų disfunkcija, tačiau kartais galima išmokti kompensuoti šią disfunkciją.

- Kalbos išmokimą lemia kalbinio aktyvumo pasekmės; kalbos sutrikimai gali būti netinkamo išmokimo pasekmė, tačiau kartais galima pakeisti pasekmes taip, kad kalbos sutrikimai būtų koreguojami.
- Kalbą galima analizuoti kaip informacijos priėmimo, apdorojimo ir pateikimo procesą; neteisingai apdorojant informaciją, gali atsirasti kai kurių kalbos sutrikimų, be to, kartais galima išmokyti veiksmingesnių informacijos apdorojimo įgūdžių.
- Kalba grindžiama lingvistiniais dėsniais; kalbos sutrikimus galima apibūdinti kaip nesugebėjimą taikyti tinkamų dėsnių pranešimams užkoduoti ir dekoduoti; kartais šiuos sutrikimus galima įveikti mokant lingvistinių dėsnių.
- Kalba yra vienas iš daugelio pažinimo įgūdžių; kalbos sutrikimai atspindi pagrindines mąstymo ir mokymosi problemas, tačiau kartais šiuos sutrikimus galima veiksmingai koreguoti mokant specifinių pažinimo įgūdžių.
- Kalbą sąlygoja poreikis komunikuoti esant socialinei sąveikai; kalbos sutrikimai – tai nesugebėjimas veiksmingai sąveikauti su savo aplinka; kartais galima pritaikyti natūralią aplinką, siekiant mokyti veiksmingesnės sąveikos ir ją palaikyti (Hallahan ir Kauffman, 2003).

Bihevioristinės teorijos šalininkai kalbos išmokimo mechanizmus aiškina ryšiu tarp stimulo ir atsakymo, t.y. ryšys tarp jų susiformuoja skatinant individą už tai, kad jis tinkamai reaguoja. Skinnerio teorija teigia, kad kalba, kaip ir kitos elgesio formos, išmokstama operantinio sąlygojimo būdu, o aplinka pastiprina tam tikrus garsus ir garsų kombinacijas (Žukauskienė, 2002).

Kitą požiūrį į kalbos išsąmoninimą pateikė socialinio išmokimo teoretikas A.Badura, kuris teigia, kad tai, ką vaikas išmoksta, daugiausia priklauso nuo pasirinkto elgesio stebėjimo ir imitacijos modelio, ir dažnai tai vyksta be pastiprinimo.

N. Chomsky (cit. Žukauskienė, 2002) pasiūlė biologinę kalbos raidos teoriją, kuri labai skiriasi nuo bihevioristinės išmokimo teorijos. Chomsky nuomone, dėl įgimtų kalbos mechanizmų šešių mėnesių vaikas čiauška, vienerių metų – ištaria pirmuosius žodžius, antrųjų metų pabaigoje – pirmuosius sakinius. Dėl kalbos išmokimo mechanizmo vaikas apdoroja girdimą kalbą, kuria taisykles, po to supranta (generuoja) gramatiškai taisyklingą kalbą. Žmogaus išankstinis pasirengimas suvokti kalbą iš dalies yra įgimtas.

Vygotskis pabrėžė, kad vaiko garsinė kalbos dalis tiesiogiai priklauso nuo kalbos prasminės dalies ir yra jai pavaldi. Garsinė kalba funkcionuoja pagal fonologijos dėsnius, t.y. žodis gali būti nurodytas kitų žodžių fone. Anot Vygotskio, kalba tobulėja diferencijuojant

prasmės. Kiekvienai kalbai būdingos sistemos, pagal kurias kuriami svarbiausių garsų tipai. Vaikas įsisąmonina jų kūrimo sistemas (Žukauskienė, 2002).

Kognityvinės psichologijos atstovas J. Bruneris, kurio pažiūros ir darbai artimi Vygotskiui, skyrė du kalbos komponentus: semantinį (prasminį) ir sintaksinį.

Logopedijoje neretai skiriami šie vaikų kalbos raidos lygiai:

- Fonetinis, fonologinis lygis apima kalbos garsų išmokimą bei diferencijavimą.
- Semantinis, leksinis lygis siejasi su pasyviojo ir aktyviojo žodyno gausėjimu bei sąvokų susidarymu.
- Sintaksinis, morfologinis lygis apima gramatinių taisyklių supratimą bei taikymą.
- Pragmatinis komunikacinis lygis siejasi su gebėjimu komunikuoti adekvačiai situacijai (Wirth, 1990).
- Pastaruoju metu greta šių vis dažniau aptariama ir neverbalinė vaikų komunikacija (Žukauskienė, 2002).

Bet tai nereiškia, kad vaikas pirma įvaldo vieną kalbos aspektą, paskiau kitą, dar vėliau – dar kitą. Kalba plėtojasi keliomis kryptimis tuo pačiu metu. Atskirais kalbos raidos etapais gali tik stipriau ar silpniau išryškėti vienas kuris jos aspektas (Giedrienė, 1987).

Esama įvairių vaikų kalbos raidos periodizacijų Hacker (1999) skiria vaikų fonologinės raidos keturis žingsnius:

- Prelingvistinę stadiją.
- Pirmųjų 50 žodžių fonologijos stadiją.
- Fonologinės sistemos įgijimo stadiją.
- Fonologinės sistemos tobulėjimo stadiją. Pastaroji prasideda 4 – 5 metais ir tęsiasi iki 8 metų. Išskiriami trys aspektai:

1) Tarimas tobulėja laipsniškai: tampa vis preciziškesnis ir konstantiškesnis. Įsisavinama vaiko aplinkos tartis. Garsai tinkamai tariami sudėtinguose žodžiuose bei sakiniuose. Pradedant mokytis mokykloje išryškėja nukrypimai nuo aplinkinių tarties. Jie labiausiai būdingi sudėtingiems žodžiams.

2) Vaikai geriau taiko fonotaktikos taisykles, pavyzdžiui, dusliai taria žodžio paskutinį priebalsį *daug*, nors žodyje *daugelis* jį taria skardžiai.

- 3) Tolimesnę fonologinę raidą veikia rašomosios kalbos mokymasis. Vaikas supranta šnekamąją kalbą, tobulėja foneminis suvokimas.

Pagal Clausnitzer (1997) svarbiausios šios žmogaus komunikacijos raidos fazės:

1. Preverbalinė fazė. Iki 12 – os savaitės vienoda visų tautų kūdikiams.
2. Perėjimas nuo preverbalinės į verbalinę komunikaciją. Jos pabaigą žymi pirmieji ištarti žodžiai.
3. Komunikacinės kompetencijos plėtojimas, išsivysta verbalinė kalba kaip sistema. Ji tęsiasi iki 36 – o mėn.
4. Visų komunikacijos aspektų įvaldymas . Ši fazė trunka iki 7 metų.
5. Tolesnis verbalinės komunikacijos, o taip pat ir balso (mutacija), mimikos, gestų ir kūno kalbos tobulėjimas. Rašomosios kalbos išmokimas. Trunka iki 15 metų.
6. Suaugusiųjų komunikacijos perėmimas. Tęsiasi iki 20 metų..
7. Komunikacinis elgesys geriausio žmogaus darbingumo (iki 56 – 60 metų) periode.
8. Komunikacinis elgesys senėjimo procese.

Panašiai kalbos plėtotę skirsto ir kiti tyrėjai (Wirth,1990).

1.2.2. Priešmokyklinio amžiaus vaikų garsinė kalba

Visose kalbose nuo pirmųjų iki šeštųjų gyvenimo metų vaikų kalbos garsai įgauna savo svarbiausius bruožus (Wängler, 1983). Dėl to garsų įgijimas gali būti nagrinėjamas dviem aspektais: vaikai, viena vertus, mokosi artikuliuoti kalbos garsus pagal normas (fonetinė raida), iš kitos pusės, jie įsisavina taisykles, pagal kurias kalbos garsai bus kombinuojami taip, kad atsirastų su reikšme susiję kalbos pavyzdžiai (fonologinė raida).

Kalba savaime neišsivysto. Ją vaikas išmoksta bendraudamas su suaugusiaisiais, pamėgdžiodamas juos ir jų padedamas. Ikimokykliniame amžiuje, o ir vėliau dauguma vaikų kalbos taisyklingumą įsisavina girdėdami suaugusiųjų kalbą. Naudodamasis kalba kaip sistema, žmogus turi galimybę bendrauti (komunikuoti) ir perimti iš kartos į kartą sukauptas žinias apie pasaulį bei tobulinti pačią kalbą (Garšvienė ir Ivoškuvienė, 2003).

Nuolat tobulėja garsų tarimas, bet palaiptai, tam tikrais etapais. Pirmiausia pasakomi tie garsai, kuriuos vaikas tarė dar vėlyvojo laikotarpio. Tai dauguma balsių ir sprogstamųjų priebalsių. Vėliau pasakomi pučiamieji priebalsiai s, z, dar vėliau (2 – 3 gyvenimo

metais) – garsai š, ž ir sonatas l. Vėliausiai išmokstama tarti priebalsį r. Toks laipsniškumas yra dėl to, kad kalbos garsyno, kurią vaikas turi išmokti, sudėtis labai nevienoda. Vieni garsai artikuliaciniu atžvilgiu lengvi ir nesudėtingi, kiti – sunkūs ir atsiranda vaiko kalboje ne iš karto, o palaipsniui (Unčiurys, 1988).

Garsai nevienodi ir akustiniu atžvilgiu, dėl to jie pradedami skirti taip pat palaipsniui. Anot Unčiurio (1988) gali būti, kad sakydamas *žodį*, vaikas naudojasi lengviau ištariamu ir pagal artikuliaciją panašiu garsu, bet skiria juos pagal skambesį (akustiškai), nesugebėjimas skirti garsus iš klausos jau būna pakankamai išlavėjęs. Tai skatina jį ieškoti taisyklingo tarimo būdo, ir daugelis tą būdą randa, jei tik gerai veikia kalbos padargais.

Garsų tarimas (artikuliacija) yra susijęs su kalbančiojo amžiumi, kultūra ir aplinka. Ketverių metų vaiko ir devynmečio bei suaugusiojo kalbėjimas yra skirtingi. Dažniausi mažų vaikų garsų tarimo netikslumai, iškraipymai bei sukeitimai yra determinuoti amžiaus fiziologijos ir vadinami fiziologiniu šveplavimu (Garšvienė ir Ivoškuvienė, 2003; Wirth, 1994; Боровик, 2008).

Tačiau kai kurių jaunesnio amžiaus vaikų tarimo ypatybės (fiziologinės, amžiaus) išlieka ilgesnį laiką, net ir sulaukus šešerių metų. Tai atsitinka, pirma, dėl to, kad vaikai nemoka veikti kalbos padargais arba nesuvokia ir neskiria garsų iš klausos. Antra, dėl to, kad tėvai nepastebi vaikų tarimo klaidų, o jeigu ir pastebi, tai neteikia joms jokios reikšmės. Kalbai susiformuoti reikalinga: a) pakankamas protinis ir fizinis išsivystymas; b) normalūs jutimo organai, ypač klausa, regėjimas; c) normalus kalbos aparatas (kvėpavimo ir balso organų, kalbos padargų) (Unčiurys, 1988). Gučo (1981) nuomone klaidingai taria dėl dviejų priežasčių: arba dėl artikuliacijos padargų netobulumo, kliudančio ištarti kai kuriuos kalbos garsų derinius, arba dėl atminties trūkumų. Savo tarimo trūkumus vaikai suvokia ir supranta, bet dėl objektyvių psichologinių priežasčių nepajėgia jų pašalinti. (Gučas, 1981).

Psichologai nurodo, jog dauguma 4 – 5 metų vaikų, pamėgdžiodami suaugusiuosius, savarankiškai išmoksta taisyklingai tarti (Žukauskienė, 2002; Берк, 2006). Jei iki 4 – 5 metų vaiko kalbą kitiems vis dar sunku suprasti, reikia logopedo konsultacijos (Žukauskienė, 2002). Panaši logopedų patirtis: netaisyklingas sunkesnių garsų tarimas iki penkerių, o garso r – net iki šešių metų dažnai yra normalus reiškiny (Garšvienė, 1993; Wirth, 1994; Böhme, 1997). Nors Danilavičius (1973) teigia, kad iki 4 – 5 metų vaikai nustoja švepluoti, Garšvienė ir Ivoškuvienė (2003), Böttcher (2008) nurodo, kad tik 5 – 6 metų vaikui turėtų būti susiformavusi pakankamai taisyklinga artikuliacija. Anot Gučo (1981), fonemą r vaikas išmoksta tarti užvis vėliausiai, neretai 6 – 7 gyvenimo metais. Giedrienė (1986) taip pat mano, kad garsas r atsiranda net šeštųjų gyvenimo metų gale. Tokiu būdu, netaisyklingas sunkesnių garsų tarimas iki 5 metų, o garso r net iki 6 metų, yra normalus reiškiny. Bet tai

laikoma normaliu reiškiniu tik tada, jei vaiko artikuliacinis aparatas neturi didelių trūkumų, t.y. vaiko sutrikusį kalbėjimą lemia amžiaus ypatybės, o ne kalbėjimo organų patologija.

Филичева, Чевелева, Чиркина (1989), Kurz (2008) tvirtina, kad jau ketverių metų vaikas turi diferencijuoti visus garsus, t.y. tokio amžiaus vaikui jau susiformavę foneminiai vaizdiniai. Tuo laiku susiformuoja ir taisyklingas garsų tarimas, vaikas kalba visiškai „švariai“. Penktaisiais metais taisyklingai taria žodžius, jau ištaria ir sudėtingos struktūros žodžius. Kalboje nebelieka praleidinėjimų, skiemenų sukeitimų vietomis ar jų pakeitimų kitais skiemenimis. Šiame amžiuje vaikai jau gerai suvokia ir taria garsus. Tik retkarčiais dar gali pasitaikyti šnypščiamųjų garsų (š, ž) netinkamas tarimas, garso r keitimas į l, arba gali būti r veliarinis. Kartais nediferencijuoja švilpiamųjų ir šnypščiamųjų garsų (s – š, z – ž) (Шевцова, 2002; Боровик, 2008).

Išsilavinimo standartai (2003) apibendrina, jog priešmokyklinio amžiaus vaikas turėtų intuityviai jausti gimtosios kalbos modelį: kalbant praktiškai derinti jos dėsnius ir normas, o garsinės kalbos aspektu – taisyklingai ir aiškiai tarti daugumą gimtosios kalbos garsų.

Normalios raidos vaiko sugebėjimas aiškiai ir taisyklingai ištarti žodžius gerokai atsilieka nuo žodyno didėjimo ir gramatikos žinių. Pavyzdžiui, dviejų – trijų metų vaikui sunku ištarti du – tris priebalsius, esančius žodžio pradžioje, vaikas gali sunkiai ištariamus garsus pakeisti kitais ar skirtingus priebalsius pakeisti vienodais (Žukauskienė, 2002).

Kalbos plėtotės tempai priklauso nuo daugelio veiksnių. Svarbų vaidmenį vaidina tipologinės savybės. Unčiurys (1988) pateikia kalbos tyrinėtojų vaikų skirstymą į keturis tipus:

1. Stiprus, paslankus, išlaikąs pusiausvyrą, tipas. Šių vaikų kalba garsi, greita, išraiški, teisingos artikuliacijos ir intonacijos.

2. Stiprus, išlaikąs pusiausvyrą, nepaslankus tipas. Lėti vaikai pradeda kalbėti gana anksti. Jų kalba aiški. Švepluoja trumpai. Kartais vėluoja išmokti tik garsą r.

3. Stiprus, paslankus, pusiausvyros neišlaikąs tipas. Jis dar skirstomas į tris pogrupius:

a) vaikai linę į pusiausvyrą. Šio tipo vaikai švepluoja iki 4 – 5 metų. Jiems būdingas garsų keitimas žodžio viduryje ir gale.

b) vaikai, kurie sutrinka trumpam, jiems susijaudinimas praeina greitai. Šio tipo vaikų kalba vystosi gana savotiškai. Jie ne tik švepluoja iki 6 – 7 metų, bet dažnai ir mikčioja.

c) vaikai su pažeista neurodinamika. Jie labai ilgai švepluoja. Sakiniai suvelti, kalba neraiški.

4. Silpnas ir nepaslankus tipas. Vaikai neilgai švepluoja, lėčiau, ramiau kalba negu kitų tipų vaikai.

Iki 5 – 6 metų vaikas ištaria žodžių garsinę ir ritminę struktūrą, ritminius melodinius kalbos atspalvius ir intonaciją (Garšvienė, 1993). Giedrienė (1984) nustatė, kad iš

šešiamečių 35,6%, Wirth (1990) – 20 % 4 – 6 metų vaikų, o Гриншпун - 25 – 30 % 5 – 6 metų vaikų turi kalbos trūkumą. Neabejotina, kad šių vaikų garsinė kalba nėra visavertė. Daugumos vaikų, turinčių kalbos sutrikimų, foneminė klausa ir garsinės analizės įgūdžiai kur kas silpnesni.

Priešmokyklinio amžiaus vaikai turėtų sukaupti mokykliniam mokymuisi pakankamą žodžių atsargą. Герасимова (2007) teigia, kad šešerių metų vaiko žodyne yra apie 4000 žodžių, jie visus gimtosios kalbos garsus taria taisyklingai, skiria ir diferencijuoja juos. Braun (1997) duomenimis 4 – 6 metų vaikų žodyne yra 2500 – 3000 žodžių. O Wirth rašo, jog mokymosi mokykloje pradžioje žodyną sudaro vidutiniškai 2500 žodžių. Шевцова (2002), Боровик (2008) mano, kad penktaisiais metais vaikų žodyne yra 3000 – 3500 žodžių. Aktyviajame žodyne gausu apibendrinamųjų sąvokų. Toks žodynas pakankamas kasdieniniam bendravimui.

Kai vaikui sueina penkeri metai, jo kalbėjimas nesunkiai suprantamas kiekvienam asmeniui. Kai vaikas pradeda lankyti mokyklą, jis laisvai kalba ir būna įsisavinęs daugelį pagrindinių morfologinių kalbos ypatybių (jis gali sudaryti žodžių formas). Aštuonerių ar devynerių metų vaikas jau būna įvaldęs visus fonetinius kalbos komponentus (jis taisyklingai taria kalbos garsus) (Hallahan ir Kauffman, 2003).

Owens, (1994, 1995), Stoel – Gammon (1991) (cit. Hallahan ir Kauffman, 2003) mano, jog amžius, kada vaiko kalbėjimo ar kalbos įgūdžiai pasiekia tam tikrą lygį, labai įvairuoja. Anot Nelson (1993) (cit. Hallahan ir Kauffman, 2003), negalima daryti išvados, kad pavyzdžiui, aštuonmečio, kuris tebedaro kai kurias artikuliacijos klaidas ir kartais neteisingai vartoja daugiskaitą, kalbos ar kalbėjimo raida yra daug lėtesnė.

1.3. Tarimo sutrikimai

1.3.1. Garsinės kalbos sutrikimų samprata

Komunikacija – tai žmonių bendravimas, keitimasis mintimis, išgyvenimais, kultūrinėmis, dvasinėmis vertybėmis ir pan. Komunikacija yra būdas: išmokti suprasti kalbą, išmokti kalbėti, išsakyti norus ir pageidavimus, būti suprastam ir suprasti kitus, pasidalyti su kitais dėmesiu bei patyrimu, reguliuoti savo ir kitų poelgius, interpretuoti savo ir kitų žmonių išsakytas mintis ir t.t. (Garšvienė ir Ivoškuvienė, 1993).

Komunikacija yra tokia natūrali mūsų kasdienio gyvenimo dalis, kad retai apie ją susimąstome. Bendravimas teikia malonumą, todėl sunku įsivaizduoti, jog kažkam jis gali kelti problemų.

Komunikacija yra viena sudėtingiausių žmoniškųjų funkcijų (Hallahan ir Kauffman, 2003) ir jos sutrikimai yra gana įvairūs.

Komunikacijos sutrikimas – tai santykinai nuolatinis nukrypimas nuo priimtų kalbėjimo, kalbos ir komunikavimo normų. Jiems būdinga: 1) kalbėjimas ir bendravimas kalba neatitinka vaiko amžiaus; 2) juos lemia periferinio kalbėjimo aparato bei centrinės nervų sistemos pažeidimai ar funkciniai sutrikimai; 3) yra stabilūs ir savaime neišnyksta; 4) kalbos ir komunikacijos sutrikimai gali nulemti mokymosi sunkumus; 5) neigiamai veikia asmenybę (Garšvienė ir Ivoškuvienė, 2003).

Kalba ir kalbėjimas yra komunikacijos priemonės. Kalba yra idėjų perteikimas naudojantis sutartine simbolių sistema ir laikantis tam tikrą prasmę apibrėžiančių taisyklių. Kalbėjimas (sakininės kalbos garsų susidarymas ir jų nuoseklus išdėstymas) yra labiausiai paplitusi simbolių sistema, naudojama žmonių komunikacijoje (Hallahan ir Kauffman, 2003). Kalba mokslinėje literatūroje aiškinama įvairiai: lingvistiniu, filosofiniu, psichologiniu požiūriu, rašo apie kalbą menininkai – poetai, rašytojai, dailininkai (Dailidienė, 1997).

Dėl įvairių organinių centrinės nervų sistemos ir / ar periferinių kalbėjimo organų pažeidimo bei jų funkcijos sutrikimo gali rasti įvairių kalbėjimo, kalbos ir komunikacijos sutrikimų (Garšvienė ir Ivoškuvienė, 2003).

Kalbos terminui suteikta keletas reikšmių: 1) tai žodinio minčių reiškimo sistema; 2) praktinis sugebėjimas žodžiais reikšti mintis; 3) tam tikra minčių reiškimo sistemos atmaina (bendrinė, rašomoji, eiliuota kalba); 4) pašnekesys; 5) viešas kalbėjimas klausytojams; 6) ne žodinis minčių reiškinys (gestų, širdies kalba) (Keinys ir kt., 2003).

Kalba yra sistema, kuri jungia tris pagrindinius komponentus – fonetiką, leksiką ir gramatiką. Tai formalus komunikacijos būdas, apimantis supratimą ir vartojimą ženklų bei simbolių, kuriais reiškiamos mintys (Garšvienė ir Ivoškuvienė, 2003).

Kalbėjimas suprantamas kaip procesas, t.y. garsų tarimas, jų jungimas į skiemenis, žodžius ir pan. Kalbėjimas yra greičiausia ir veiksmingiausia komunikacijos priemonė (Garšvienė ir Ivoškuvienė, 2003).

Kalbėjimas susijęs su suprantamu vokaliniu pranešimų užkodavimu, o kalba – su prasmės perteikimu ir interpretacija.

Kalbos, kalbėjimo sutrikimai būna labai įvairūs. Juos klasifikuoti bandyta ne kartą vienu kuriuo nors aspektu (medicininu, psichologiniu pedagoginiu, logopediniu) (Ivoškuvienė, 1993; Unčiūrys, 1988). Medicininė klasifikacija labiau atspindi trūkumo patogenezę, bet ne visada konkrečiai apibūdina patį sutrikimo pobūdį. Ivoškuvienė mano, kad klasifikacijos papildo viena kitą. O Unčiūrio nuomone, logopedinė klasifikacija aiškiau atspindi sutrikusią grandį (fonetiką, leksiką arba gramatiką), todėl priimtinesnė įveikiant kalbos sutrikimus.

Garsų tarimo aspektu, tiek lietuviškoje klasifikacijoje, tiek Amerikos kalbėjimo, kalbos ir klausos asociacijos vartojami apibrėžimai:

- Komunikacijos sutrikimas – tai gebėjimo priimti, perduoti, apdoroti bei suprasti sąvokas arba verbalinių, neverbalinių bei grafinių simbolių sistemas sutrikimas.
- Kalbėjimo sutrikimas – tai kalbos garsų artikuliacijos*, sklandumo ir/arba balso sutrikimas.
 - Artikuliacijos sutrikimas – tai netipiškas kalbos garsų tarimas, kai pakeičiami, praleidžiami, papildomai pridedami arba iškraipomi garsai.
 - Sklandumo sutrikimas – tai kalbėjimo tempo sutrikimas.
 - Balso sutrikimą nusako patologiška balso kokybė ir (arba) jo nebuvimas, balso aukštumas, garsumas, rezonansas ir (arba) jo trukmė, neatitinkanti kalbančiojo amžiaus ir (arba) lyties.
- Kalbos sutrikimas – tai sakinės, rašytinės ir (arba) kitos simbolių sistemos supratimo ir (arba) vartojimo sutrikimas. Sutrikimas gali pasireikšti per: a) kalbos formą: fonetiką (garsų deriniai), morfologiją (žodžių formų sudarymas), sintaksę (sakinių sudarymas); b) kalbos turinį (semantiką ir (arba) c) kalbos funkciją (kalbos vartojimas komunikuojant) komunikacijoje (per pragmatiką); gali būti įvairūs šių sutrikimų deriniai.

Lietuviškoji sutrikimų klasifikacija (2002) skiria tokius kalbėjimo, kalbos ir komunikacijos sutrikimus:

- Įvairūs fonetiniai kalbėjimo sutrikimai – tai garsų tarimo trūkumai (fonetinė artikuliacinė dislalija, kai kurie rinolalijos, dizartrijos, anartrijos atvejai), kai girdimasis suvokimas yra normalus.
- Kalbėjimo tempo sutrikimai: greitakalbystė (tachilalija, batarizmas, polternas, balbatavimas) ir lėtakalbystė (bradilalija).
- Balso sutrikimai: visiškas balso nebuvimas (afonija); balso silpnumas (fonastenija); dalinis balso sutrikimas (distonija); rezonavimo sutrikimai.
- Kalbos sutrikimai: kalbos neišsivystymas – visos kalbos sistemos neišlavėjimas, apimantis fonetiką, leksiką ir kalbos gramatinę sandarą (azalija, dizartrija, rinolalija, antrinis kalbos neišsivystymas dėl intelekto, klausos ir regos sutrikimų); fonologiniai kalbos sutrikimai (foneminė akustinė dislalija, foneminė artikuliacinė dislalija, rinolalija, dizartrija); sulėtėjusi kalbos raida; sutrikdyta kalbos raida (afazija, disfazija);

*Artikuliacija – balso aparato judesiai tariant kalbos garsus, žodžių ir kalbos garsų tarimas (Hallahan ir Kauffman, 2003).

- Rašymo ir skaitymo sutrikimai (aleksija, disleksija, agrafija, disgrafija).
- Įvairūs komunikacijos sutrikimai: neurozinis mikčiojimas, panašus į neurozinį – organinis; mutizmas.

Kalbėjimo sutrikimai – tai sakinės kalbos produkavimo ir vartojimo sutrikimai. Jiems priskiriami kalbos garsų tarimo (artikuliacijos) sutrikimai ir kalbėjimo sklandumo sutrikimai (Hallahan, Kauffman, 2003). Lietuviškoji klasifikacija į šią grupę įtraukia fonetinius kalbėjimo, kalbėjimo tempo ir balso sutrikimus. Powers (1971), Гриншпун (1989), Беккер ir Совак (1981) išskyrė specifines kalbos garsų ar garsų grupių tarimo klaidas (fonemų praleidimas, pakeitimas, iškraipymas, pridėjimas) ir bendras žodines klaidas. Specifinių kalbos garsų tarimo klaidos dar skirstomos į infantilinę perseveraciją (kūdikių šneka, infantili kalba), šveplavimą (tai vieno ar daugiau švilpiamųjų, šnypščiamųjų garsų (*s, z, š, ž, č, dž*) tarimo klaidos), lalaciją (tai *l* arba *r* iškraipymas), įvairių kitų garsų tarimo klaidas (Powers, 1971).

Fonetiniai kalbėjimo sutrikimai – tai įvairūs garsų tarimo (fonetiniai) trūkumai, kurie pasireiškia netaisyklingu garsų tarimu, vieno garsų keitimu kitais ar visišku garso netarimu (garsas praleidžiamas). Kiti kalbos komponentai – foneminė klausa, žodynas, kalbos gramatinė sandara atitinka vaiko amžių. Šio sutrikimo esmė ta, kad vaikas dėl centrinio ar periferinio kalbėjimo aparato pažeidimo ar funkcinio sutrikimo negali artikuliuoti garsų arba taria juos netaisyklingai.

Lietuvių vaikams paprastai būna sunku ištarti: *š, ž, č, dž, s, z, dz, f, r, l*. Garšvienė ir Ivoškuvienė (2003) iš dažnesnių fonetinių sutrikimų mini: garso *r* gomurinį ar vienadūžį tarimą (vibruoja ne liežuvio galiukas, bet gomurys ar liežuvio galiukas virpteli vieną kartą), tarpdantinių garsų tarimą, kai *s, z, c, dz*, rečiau *š, ž, č, dž*, o kartais *t, d, n, l* tariami iškišus tarp dantų liežuvį. Kartais tariant šiuos garsus oras išeina pro liežuvio šonus ar garsai įgauna specifinį šlamesį.

Fonologiniai sutrikimai apibūdinami įvairiais garsų tarimo trūkumais ir nesusiformavusiais foneminiais vaizdiniais, t.y. vaikai blogai taria ir diferencijuoja kalbos garsus (Garšvienė ir Ivoškuvienė, 2003).

Hallahan ir Kauffman (2003) teigia, kad kalbos ir kalbėjimo sutrikimų specialistai pastaruju metu ėmė mažiau dėmesio skirti kalbėjimo sutrikimams. Dabar labiau domimasi kalbos sutrikimais. Pagrindinė domėjimosi kalbos, o ne kalbėjimo sutrikimais priežastis yra pripažinimas, kad kalbos sutrikimai turi daugiau neigiamos įtakos (dėl jų daug dažniau kyla komunikacijos sunkumų).

Amerikiečių tyrinėta, kad apie 10 – 15 % ikimokyklinio amžiaus vaikų ir apie 6 % vidurinių mokyklos klasių bei pradinių mokyklų moksleivių turi kalbėjimo sutrikimų; apie 2 – 3 % ikimokyklinio amžiaus vaikų ir apie 1 % mokyklinio amžiaus vaikų turi kalbos sutrikimų (Matthews ir Frattali, 1994).

1.3.2. Garsinės kalbos sutrikimų priežastys

Psicholingvistiniu aspektu gali būti skiriamos tokios tarimo trūkumų priežasčių grupės (Заваденко, 2006):

- 1) fonemų skyrimo (suvokimo) operacijų trūkumai;
- 2) nesuformuotos garsų realizavimo operacijos;
- 3) netinkamos realizavimo sąlygos dėl anatominių artikuliacinio aparato trūkumų.

Giedrienė (1987) kalbos sutrikimų priežastis skiria: 1) organinės kilmės centrinės nervų sistemos nevisavertiškumas (dėl įgimto atskirų smegenų struktūrų neišsivystymo arba jų sužalojimo vaisiaus vystymosi laikotarpiu, gimdymo metu arba gyvenimo eigoje; 2) periferinių kalbos padargų anatominiai trūkumai: gomurio, lūpos nesuaugimai, aukštas gomurys, pernelyg stambus ar „prisegtas“ liežuvis, netaisyklingas dantų sukandimas dėl žandikaulių patologijos; autorė nurodo, kad antroji grupė priežasčių sukelia įvairaus pobūdžio dislalijas, tai yra negebėjimą tarti gimtosios kalbos garsų; 3) psichinė deprivacija (tai vaiko pagrindinių psichinių poreikių nepatenkinimas – išpūdžių, teigiamų emocijų stoka).

Hallahan ir Kauffman (2003) pateikia Nelson išskirtas kompleksines, tarpusavyje susijusias kalbos (taip pat ir garsinės kalbos) sutrikimų ir kitų negalių priežastis:

- Pagrindiniai veiksniai, susiję su centrinės nervų sistemos pažeidimais bei disfunkcija.
- Šalutiniai veiksniai, susiję su sensoriniais ar fiziniais sutrikimais, nesukeliančiais smegenų pažeidimų ar disfunkcijos, tačiau prisidedantys prie kalbos sutrikimų.
- Aplinkos ir emociniai veiksniai, susiję su kalbos sutrikimais, kurių pirminis šaltinis yra vaiko fizinė ar psichologinė aplinka.
- Įvairūs veiksniai – kalbos sutrikimų priežastys dažnai būna kompleksinės, tai yra pagrindinių, šalutinių ir aplinkos arba emocinių veiksnių deriniai.

Kalbėjimo raidos sutrikimų priežasčių yra labai daug. Giedrienė (1986) teigia, kad viena jų – netinkama kalbinė aplinka. Tai tėvų ar kitų su vaiku nuolat bendraujančių asmenų kalbėjimo trūkumai, kurčnebylystė ar panašiai. Kalbėjimo raidos sutrikimai gali pasireikšti dėl bendravimo su vaiku stokos, netinkamų auklėjimo ir mokymo sąlygų. Vaiko lavinimui skiriama mažai dėmesio: neskaitomos knygelės, neatsakinėjama į klausimus, mažai kalbama apie aplinkos daiktus, gamtos reiškinius. Kita kalbėjimo sutrikimų priežastis – įvairūs anatominių – fiziologinių kalbėjimo mechanizmų trūkumai (pavyzdžiui, netaisyklingas sukandimas ar per didelio arba „prisegto“ liežuvio, ir kt.).

Wirth (1990) pateikė šveplavimo skirstymą pagal priežastis:

- fiziologinis;

- funkcinis;
- pavėluota kalbos raida;
- paveldėti faktoriai;
- maža paskatų arba jos netikė;
- sensorinis (disgnozinis);
- sąlygiškas (skiria kitų, bet nesuvokia savo šveplavimo);
- dispraksinis;
- centrinis;
- protinio atsilikimo sąlygotas.

Panašiai šveplavimą ar dislalijas skirsto ir kiti vokiečių logopedai (Franke, 1996; Braun, 1999).

1.4. Dislalijos samprata ir klasifikacijos

1.4.1. Dislalijų samprata

Dislalija (gr. *dis* – priešdėlis, žymintis perskyrimą, atskyrimą, neigimą, *lalia* – kalba, šneka) vadinami vaikų ir suaugusiųjų, turinčių normaliai inervuojamą artikuliacijos aparatą ir pilnavertę klausą, tarimo trūkumai (Garšvienė, 1993).

Dislalija – tai garsų tarimo sutrikimas esant normaliai klausai ir normaliai periferinio kalbos aparato inervacijai (Ivoškuvienė, 1993, Гриншпун, 1989, Wood (1971). Kitos kalbos sistemos grandys – leksika, gramatika, rišli kalba plėtojasi normaliai. Dislaliją žymi garsų tarimo trūkumai: iškraipymas, stabilus keitimas kitais, painiojimas bei praleidimas (Garšvienė, 1993). Rodzial (1990), Franke (1996), Padovan, Kosokovič, Pansini, Poljak (1991) aptardami dislalijos terminą nurodo tik klaidingą garsų ištarimą. Böhme (1997) dislaliją vadina garsų įgijimo arba garsų vartojimo sutrikimu. Garsų vartojimo sutrikimai atpažįstami iš to, kad kai kurie garsai ar garsų junginiai naudojami ne pagal gimtosios kalbos taisykles arba jie artikuliuojami ne pagal normas (Arentsschild ir Koch, 1994). Dislalija dar vadinama šveplavimu (Unčiurys, 1988). Bet dislalijos ir šveplavimo terminų turinys nesutampa. Šveplavimas gali būti natūralus kalbos plėtotės reiškinys (fiziologinis šveplavimas) (Garšvienė ir Ivoškuvienė, 2003; Wirth, 1994; Боровик, 2008). Braun (1999) dislaliją apibūdina kaip tarimo sutrikimą, kuris reiškia raidos sąlygojamus artikuliacijos sutrikimus, kai neištariami atskiri garsai arba garsų junginiai, netinkamai sudaromi garsai arba jie pakeičiami kitais taisyklingais garsais. Garsų tarimo trūkumai būdingi ne tik vaikams, pasižymintiems dislalija, bet ir vaikams, kuriems

būdinga alalija, dizartrija, rinolalija. Dislalijos samprata labai nevienoda, pavyzdžiui, Grohnfeld (1990) teigia, jog dislalijos iš vienos pusės gali būti bendrojo kalbos raidos sutrikimo dalis, iš kitos pusės jos gali pasireikšti kaip atskiras reiškinys.

1.4.2. Dislalijų klasifikacijos

Dislalijos dažnai skirstomos pagal etiologinius kriterijus (audiogeninė dislalija, psichogeninė dislalija), kiekybiniu požiūriu (dalinė, daugybinė, universali dislalija), pagal klaidų rūšį (pvz.: substitucijos, elizijos) arba netaisyklingai ištariamus garsus (pvz.: sigmatizmas, rotacizmas) (Böhme, 1997).

Braun, tariant garsus, išskiria dvi pagrindines dimensijas:

- fonetinė dimensija, reiškianti artikulo – motorinę arba akusto – motorinę arba tiksliau, audio – motorinę garsų sudarymo funkciją;
- fonologinė dimensija, reiškianti kognityvinę sugebėjimą garsus suvokti kaip jų reikšmę išskiriančią funkciją. Šios funkcijos esminėmis sąlygomis laikomi verbalinis – girdimasis pažinimas, diferencijavimas, atsiminimas (duomenų kaupimas) ir sintezė.

Įstatyme dėl specialiųjų poreikių asmenų sutrikimų ir jų laipsnių nustatymo ir specialiųjų poreikių asmenų priskyrimo specialiųjų ugdymosi poreikių grupei tvarkos (2002) kalbos ir kiti komunikacijos sutrikimai priskirti ketvirtai sutrikimų grupei. Dislalija priklauso joje esantiems fonologiniams kalbos sutrikimams (skirstoma į foneminę akustinę ir foneminę artikuliacinę dislaliją) bei fonetiniams kalbėjimo sutrikimams (fonetinė artikuliacinė dislalija).

Braun (1999), Sandeck (2008) taip pat išskiria dvi pagrindines vaiko tarties raidos sutrikimų formas (dislalijas):

- fonetiniai raidos sutrikimai arba neteisingai išsivystę fonetiniai sugebėjimai, kuriuos lemia planavimo sutrikimai arba trūkumai, artikuliacijos motorikos valdymas ir kontrolė.
- fonologiniai raidos sutrikimai arba nepakankami fonologiniai sugebėjimai, kuriuos sąlygoja centriniai – kognityviniai trūkumai.

Hacker (1990), Scholz (1987), Ruder ir Bunce (1981) (cit. Böhme, 1997) pažymi svarbų skirtumą tarp fonetinių ir fonologinių sutrikimų. Funkcinės artikuliacinės klaidos – fonetinės klaidos. Esant fonetiniams sutrikimams tam tikri kalbos garsai gali būti tariami neatitinkant amžiui būdingų normų, pavyzdžiui, tarpdantinis sigmatizmas (Grohnfeldt, 1990). Anot Grunwell (1982) fonologinis sutrikimas suprantamas, kaip nukrypęs elgesys, kuris

pasireiškia kalboje, realizuojant neatitinkančias amžiaus fonologines struktūras, kurios pasižymi nuo amžiaus normų kiekybiškai ir kokybiškai nukrypusiais, tačiau sistemais procesais.

Paprastai skiriama funkcinė ir mechaninė (organinė) dislalija. Mechaninė dislalija – kai tarimo trūkumai atsiranda dėl periferinio kalbos aparato trūkumų, dėl anatominių kalbos organų trūkumų. Dažniausiai garsai tariami netaisyklingai dėl dantų, žandikaulių, gomurio pažeidimų (Garšvienė, 1993; Гриншпун, 1997; Волкова, 1989; Wirth, 1994; Мелехова, 1997).

Anot Braun, vaikas gali disponuoti audio fonemine sistema ir gali klausia diferencijuoti fonemas, be to jis gali artikuliaciniu požiūriu klaidingai tariamus garsus atpažinti, tiek pats juos tardamas, tiek kitų tariamus. Pats tų fonemų artikuliaciniu požiūriu realizuoti negali, kadangi yra sutrikęs centrinis – motorinis garso sudarymas. Bet jo foneminis suvokimas yra visiškai susiformavęs (Sołtys – Chmielowicz, 2001; Левина, 2005; Лурья, 2002).

Funkcinės dislalijos atveju nebūna nei centrinių, nei periferinių organinių pakitimų, kurie kliudytų atlikti tarimui reikalingus kalbos organų judesius. Jos priežastys gali būti biologinės ir socialinės: bendras fizinis vaiko nusilpimas intensyviai plėtojantis kalbai, nepalanki socialinė aplinka ir kitos. Vaikas gali nepažinti garsų pagal akustinius požymius arba nemokėti jų tarti. Pagal tai, kurios iš tų grandžių trūkumai vyrauja, skiriamos akustinė foneminė, artikuliacinė foneminė ir artikuliacinė fonetinė dislalijos (Garšvienė, 1993; Мелехова, 1997; Гриншпун, 1989).

Akustinė foneminė dislalija atsiranda tada, kai sensorinėje kalbos supratimo mechanizmo dalyje nesugebama atrinkti reikiamos informacijos pagal fonemų akustinius požymius. Blogai atliekamos fonemų aptikimo, atpažinimo ir sprendimo apie fonemas operacijos (Garšvienė, 1993; Токарева, 1997). Braun teigia, kad tokiu atveju vaikas negali atpažinti savo daromų tarties klaidų, ir nesupranta artikuliacinių klaidų.

Artikuliacinės foneminės dislalijos atveju kalbos mechanizmo motorinėje grandyje fonemų atrinkimo pagal artikuliacinius požymius operacijos yra nepilnavertės, bet artikuliacijos aparato anatominių bei inervacijos trūkumų nėra (Garšvienė, 1993; Гриншпун, 1989).

Artikuliacinei fonetinei dislalijai priklauso garsų tarimo trūkumai, atsiradę dėl netinkamos artikuliacijos (Garšvienė, 1993). Fonetinė artikuliacinė dislalija priskiriama fonetiniams sutrikimams (Ivoškuvienė, Mamonienė, Pečiulienė, Stošiuvienė, 2002).

Tarimo sutrikimai kokybiniu atžvilgiu skiriami:

- *mogilalija*, kai praleidžiami tam tikri garsai;

- *paralalija*, kai tam tikri garsai pakeičiami kitais, gimtojoje kalboje naudojamais teisingai sudarytais garsais;

- *dislalija siauresne prasme*, kai tam tikri garsai ištariami netaisyklingai (iškreiptai), t.y. kai neatitinka fonetinių tarimo normų. (Braun, 1999; Franke, 1996; Honova, Jindra, Pešak, 2003).

Зееман (1997) taip pat nurodo *mogilaliją*, *paralaliją*.

Franke (1996) išskiria tokias dislalijų rūšis:

- audiogeninė – dėl klausos trūkumų;
- funkcinė – užsitęsęs fiziologinis šveplavimas, be organinių pakitimų;
- nenuosekli – garsas ne visada tuo pačiu būdu iškreipiamas; kartais gali tęstis iki 10 metų;
- nekonstantiška – garsas kartais ištiriamas taisyklingai, kartais – ne. Gali būti fonologinio sutrikimo požymis ar neįtvirtintas garso tarimas;
- sąlyginė;
- mechaninė – dėl pakitimų burnos raumenų, sąkandžio;
- motorinė – dėl artikuliacinių judesių netikrumo, ypač išryškėja tariant garsų junginius;
- organinė – sąlygota artikuliacijos organų pakenkimų arba nepakankamos klausos;
- sensorinė – suvokimo sąlygotas šveplavimas.

Pagal netaisyklingai tariamų garsų skaičių skiriama monomorfinė ir polimorfinė dislalija (Филичева, Чевелева, Чиркина, 1989; Garšvienė, 1993; Гриншпун, 1989; Волкова, 1989; Правдина, 1973). Monomorfinė dislalija – tai vieno ar vienos grupės garsų netaisyklingas tarimas, o polimorfinė – kelių grupių garsų tarimo trūkumai.

Vokiečių logopedai kiekybiniu požiūriu dislalijas skiria:

- dalinė dislalija, kai sutrikęs tik vieno garso bei jo junginių arba garsų grupės tarimas; kalba iškraipyta, tačiau lengvai suprantama;
- daugybinė dislalija, kai yra sutrikęs daugelio (iki penkių) garsų ir jų junginių ištartimas, šiuo atveju kalba jau yra sunkiai suprantama
- universali arba generalizuota dislalija, kai sutrikęs beveik visų garsų tarimas, o kalba yra beveik nesuprantama (Braun, 1999; Franke, 1996; Wirth, 1994; Brand, 2008; Bode, 2008).

Wirth (1994) dar prideda nekonstantišką (garsai ne visuomet tariami netaisyklingai) ir nenuoseklią (garsai ne visuomet vienodai švepluojant ištariami).

Bode (2008) išskiria izoliuotas dislalijas (garsai š, ch, k, g), daugybes ir universalias dislalijas.

Segmentiniu lygiu tarties sutrikimai paprastai skirstomi į skiemenų, žodžių, sakinių ir teksto dislalijas (Braun, 1999).

1.4.3. Dislalijų formos

Logopedinėje literatūroje galima pastebėti ir panašumų, ir skirtumų dislalijų formų skirstyme. Andrijanova, Vilkienė (1990), Danilavičius (1973), Филичева ir kt. (1989), Garšvienė (1993), Гриншпун (1989), Правдина (1973), Surowanec (1992) išskiria šias dislalijos formas: sigmatizmą, rotacizmą, lambdacizmą (netaisyklingas garso l tarimas). Гриншпун; Wirth (1994); Franke (1996) skiria šetizmą. Kai kurie autoriai dar skiria jotacizmą (garso j tarimo trūkumai) (Garšvienė; Surowanec; Филичева ir kt.; Гриншпун; Правдина, Franke). Danilavičius, Гриншпун, Surowanec, Wirth, Правдина įvardina dar vieną dislalijų formą – kapacizmą. О Гриншпун išskiria gamacizmą ir chitizmą. Franke taip pat išskiria kapacizmą, gamacizmą, chitizmą. Kapacizmą, gamacizmą, chitizmą, jotacizmą Филичева ir kt. sujungia į vieną grupę vadinamą gomurinių garsų tarimo trūkumais. Garšvienė taip pat mano, kad liežuvio užpakalinių garsų tarimo trūkumai būna tokie pat, todėl netikslinga vartoti atskirų garsų tarimo pavadinimus. Surowanec garso t tarimo trūkumus vadina tetizmu, o garso b – betacizmu. Padovan, Koskovič, Pansini, Poljak (1991), Franke (1996) išskiria dar deltacizmą (garso d tarimo trūkumai) ir tetacizmą (garso t tarimo trūkumai).

Garšvienė; Филичева, Чевелева, Чиркина; Правдина; Рау; Токарева (1997) mini skardžių priebalsių tarimo trūkumus. Minkštųjų garsų tarimo trūkumus išskiria Филичева ir kt.; Правдина; Токарева.

Dažniausiai pasitaikantys fonetiniai sutrikimai yra sigmatizmai (Braun, 1999). Jau Möhringas atlikdamas tyrimą su daugiau nei 2000 Hamburgo mokyklinio amžiaus vaikų nustatė sigmatizmų dažnumą visuose sunkiuose garsų sudarymo vietose, maždaug 30 – 50 %. Jo rezultatai šiandien vėlgi patvirtinami. Sigmatizmų paplitimo pagrindimui Braun mini mažiausiai tris faktus: vėlus sibilantų atsiradimas vaikų garsinėje kalboje labai maža artikuliacinė fonetinė variacijos apimtis ir būtinas ypač diferencijuotas audityvinis garso suvokimas klausia. Sigmatizmo terminu vadinamas garsų s, z, c, dz (kietųjų ir minkštųjų), taip pat ir jiems artimų š, ž, č, dž painiojimas, praleidimas, iškraipymas, keitimas kitais (pastarasis sutrikimas gali būti pavadintas parasigmatizmu) (Andrianova, 1994).

Andrianova, Vilkienė (1990), Garšvienė (1993) nurodo šias sigmatizmo rūšis: tarpdantinis, šoninis, nosinis, priedantinis, lūpinis – dantinis, šnypščiamasis, švilpiamasis. Esant tarpdantiniam sigmatizmui, tariant s, z, c, dz, š, ž, č, dž, liežuvio galiukas iškišamas tarp dantų. Šoninis sigmatizmas būna, kai iškvepiamas oras, užuot ejęs liežuvio viduriu, išeina pro vieną ar

abu jo šonus. Liežuvio nugarėlė išsigaubia arba pakrypsta į šoną. Nosinio sigmatizmo atveju, visas oras (arba jo dalis) išeina pro nosį. Esant priedantiniam sigmatizmui, garsai s, š, č keičiami garsu t, o garsai z, dz, ž, dž – garsu d ir visai nesigirdi pūtimo. Lūpinio - dantinio sigmatizmo atveju, garsų s, c, š, č skambesys panašus į f, o garsų z, dz, ž, dž – į garsą v. Švilpiamasis sigmatizmas yra tada, kai garsai š, ž, š', ž' keičiami garsais s, z, s', z'. Kai garsai s, z, s', z' pakeičiami garsais š, ž, š', ž', tada esti šnypščiamasis sigmatizmas (Andrianova, Vilkienė). Pay (1997) skiria šias sigmatizmo rūšis: lūpų – dantinis, tarpdantinis, priedantinis, švilpiamasis, šoninis ir nosinis sigmatizmas.

Braun garso s dislalinius sudarymus (sigmatizmus) skiria į dvi dideles grupes:

1. *Orale* (burniniai) sigmatizmai, atsirandantys dėl netinkamos liežuvio padėties.
2. *Nasale* (nosiniai) sigmatizmai, atsirandantys dėl neteisingos minkštojo gomurio funkcijos, tariant garsą s.

Wirth (1990), Böhme (1997) taip pat išskiria burninius ir nosinius sigmatizmus. Burniniams sigmatizmams priskiria: lūpinį (lūpos straubliuku atkišamos į priekį), lūpinį – dantinį (garsą sudaro priekiniai dantys ir viršutinė ar apatinė lūpa), tarpdantinį (liežuvis iškišamas tarp dantų), priedantinį (liežuvio galiukas prie priekinių dantų), šoninį (oro srovė vėduokle nukrypsta pro liežuvio šoną), švilpiančią (pernelyg pabrėžta artikuliacija), gomurinį (garsą sudaro liežuvio galiukas prie kietojo gomurio), šoninės krypties (liežuvio galiukas pasisuka į šoną ir oras, einantis jo viduriu, nukrypsta į šoną, į viršutinių dantų kampa). Lūpų dantiniai sigmatizmai būdingi tiems žmonėms, kurių sutrikusi lūpų funkcija, liežuviniai – tiems, kurių sutrikusi liežuvio funkcija.

Kaip teigia Braun, burniniams (*orale*) sigmatizmams priklauso tarpdantinis sigmatizmas (*sigmatismus interdentalis*), priedantinis (*sigmatismus addentalis*), gomurinis sigmatizmas (*sigmatismus palatalis*), švilpiančiasis sigmatizmas (*sigmatismus stridens*), liežuvio – lūpų sigmatizmas (*sigmatismus glossolabialis*), lūpinis sigmatizmas (*sigmatismus labialis* arba *interlabialis*), lūpinis – dantinis sigmatizmas (*sigmatismus labiodentalis*).

Braun teigia, kad tarpdantinis sigmatizmas atsiranda dėl liežuvio viršūnės nustūmimo tarp priekinių dantų ir yra atpažįstamas dėl žemai ir dusliai (bukai) skambančio tarpdantinio s garso. Gomurinio sigmatizmo atveju, atsiranda švebeldžiavimas dėl per daug į galą, link kietojo gomurio nustumtos liežuvio viršūnės. Liežuvio – lūpų sigmatizmas nors ir pasitaiko retai, bet pasireiškia labai pastebima garso s sudarymo forma tarp liežuvio viršūnės ir viršutinės lūpos arba tarp liežuvio viršūnės ir apatinės lūpos. Anot Braun, lūpinis sigmatizmas, kai pakeičiamasis garsas sudaromas be liežuvio, priekinėje burnos dalyje tarp dantų ir „straublio“ forma atkištų lūpų, girdima sumaišyto garso forma tarp f ir s, panašų garsą taria vaikai, neturintys dantų. O lūpinis – dantinis sigmatizmas yra tada, kai garsas s sudaromas tarp pakeltos

į viršų apatinės lūpos ir viršutinių priekinių dantų arba tarp viršutinės lūpos ir apatinių priekinių dantų. Kaip teigia Braun, lateraliųjų (šoninių) sigmatizmų atveju, oro srovė pasiskirsto į šonus arba į kairę ar dešinę, arba į abi šalis.

Nosinių (*nasale*) sigmatizmų atvejais dėl neteisingos liežuvio padėties švilpiamieji garsai įgauna nosinį pašalinį garsą. Braun išskiria:

Sigmatismus nasalis partialis, kai nenormalus garso s sudarymas atsiranda kartu su patologiniais sniauokrojimo komponentais (atviras kalbėjimas pro nosį).

Sigmatismus nasalis totalis, kai visas artikuliacinis oras praeina pro nosį ir nosiaryklėje sudaro švilpiantį, šnopščiantį, pučiantį garsą.

Sigmatismus velaris partialis arba *totalis*, kai dėl nepakankamai uždaromo minkštojo gomurio šnopuojantis garsas iš dalies arba visai neleidžia susidaryti garsui s, atsiranda dalinis arba visiškas šnopavimo sigmatizmas.

Sigmatismus pharyngealis nasilatus, kai tarp liežuvio pagrindo ir užpakalinės ryklės sienelės atsirandantis ryklinis garsas su pašaliniu nosiniu garsu sudaro garsą s.

Böhme išskiria nosinius sigmatizmus: nosinis (dalinis arba visiškas), gomurinis (dalinis arba visiškas) faringinis, laringinis.

Wirth (1994) išskiria šias sigmatizmo rūšis: lūpų dantiniai, liežuviniai (tarpdantinis, daugybinis tarpdantiškumas, universalus tarpdantiškumas, tarpdantinis šoninis, priedantinis, šoninis, švilpiantis – šaižus, pseudolateralinis), gomuriniai (nosinis – dalinis nosinis, totalinis nosinis sigmatizmas, gomurinis – dalinis gomurinis, totalinis gomurinis sigmatizmas), faringiniai (paprastasis faringinis, nosinis faringinis), laringiniai (paprastasis laringinis). Liežuvio kišimą tariant garsus dėl atviro sukandimo ar nusileidusio apatinio žandikaulio Wirth vadina tarpdantiniu sigmatizmu. Anot Wirth, daugybinis tarpdantiškumas atsiranda tada, kai garsai t, d, n, l, r tariami tarp dantų iškištu liežuvio. Universalus tarpdantiškumas – kai tarp dantų kišant liežuvį tariami visi garsai, išskyrus h, o, u. Autorius nurodo, jog tarpdantinis šoninis sigmatizmas būna tada, kai šoninis liežuvio kraštas iškišamas į priekį tarp krūminių dantų. Wirth teigia, kad švilpiantis šaižus sigmatizmas atsiranda, kai per gilus liežuvio griovelis arba per stipri oro srovė, girdimas aštrus švilpimas. Pseudolateralinis sigmatizmas atsiranda tada, kai liežuvio galiukas ir griovelis pasisuka į šoną, oro srovė pasisuka į šoną, į dantų kampą. Kai esti gomurinis sigmatizmas, liežuvio galiukas atsitraukia ir oro srovė nukreipiama liežuvio viduriu link kietojo gomurio. Wirth nosiniais sigmatizmais vadina tokį garso s tarimą, kai oras eina pro nosį (nenormali gomurio užsklandos funkcija). Dalinis nosinis sigmatizmas atsiranda tada, kai liežuvio padėtis gera, bet netinkama gomurio užsklanda. Kai yra totalinis nosinis sigmatizmas, liežuvio padėtis tokia, kaip ir tariant garsą t, o visas oras išeina pro nosį. Gomurinis sigmatizmas būna, kai tariamą garsą sudaro nepakankamai nusileidusi gomurio užsklanda ir užpakalinė ryklės

sienelė. Liežuvis uždaro burną prie gomurio arba prie dantų. Faringiniai sigmatizmai atsiranda sutrikus ryklės funkcijai, o laringiniai – sutrikus gerklės funkcijai (Böhme, 1997, Wirth). Panašius dažniausiai pasitaikančius čekų vaikų sigmatizmus nurodo Honova, Jindra, Pešák (2003).

Böhme dar išskiria parasigmatizmą (garso keitimą kitais) ir asigmatizmą (garso s praleidimas).

Surowaniec (1992) išskiria šias sigmatizmo rūšis: tarpdantinis, šoninis – tarpdantinis, gerklinis, šoninis (autorius aprašė ir abišoninį, kairįjį šoninį, dešinį šoninį), nosinis, dalinis nosinis, visiškas nosinis, gomurinis, priedantinis, švilpiamasis, šnypščiamasis. Dalis jų (tarpdantinis, šoninis – tarpdantinis, gerklinis, šoninis, nosinis, dalinis nosinis, visiškas nosinis, gomurinis, priedantinis, švilpiamasis, šnypščiamasis) sutampa su kitų autorių (Böhme, 1997; Garšvienė, 1993; Wirth, 1994 ir kitų) nurodytais sigmatizmais.

Sovak, Becker (1981) taip pat aprašė sigmatizmą ir išskyrė šias jo rūšis: tarpdantinis, priedantinis, gomurinis, lūpų – dantinis, abilūpinis, šoninis, nosinis, švilpiamasis, gerklinis.

Rotacizmas, pararotacizmas (greblavimas) – tai garsų r, r' tarimo trūkumai (Garšvienė, 1993; Pay, 1997; Токарева, 1997).

Rotacizmas (reravimas) apibūdinamas kaip visiškas garso r nebuvimas arba netaisyklingas jo artikuliacija, pararotacizmas – tarimo trūkumas, kai r keičiamas kitais priebalsiais, dažniausiai l, d, n arba j (Surowaniec, 1997). Braun rotacizmą apibūdina, kaip vibrantų tarimo sutrikimus.

Rotacizmas gali būti gomurinis (veliarinis, uvuliarinis), vienadūžis r, vežėjiškas r. Kaip teigia Garšvienė (1993) tariant r, kartais virpa liežuvio šonas arba net skruostas, ir ištiriamas mišrus garsas rl. Kai esti veliarinis rotacizmas, vietoj liežuvio galiuko virpa minkštasis gomurys. Uvuliarinis rotacizmas būna tada, kai virpa mažasis liežuvis, o ne liežuvio galiukas. Garsas r dar gali būti tariamas su nosiniu atspalviu (Andrianova, Vilkieinė, 1990). Kaip teigia Garšvienė, tariant vienadūžį r, liežuvio galiukas glusteli prie alveolių, tačiau tik vieną kartą. Vežėjiškas r atsiranda tada, kai vietoje liežuvio galiuko virpa suartėjusios lūpos.

Braun (1999) išskiria šiuos rotacizmus: lūpinis, lūpų dantinis, tarpdantinis, liežuvio gomurinis, ryklinis, gerklinis, žandikaulinis. Taip pat rotacizmus skirsto ir Braun, tik dar išskiria dažnai pasitaikantį paralelinį sudarymą, vadinamą pararotacizmu. Be to, dar mini ir *arhotazismus*, kai vibruojančio garso visai nėra. Becker, Sovak (1981) rotacizmą skirsto: šoninis, abilūpinis, tarpdantinis, gerklinis.

Wirth (1994) rotacizmus skirsto ir pagal artikuliacijos vietą (liežuvio dantinis, liežuvio gomurinis, veliarinis, liežuvio ryklinis, nosinis), ir pagal sudarymo būdą (virpamasis:

lūpinis, lūpų dantinis, tarpdantinis, gomurinis, veliarinis, gerklinis, abilūpinis, skruostinis, marginalinis). Autorius teigia, jog esant liežuvio dantiniam rotacizmui, liežuvio galiukas ir viršutiniai dantys sudaro šlamesį panašų į garsą š. Liežuvio gomurinis rotacizmas atsiranda tada, kai pakeltas liežuvio galiukas ir priekinis gomurys. Esant skruostiniam rotacizmui, virpa skruostas. Tarpdantinis rotacizmas yra tada, kai virpa liežuvio galiukas arba vienas, arba kartu su viršutine lūpa. Kai virpa liežuvio šonai, Wirth vadina marginaliniu rotacizmu.

Netaisyklingas garsų k, g, ch tarimas. Kapacizmą Правдина (1997) priskiria netaisyklingų gomurio užpakalinių garsų tarimui. O Danilavičius (1973) kapacizmą apibūdina kaip nemokėjimą tarti garso k. Филичева ir kt. (1989) garsų g ir g' netaisyklingą tarimą vadina gamacizmu, o garsų ch ir ch' netaisyklingą tarimą vadina chitizmu. Pay (1997) garsų k ir k' tarimo trūkumus vadina kapacizmu, garsų g ir g' – gamacizmu, garsų ch ir ch' – chitizmu. Jei šie garsai yra pakeičiami kitais garsais, tai autorius juos vadina parakapacizmu, paragamacizmu, parachitizmu. Токарева (1997) mini tik parakapacizmą, ir neišskiria nei paragamacizmo, nei parachitizmo. Garšvienė (1993) kapacizmą, gamacizmą, chitizmą vadina liežuvio užpakalinių priebalsių tarimo trūkumais.

Skardžiujų priebalsių tarimo trūkumai. Kartais pasitaiko, kad vaikai nepakankamai skardžiai arba visiškai dusliai taria skardžiuosius porinius priebalsius. Wirth (1994) aprašydamas šveplavimą, šių garsų tarimo trūkumų nemini. Garšvienė (1993), Гриншпун (1989) teigia, kad vienų vaikų dusliai tariami tik sprogstamieji priebalsiai, o kitų - tiek pučiamieji (v, z, ž), tiek sprogstamieji (b, d, g) priebalsiai. Skardžiujų priebalsių tarimo trūkumus išskiria ir Pay (1997).

Nors ir retai, bet pasitaiko garso j tarimo trūkumų. Šie trūkumai vadinami jotacizmu (Garšvienė; Pay; Токарева) .

Literatūros analizės apibendrinimas. Kalba apima visas žmonių gyvenimo ir veiklos sritis, yra universali bendravimo priemonė, ir be to, turi sudėtingą sandarą ir struktūrą, susidedančią iš įvairios kokybės elementų, turinčių skirtingą paskirtį (Palionis, 1999). Kalbos garsus tyrinėja fonetika ir fonologija ((Milevski , 2007; Palionis, 1999). Mažiausias funkciškai savarankiškas tiesinis kalbos vienetas yra fonema (gr. „balsas, garsas“), kuri šnekoje realizuojama tam tikru garsu, skirianti žodžius bei žodžių formas (Kupčinskaitė – Ryklienė, 2007). Fonetikos – fonologijos žinios logopedams padeda nustatyti ir ištaisyti kalbos sutrikimus, pirmiausia, artikuliacinius sutrikimus (dislalias), dažniausiai pasitaikančius vaikų kalboje (Milevski, 2007). Garšvienė ir Ivoškuvienė (2003), Böttcher (2008) teigia, kad 5 – 6 metų vaikui turėtų būti susiformavusi pakankamai taisyklinga artikuliacija. Филичева, Чевелева, Чиркина (1989), Kurz (2008) teigia, kad jau ketverių metų vaikas turi diferencijuoti visus garsus, t.y. tokio amžiaus vaikui jau susiformavę foneminiai vaizdiniai.

Komunikacija yra viena sudėtingiausių žmoniškųjų funkcijų (Hallahan, Kauffman, 2003) ir jos sutrikimai yra gana įvairūs. Kalbėjimas suprantamas kaip procesas, t.y. garsų tarimas, jų jungimas į skiemenis, žodžius ir pan. Kalbėjimas yra greičiausia ir veiksmingiausia komunikacijos priemonė (Garšvienė ir Ivoškuvienė, 2003).

Kaip teigia Unčiurys (1988), kalbos sutrikimai yra įvairūs nukrypimai nuo bendrinės kalbos normų.

Komunikacijos sutrikimas – tai santykinai nuolatinis nukrypimas nuo priimtų kalbėjimo, kalbos ir komunikavimo normų (Garšvienė ir Ivoškuvienė, 2003).

Kaip mano Hallahan ir Kauffman (2003), kalbėjimo sutrikimai – tai sakininės kalbos produkavimo ir vartojimo sutrikimai. Jiems priskiriami kalbos garsų tarimo (artikuliacijos) sutrikimai ir normalaus kalbėjimo (sklandumo) sutrikimai. Fonetiniai kalbėjimo sutrikimai – tai įvairūs garsų tarimo (fonetiniai) trūkumai, kurie pasireiškia netaisyklingu garsų tarimu, vieno garsų keitimu kitais ar visišku garso netarimu (garsas praleidžiamas).

Dislalija – tai garsų tarimo sutrikimas esant normaliai klausai ir normaliai periferinio kalbos aparato inervacijai (Ivoškuvienė, 1993, Гриншпун, 1989). Dislalijos dažnai skirstomos pagal etiologinius kriterijus (audiogeninė dislalija, psichogeninė dislalija), kiekybiniu požiūriu (dalinė, daugybinė, universali dislalija), pagal klaidų rūšį (pvz.: substitucijos, elizijos) arba netaisyklingai ištariamus garsus (pvz.: sigmatizmas, rotacizmas) (Böhme, 1997).

Domintis dislalijų formomis, logopedinės literatūros autorių darbuose galima pastebėti panašumų ir skirtumų. Andrijanova, Vilkienė (1990), Danilavičius (1973), Филичева ir kt. (1989), Garšvienė (1993), Гриншпун (1989), Правдина (1973), Surowanec (1992) išskiria šias dislalijos formas: sigmatizmą, rotacizmą, lambdacizmą. Garšvienė; Surowanec; Филичева ir kt.; Гриншпун; Правдина, Franke skiria jotacizmą. Danilavičius, Гриншпун, Surowanec, Wirth, Правдина įvardina dar vieną dislalijų formą – kapacizmą. O Гриншпун dar išskiria gamacizmą ir chitizmą. Garšvienė kapacizmą, gamacizmą, chitizmą vadina liežuvio užpakalinių garsų tarimo trūkumais. Surowanec garso t tarimo trūkumus vadina tetizmu, o garso b – betacizmu. Garšvienė, Филичева ir kt., Правдина, Рау, Токарева mini skardžių priebalsių tarimo trūkumus. Minkštųjų garsų tarimo trūkumus išskiria Филичева ir kt., Правдина, Токарева.

Dažniausiai pasitaikantys fonetiniai sutrikimai yra sigmatizmai (Braun, 1999).

2. PRIEŠMOKYKLINIO AMŽIAUS VAIKŲ TARIMO IR FONOLOGINĖS ANALIZĖS GEBĖJIMŲ TYRIMAS

2.1. Tyrimo metodika

Tyrimu siekiama išsiaiškinti priešmokyklinio amžiaus vaikų tarimo trūkumus, foneminės klausos sutrikimus, garsinės analizės pradmenų lygį. Tikslui pasiekti pasirinktas tarimo ir fonologinės analizės tyrimo nestandartizuotas testas. Jis sudarytas iš trijų blokų: 1) demografiniai duomenys; 2) garsų tarimo tyrimas; 3) foneminės klausos ir garsinės analizės gebėjimų tyrimas. Žinios apie tiriamųjų garsų tarimo trūkumus, foneminės klausos, garsinės analizės gebėjimus surenkamos raštu. Tyrimo korteles pildo tiriantysis. Jos yra anoniminės. Priešmokyklinukų tartis įvertinama, jiems pakartojant tiriančiojo pasakytą garsą, skiemenį, žodį, sakinį ar greitakalbę. Foneminės klausos išlavėjimo lygis įvertinamas tiriamiesiems išskiriant pateiktus garsus garsų, skiemenų, žodžių eilėse, skiriant žodžius, panašius garsų sudėtimi, atkartojant skiemenų eiles. Priešmokyklinio amžiaus vaikų garsinės analizės gebėjimai įvertinami pateikus tiriamiesiems išskirti pirmą ir paskutinį žodžio garsą, suskirstyti žodžius skiemenimis, skirti žodžius pagal ilgumą.

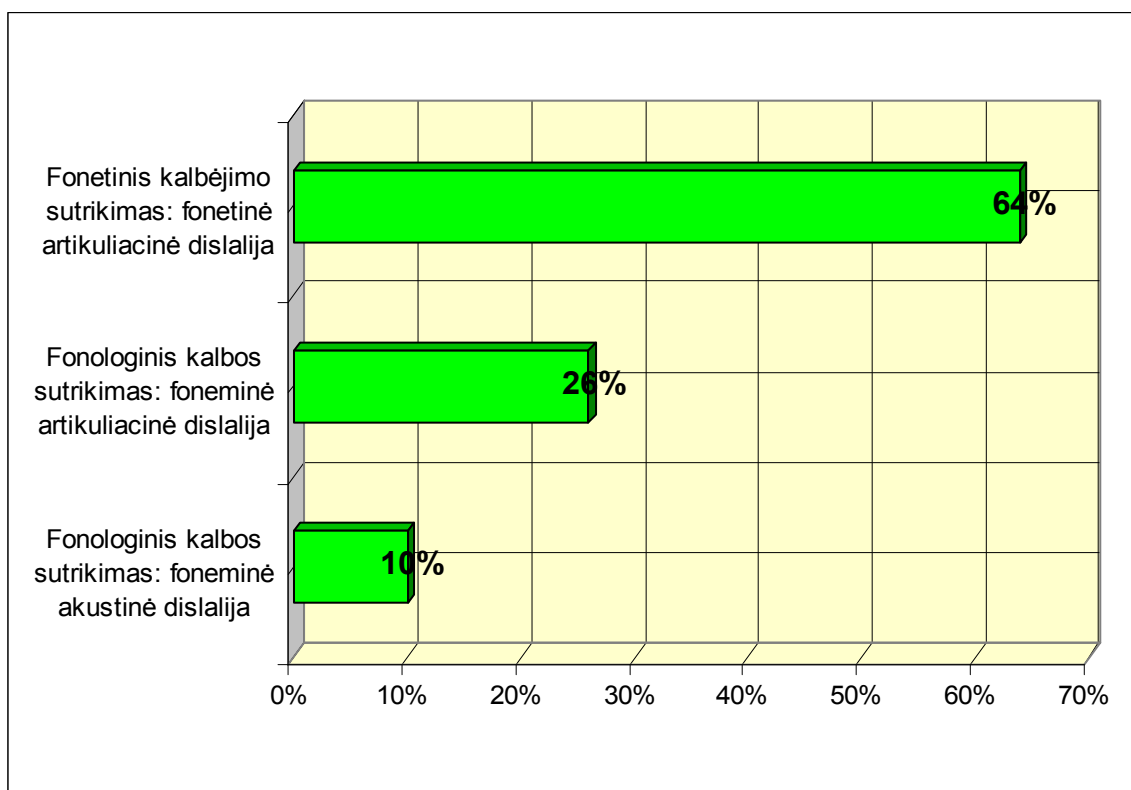
Tyrimo testas sudarytas, remiantis LR švietimo ir mokslo ministro, LR sveikatos apsaugos ministro ir LR socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymu Dėl asmenų specialiuju ugdymosi poreikių įvertinimo tvarkos (2000) ir Gaulienės, Giedrienės, Grikainienės parengta tarties tikrinimo kortele (2000) ir papildyta užduotimis foneminės klausos, garsinės analizės gebėjimų tyrimui. Kortelės pavyzdys yra 1 priede.

2.2. Tiriamųjų apibūdinimas

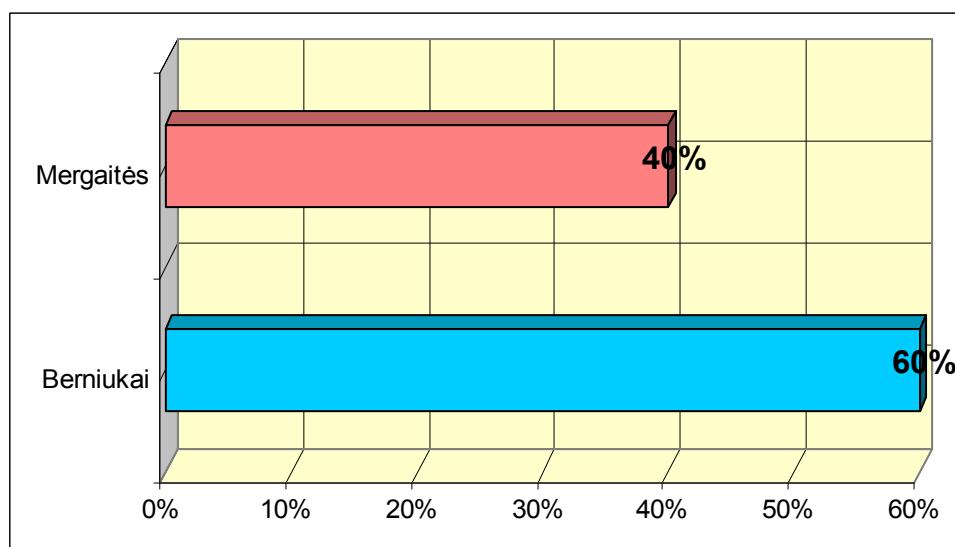
Tyrimo dalyvavo 138 priešmokyklinių grupių vaikai, iš jų 73, turintys garsų tarimo sutrikimų. Jų amžius yra nuo 6 iki 7 metų. Šiuo laikotarpiu jau yra pasibaigęs fiziologinis šveplavimas. Visų tirtųjų darželinukų kalba – lietuvių. Tiriamieji, kurie turi garsų tarimo trūkumų, neseniai pradėję lankyti logopedines pratybas. Logopedų išvados yra tokios: 1) kalbos ir kiti komunikacijos sutrikimai: fonetinis kalbėjimo sutrikimas (fonetinė artikuliacinė dislalija) (47 vaikai (64 %)); 2) kalbos ir kiti komunikacijos sutrikimai: fonologinis kalbos sutrikimas (foneminė artikuliacinė dislalija) (19 vaikų (26 %)); 3) kalbos ir kiti komunikacijos sutrikimai: fonologinis kalbos sutrikimas (foneminė akustinė dislalija) (7 vaikai (10 %)) (1 pav.).

Tiriamieji, turintys garsų tarimo trūkumų sudaro 53 % visų pasirinktose ugdymo įstaigose ugdomų priešmokyklinio amžiaus vaikų.

Pagal lytį tiriamieji pasiskirstę šitaip: 29 – mergaitės, 44 – berniukai (2 pav.).

1 pav. Tiriamųjų priešmokyklinio amžiaus vaikų kalbos ir kiti komunikacijos sutrikimai, %

2 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal lytį, %

Tyrimas atliktas: Raseinių lopšelyje – darželyje „Liepaitė“, Raseinių katalikiškos dvasios pradinėje mokykloje (priešmokyklinėse grupėse), Ariogalos lopšelyje – darželyje, Viduklės darželyje – mokykloje (priešmokyklinėje grupėje), Žaiginio pagrindinėje mokykloje (priešmokyklinėje grupėje), 2007 m. spalio – lapkričio mėnesiais.

2.3. Tarimo tyrimo rezultatai

2.3.1. Atskirų garsų tarimas

Tirta, kaip priešmokyklinio amžiaus vaikai taria atskirus garsus. Iš 73 tirtų vaikų taisyklingai visus atskirus garsus ištarė – 16 tiriamųjų, klaidingai – 56. Taigi, tik penktadalis priešmokyklinio amžiaus vaikų tinkamai tarė visus garsus, o dauguma - klaidingai (1 lentelė).

1 lentelė

Atskirų garsų tarimo tyrimo rezultatai

	Vaikų skaičius	Vaikų skaičius %
Taisyklingai tarė	16	22 %
Klaidingai tarė	57	78 %
Iš viso:	73	100 %

Tyrimo rezultatai parodė, jog tariant atskirus garsus daugiau negu pusei tiriamųjų būdingi kelių garsų grupių tarimo trūkumai (2 lentelė). Polimorfinės dislalijos atvejais, dažniausiai pasitaikė švilpiamųjų ir šnypščiamųjų garsų netaisyklingas tarimas, švilpiamųjų ar šnypščiamųjų bei garsų r, l netaisyklingas tarimas, švilpiamųjų, šnypščiamųjų garsų bei liežuvio užpakalinių ar skardžiųjų priebalsių netinkamas tarimas.

2 lentelė

Monomorfinės ir polimorfinės dislalijos
atvejai tariant garsus

	Vaikų skaičius	Vaikų skaičius %
Monomorfinė dislalija	16	22 %
Polimorfinė dislalija	41	56 %

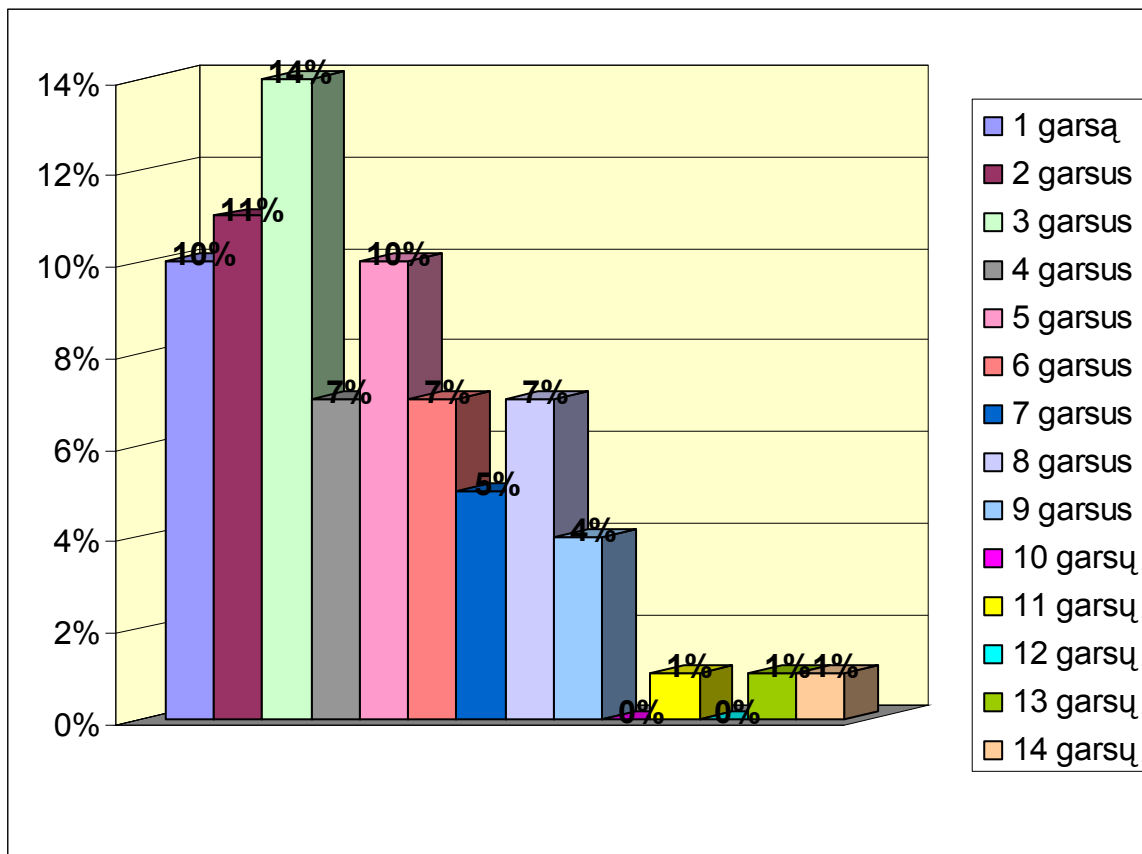
Daugiausia tiriamųjų priešmokyklinukų netiksliai tarė, keitė kitais tris garsus, du garsus, vieną ir penkis garsus (3 lentelė). Nemažai tiriamųjų netiksliai tarė, keitė kitais keturis, šešis ir septynis, aštuonis garsus. Mažiau vaikų netaisyklingai tarė, keitė kitais devynis garsus. Pasitaikė vaikų, kurie netinkamai tarė, keitė kitais vienuolika, trylika, keturiolika atskirų garsų (3 pav.). Penktadalis tirtųjų priešmokyklinukų atskirus garsus tarė taisyklingai. Tiriamieji, kurie netiksliai tarė, keitė kitais vieną, du ar tris garsus, daugiausia netaisyklingai tarė dvibalsius ir garsus r, l. Tiems tiriamiesiems, kurie netinkamai tarė keturis, penkis, šešis ar septynis, aštuonis garsus, daugiausia nustatyti trūkumai, tariant švilpamuosius ir šnypščiamuosius garsus, dvibalsius, liežuvio užpakalinius garsus, garsus r, l. Priešmokyklinio amžiaus vaikai, kurie netaisyklingai tarė vienuolika, trylika ar keturiolika garsų, netiksliai tarė, keitė kitais dvibalsius, švilpamuosius ir šnypščiamuosius, skardžiuosius priebalsius, garsus r, l.

3 lentelė

Netiksliai tariamų, keičiamų atskirų garsų skaičius

Kiek atskirų garsų netiksliai taria, keičia kitais vienas vaikas	Vaikų skaičius
Vieną garsą	7
Du garsus	8
Tris garsus	10
Keturis garsus	5
Penkis garsus	7
Šešis garsus	5
Septynis garsus	4
Aštuonis garsus	5
Devynis garsus	3
Vienuolika garsų	1
Trylika garsų	1
Keturiolika garsų	1
<i>Iš viso:</i>	57

Iš tyrimo rezultatų paaiškėjo, jog daugiausia netaisyklingai izoliuotus garsus tarė tie tiriamieji, kuriems nustatytas fonologinis kalbos sutrikimas: foneminė artikuliacinė dislalija ar fonologinis kalbos sutrikimas: foneminė akustinė dislalija.

3 pav. Netaisyklingai tariamų garsų skaičius, %

Pagal neištariamų atskirų garsų skaičių, dislalių formų procentinis pasiskirstymas parodo, kurios jų vyrauja priešmokyklinio amžiaus vaikų kalboje (4 lentelė). Gausiausios yra sigmatizmas (77 %) ir rotacizmas (10 %). Rečiau pasitaikė liežuvio užpakalinių priebalsių tarimo trūkumų: garso ch (3 %) ir h (4 %), garsų g (1 %) ir k (1 %). Tiriamųjų kalboje retai pasitaikė lambdacizmas (2 %), skardžiųjų priebalsių tarimo trūkumai (1 %). Jotacizmo atvejų nepasitaikė. Taip pat nustatyti dvibalsių tarimo trūkumai (4 %). Tariant dvibalsius, tiriamieji dažniausiai netinkamai tarė ie ir uo.

Kaip teigia Čepaitienė (1995), garsas s – pats dažniausias bendrinės lietuvių kalbos priebalsis. Karosienės ir Girdenio (1994) tyrimo duomenimis, priebalsis s yra trečioje vietoje, o priebalsis r – vienuoliktoje vietoje pagal fonemų dažnumą lietuvių kalboje. Todėl šių priebalsių tarimo trūkumai kalboje labai pastebimi.

Dislalių formų dažnumas tariant atskirus garsus

Dislalių formos		Neištariamų garsų skaičius	Neištariamų garsų skaičius %
Sigmatizmas		204	77 %
Parasigmatizmas	Švilpiamasis sigmatizmas	72	27 %
	Šnypščiamasis sigmatizmas	15	6 %
	Priedantinis sigmatizmas	8	3 %
Tarpdantinis sigmatizmas		44	17 %
Lūpinis - dantinis sigmatizmas		0	0 %
Šoninis sigmatizmas		8	3 %
Nosinis sigmatizmas		0	0 %
S grupės garsų painiojimas tarpusavyje		37	14 %
Š grupės garsų painiojimas tarpusavyje		20	7 %
Rotacizmas		24	10 %
Pararotacizmas	r keičiamas į l	15	5 %
	r keičiamas į v	1	1 %
	r keičiamas į j	4	2 %
Vienadūžis garsas r		3	1 %
Lūpinis garsas r		0	0 %
Gomurinis rotacizmas		1	1 %
Šoninis rotacizmas		0	0 %
Lambdacizmas		4	2 %
Liežuvio užpakalinių priebalsių tarimo trūkumai		21	9 %
garso g tarimo trūkumai		2	1 %
garso k tarimo trūkumai		1	1 %
garso ch tarimo trūkumai		7	3 %
garso h tarimo trūkumai		11	4 %
Jotacizmas		0	0 %
Skardžiųjų priebalsių tarimo trūkumai		3	1 %
Balsių tarimo trūkumai		0	0 %
Dvibalsių tarimo trūkumai		10	4 %

Gausiausia sigmatizmo rūšis – švilpiamasis sigmatizmas, sudaranti trečdalį visų netinkamai tariamų garsų. Beveik penktadalį netaisyklingai tariamų garsų užima tarpdantinis sigmatizmas. S grupės garsų keitimas tarpusavyje sudaro truputį daugiau negu dešimtadalį. Nemažą dalį netinkamai tariamų atskirų garsų užima š grupės garsų keitimas tarpusavyje (7 %) ir šnypščiamasis sigmatizmas (6 %). Rečiausiai pasitaikė priedantinis sigmatizmas ir šoninis sigmatizmas, o nosinio, lūpinio - dantinio sigmatizmo atvejų nepasitaikė.

Pararotacizmas sudaro 8 % priešmokyklinio amžiaus vaikų tarimo sutrikimų. Dažniausiai keičiama r į l, r keičiama į j, ir rečiausiai keičiama r į v. Tarp tiriamųjų netinkamai tariamų garsų labai retai pasitaikė vienadūžis garsas r ir ir gomurinio rotacizmo atvejai. Lūpinio ir šoninio rotacizmo atvejų nepasitaikė.

Įskaitant garsų iškreipimus, stabilų bei sporadišką keitimus, daugiau negu pusei tiriamųjų būdingas sigmatizmas, o trečdaliui - rotacizmas. Rečiau pasitaikė chitizmas (10 %), dvibalsių tarimo trūkumai (10 %), lambdacizmas (6 %). Rečiausiai pasitaikiusios dislalijų formos - kapacizmas (1 %), gamacizmas (1 %). Jotacizmo atvejų neužfiksuota.

Гриншпун (1989) pateikė duomenis, jog garso r keitimas į garsą l šeštais metais sudaro 34 % visų garso r keitimo atvejų, septintais metais – 18 %. O garsų š, ž keitimas garsais s, z sudaro: šeštais metais - 23 %, septintais metais – 26 % visų netinkamų švilpiamųjų garsų tarimo atvejų.

2.3.2. Garsų tarimas skiemenyse

Iš tyrimo rezultatų paaiškėjo, kad vaikų, klaidingai tariančių skiemenis, yra daugiau negu netinkamai tariančių atskirus garsus. Skiemenis taisyklingai ištarė tik 4 tiriamieji. Klaidingai skiemenis tarė 69 tiriamieji. Taigi, tik maža dalelė tirtųjų priešmokyklinio amžiaus vaikų tinkamai tarė skiemenis, beveik visi juos tarė klaidingai (5 lentelė).

5 lentelė

Skiemenų tarimo tyrimo rezultatai

	Vaikų skaičius	Vaikų skaičius %
Taisyklingai tarė	4	5 %
Klaidingai tarė	69	95 %
<i>Iš viso:</i>	73	100 %

Ištirus skiemenų tarimą paaiškėjo, kad tik 13 tiriamųjų būdingi vienos grupės tarimo trūkumai, 56 tiriamieji netaisyklingai taria kelių grupių garsus skiemenyse. Taigi, daugiau negu dviem trečdaliams tiriamųjų būdingi kelių garsų grupių tarimo trūkumai (6 lentelė). Polimorfinės dislalijos atvejais, dažniausiai pasitaikė sigmatizmas ir rotacizmas, sigmatizmo, rotacizmo, lambdacizmo, dvibalsių tarimo trūkumų deriniai, sigmatizmo, chitizmo, skardžiųjų priebalsių, dvibalsių, garsų r, l tarimo trūkumų deriniai.

Palyginus atskirų garsų tarimą ir skiemenų tarimą matoma, jog daugėja netaisyklingai tariamų garsų.

6 lentelė

Monomorfinės ir polimorfinės dislalijos atvejai skiemenyse

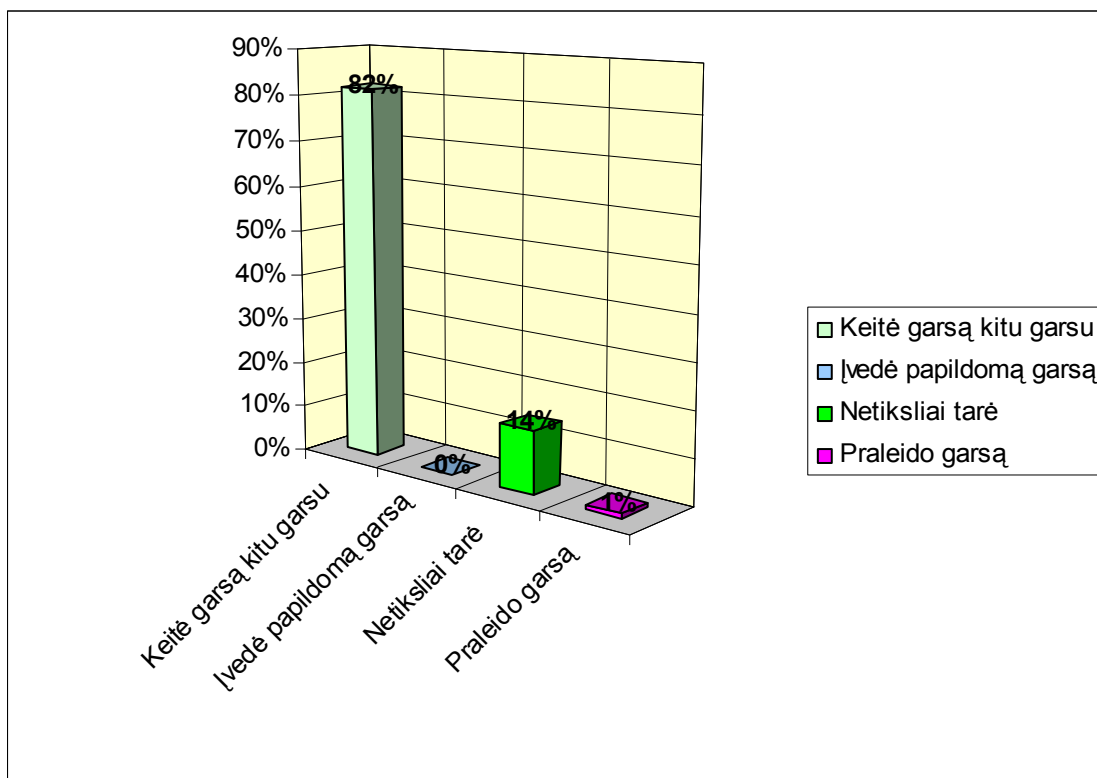
	Vaikų skaičius	Vaikų skaičius %
Monomorfinė dislalija	13	18 %
Polimorfinė dislalija	56	77 %

Analizuojant klaidas, kurias darė tiriamieji, tardami skiemenis (4 pav.), paaiškėjo, jog net keturi penktadaliai tiriamųjų keitė vieną garsą kitu, pavyzdžiui, *sio* → *šio*, *šiu* → *siu*, *žo* → *zo*, *žiu* → *siu*, *cė* → *čė*, *čiu* → *ciu*, *čiu* → *šiu*, *cė* → *sė*, *džio* → *žio*, *ha* → *ga*, *hi* → *si*, *hi* → *ji*, *ra* → *la*, *ry* → *vy*, *ra* → *ja*, *lo* → *vo*, *gie* → *gė*, *vie* → *vė*, *tuo* → *to*. Tai būdinga daugiausia tiriamiesiems, kuriems nustatytas fonologinis kalbos sutrikimas.

Daugiau negu dešimtadalis tiriamųjų netiksliai tarė garsus skiemenyse. Tai tarpdantinis garsų s, z, c, dz tarimas, šoninis garsų s, z, c, dz, š, ž, č, dž garsų tarimas, viendūžis garsas r, gomurinis garsas r.

Tik 1 % tiriamųjų praleido skiemenyse garsą, pavyzdžiui, *cha* → *a*, *ha* → *a*.

Papildomų garsų įvedimo atvejų nepasitaikė.

4 pav. Skiemenų tarimo klaidos, %

Dislalių formos tariant skiemenis (7 lentelė) pasiskirsto panašiai kaip ir tariant atskirus garsus: daugumai tiriamųjų būdingas sigmatizmas (pavyzdžiui, garsų s, z, c, dz, š, ž, č, dž keitimas tarpusavyje, šiu → siu, džio → žio, garsų s, z, c, dz, š, ž, č, dž tarpdantis, šoninis tarimas). Bet sigmatizmo atvejų tariant skiemenis (lyginant su atskirų garsų tarimo rezultatais) žymiai padaugėjo. Rotacizmo atvejų pasitaikė beveik tiek pat, kaip ir tariant atskirus garsus (jis būdingas daugiau negu trečdaliui tiriamųjų priešmokyklinukų) (pavyzdžiui, ry → ly, ra → va, ry → jy). Žymiai išauga skaičius vaikų, kuriems būdingas chitizmas (30 %) (pavyzdžiui, cha → ka, ha → ga, hi → ji, hi → si, cha → a, ha → a). Kaip teigia Paulauskienė (2004), dėl svetimų kalbų ar šiaip neįsitraukimo priebalsių h, ch tarimas kraipomas, garsai keičiami, tarmėse įprasta šiuos svetimus garsus lietuvinti, keičiant į k, g. Lambdacizmas būdingas daugiau nei dešimtdaliui tiriamųjų. Garsas l keičiamas l', v. Net penktadalis tiriamųjų tariant skiemenis netinkamai tarė dvibalsius. Dažniausiai netaisyklingai tarė ie, uo, juos keitė į é, o. Tariant skiemenis, rečiausios dislalių formos buvo skardžiųjų priebalsių tarimo trūkumai (pavyzdžiui, bo → po, de → te), kapacizmas (pavyzdžiui, kiu → tiu), gamacizmas (pavyzdžiui, ga → da), jotacizmas (pavyzdžiui, ji → ri).

Dislalijų formų pasiskirstymas tariant skiemenis

Dislalijos forma		Vaikų skaičius	Vaikų skaičius %
Sigmatizmas		60	82 %
Rotacizmas		25	34 %
Lambdacizmas		10	14 %
Liežuvio užpakalinių priebalsių tarimo trūkumai	Kapacizmas	1	1 %
	Gamacizmas	1	1 %
	Chitizmas	22	30 %
Jotacizmas		1	1 %
Skardžiųjų priebalsių tarimo trūkumai		2	3 %
Balsių tarimo trūkumai		0	0 %
Dvibalsių tarimo trūkumai		14	19 %

2.3.3. Garsų tarimas žodžiuose

Visi tiriami priešmokyklinio amžiaus vaikai, turintys tarimo trūkumų, tardami žodžius, darė garsų tarimo klaidas.

Žodžių tarimas pagal netaisyklingai tariamų garsų skaičių nedaug skiriasi nuo skiemenų tarimo (penkiais procentais). Padaugėjo kelių grupių garsų tarimo trūkumų atvejų. Ištyrus kaip priešmokyklinio amžiaus vaikai taria žodžius, nustatyta, jog dešimtadalis tiriamųjų netaisyklingai taria vienos grupės garsus, o daugiau negu keturi penktadaliai tiriamųjų priešmokyklinio amžiaus vaikų netaisyklingai taria kelių grupių garsus (8 lentelė).

Monomorfinės ir polimorfinės dislalijos

atvejai žodžiuose

	Vaikų skaičius	Vaikų skaičius %
Monomorfinė dislalija	9	12 %
Polimorfinė dislalija	64	88 %

Tiriant priešmokyklinio amžiaus vaikų žodžių tarimą, nustatyta su kokiais sunkumais dažniausiai susiduriama, tariant žodžius (5 pav.). Paaikškėjo, kad dažniausiai (93 %) pasitaiko garsų sukeitimas, kada vieni garsai stabiliai pakeičiami kitais, pavyzdžiui, s, š grupės garsų keitimas tarpusavyje (*šakutė* → *sakutė*, *saulė* → *šaulė*) arba keičiami į kitus garsus (*asilas* → *atilat*, *zebras* → *debrat*), garsas r keičiamas į l (*ropė* → *lopė*), arba į j (*šarka* → *šajka*), arba į v (*ropė* → *vopė*), h, ch - į g, k (*chalatas* → *kalatas*, *herbas* → *gerbas*), l - į v (*tiltas* → *tivtas*), f - į p (*telefonas* → *teleponas*), g - į d (*gulbė* → *dulbė*), b - į p (*boružė* → *poružė*), dž - į n (*beždžionė* → *benionė*), j - į r (*pjūklas* → *priūklas*), è - į e (*kėdė* → *kedė*, *kankorėžis* → *kankorežis*), e - į i (*pelėda* → *pilėda*), o - į uo (*voras* → *vuoras*), a - į o (*kankorėžis* → *konkorėžis*), a - į e (*paveikslas* → *peveikslas*), y - į i (*gyvatė* → *givatė*), uo - į o (*puodas* → *podas*), au - į a (*autobusas* → *atobusas*), ie - į è (*driežas* → *drėžas*).

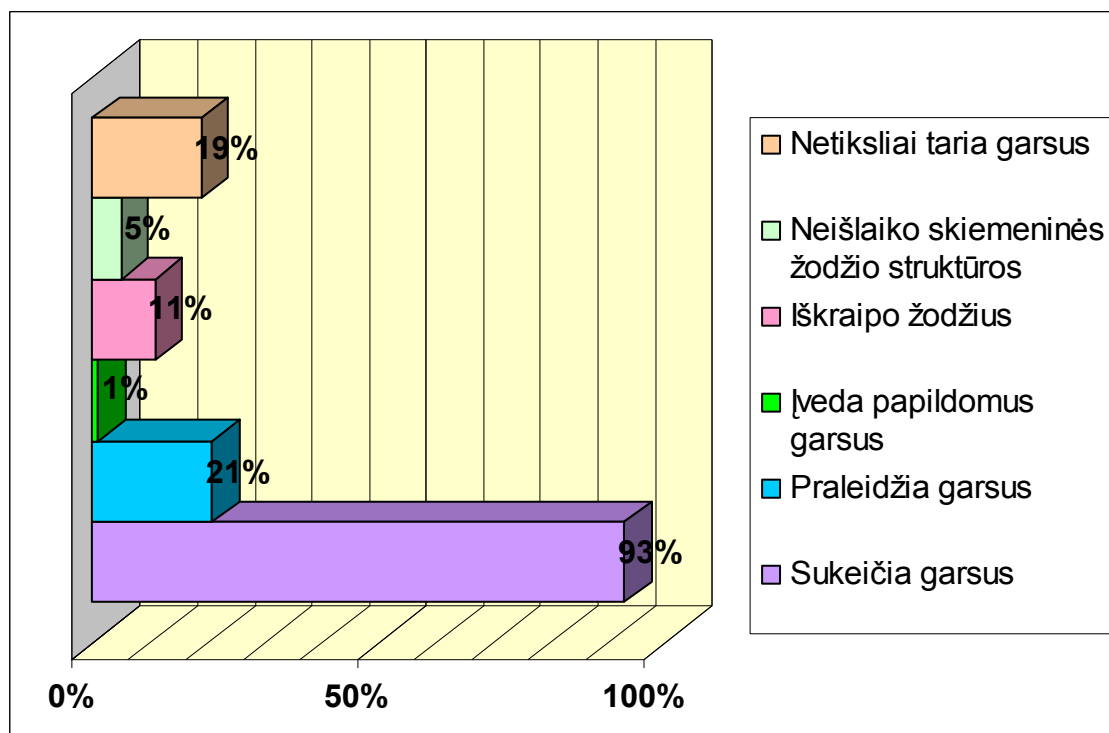
Penktadalis vaikų praleidžia garsus tardami žodžius. Tardami žodžius, vaikai dažniausiai praleido priebalsius: r (*zebas*, *kepšys*), v (*gazdikai*, *zaigždė*, *tora*, *siestas*), l (*motocikas*, *arkys*, *punksna*), n (*česakas*). Pasitaikė ir balsių praleidimų: u (*Sidolis*). Fonemos praleidžiamos ir žodžio pradžioje (*chalatas* → *alatas*, *svogūnas* → *sogūnas*), ir žodžio viduryje (*arklys* → *akys*, *česnakas* → *senakas*, *megztinis* → *mestinis*, *balandis* → *baladis*, *herbas* → *hebas*), ir žodžio pabaigoje (*erelis* → *eleli*, *pačiūžos* → *pasiūsa*, *pašiūso*). Hacker (1999) tirti vaikai, kai kurių sutrikimų atvejais, praleido 25 % žodžio galo pučiamųjų priebalsių. Be to, Hacker nurodo, jog fonologinės raidos sutrikimų atvejais, priešmokyklinukai dažniau taria atvirus skiemenis, t.y. praleisdami priebalsius, jų junginius sandūrose. Daug rečiau ištariami uždari skiemenys.

Beveik penktadaliui tiriamųjų priešmokyklinio amžiaus vaikų būdingas netikslus garsų tarimas žodžiuose. Tai vienadūžis r, tarpdantinis, šoninis sigmatizmas.

Tyrimas atskleidė, kad kiek daugiau negu dešimtadalis vaikų, tardami žodžius juos iškraipo, pavyzdžiui, *mocotiklas (motociklas), ailsas (asilas), debegotas (begemotas), šmakatai, sakatai (šachmatai), kokorėsis, kokolezis, kaikorėžis (kankorėžis), šukinė (cukrinė), sygelė (skrybėlė), paneiskas (paveikslas), sebzas (zebras), pausis (paukštis), makakas (hamakas)*. Jei tame pačiame žodyje garsai ir praleidžiami, ir sukeičiami vietomis ar pakeičiami kitais garsais, tai žodžiai tampa nebeatpažįstami. Daugumai tiriamųjų yra nustatytas fonetinis kalbėjimo sutrikimas: fonetinė artikuliacinė dislalija, todėl žodžių iškraipymų atvejų nėra labai daug.

Nedidelė dalis tiriamųjų priešmokyklinukų, tardami žodžius, neišlaiko žodžio skiemeninės struktūros ir juos sutrumpina praleisdami skiemenis (*chalatas → atas, šachmatai → matai, šmatai, telefonas → teponas, česnakas → snakas, kankorėžis → kankozis, kukurūzas → kukūsas, lelija → lija, autobusas → abusus, motociklas → mosikas*).

Paaškęjo, kad tik 1 % tiriamųjų tardami žodžius įveda papildomų, nereikalingų garsų, pavyzdžiui, r (*Dzidorius → Dzidrorius*).

5 pav. Netaisyklingas žodžių tarimas, %

Kaip ir tariant atskirus garsus bei skiemenis, taip ir tariant žodžius, dažniausia dislalijų forma išlieka sigmatizmas (92 %) (9 lentelė). Tyrimo metu užfiksuota balsių tarimo trūkumų (49 %), chitizmo atvejų (48 %). Atskirai tardami balsius, tiriamieji tarė lengvai, o

žodžiuose šios fonemos keičiamos kitomis. Dažniausiai pasitaikė balsių *ė* ir *y* tarimo trūkumų. Balsį *ė* tiriamieji keitė į *e*, *ie*, *i*. Balsis *y* dažniausiai buvo tariamas trumpai – *i*. Kiek mažiau pasitaikė balsių *o*, *ū* tarimo trūkumų. Balsį *o* dažniausiai tiriamieji keitė į dvibalsį *uo*, o vietoje balsio *ū* – tarė trumpąjį *u*.

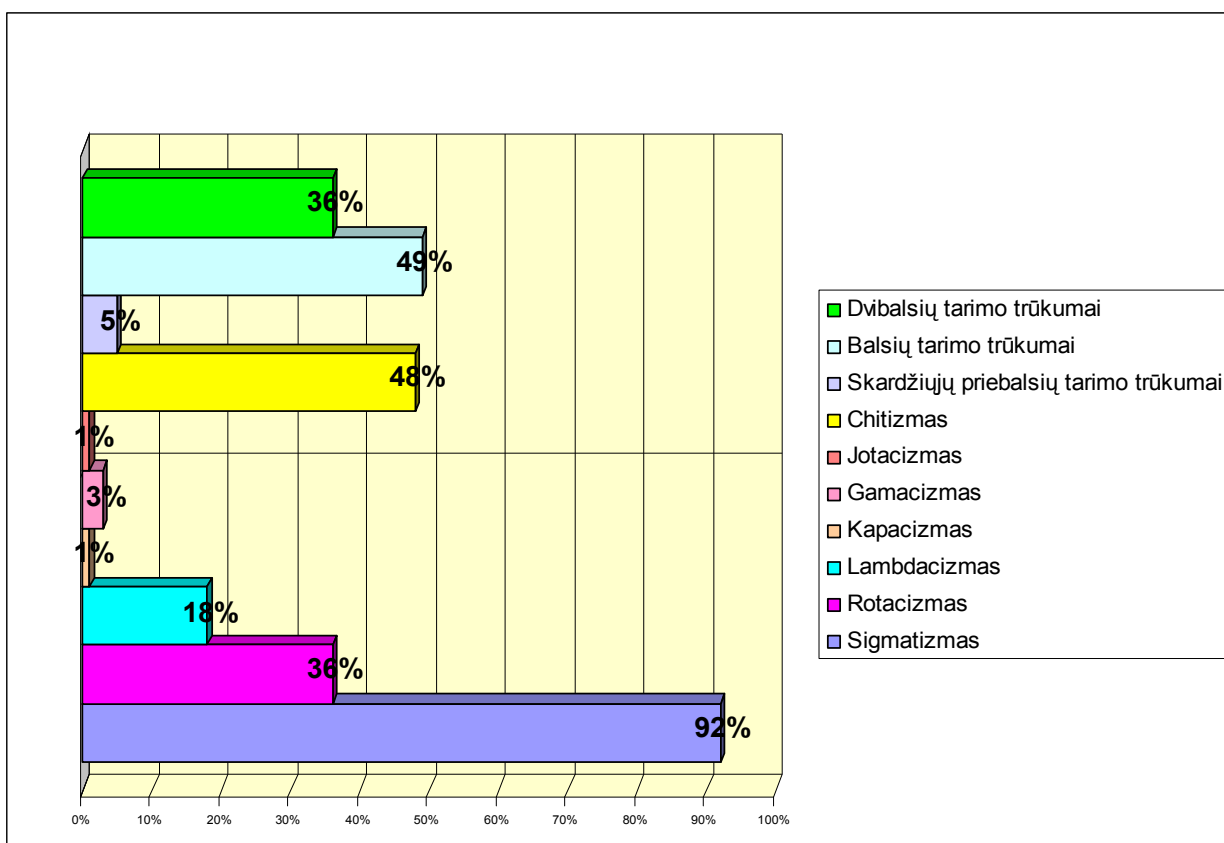
Tariant atskirus garsus *ch*, *h*, netaisyklingo tarimo atvejų užfiksuota nedaug. O tariant šias fonemas žodžiuose jos keičiamos *k*, *g*. Lyginant dvibalsių tarimą skiemenyse (19 %) ir žodžiuose (36 %), taip pat žymiai išauga netaisyklingo tarimo atvejų. Iš tyrimo rezultatų paaiškėjo, jog netaisyklingai tiriamieji dažniausiai tarė dvibalsius *uo* ir *ie*. Dvibalsį *uo* keitė balsiais *o*, *u*, o dvibalsį *ie* – balsiais *e*, *i*, *ė*. Pasitaikė ir dvibalsio *au* tarimo trūkumų, rečiau – dvibalsių *ui*, *ai* netinkamo tarimo atvejų.

Rotacizmas užima daugiau negu trečdalį dislalijų formų, tariant žodžius. Nedaug padidėja lambdacizmo (18 %) ir skardžiųjų priebalsių (5 %) tarimo trūkumų tariant žodžius. Rečiausiomis dislalijos formomis išlieka gamacizmas, kapacizmas bei jotacizmas (6 pav.).

9 lentelė

Dislalijų formos tariant žodžius

Dislalijos forma		Vaikų skaičius
Sigmatizmas		67
Rotacizmas		26
Lambdacizmas		13
Liežuvio užpakalinių priebalsių tarimo trūkumai	Kapacizmas	1
	Gamacizmas	2
	Chitizmas	35
Jotacizmas		1
Skardžiųjų priebalsių tarimo trūkumai		4
Balsių tarimo trūkumai		36
Dvibalsių tarimo trūkumai		26

6 pav. Dislalijų formos tariant žodžius, %

Ištirus priešmokyklinio amžiaus vaikų garsų tarimą sudėtingos struktūros žodžiuose, tiriamųjų taisyklingai tariančių sudėtingos sandaros žodžius, nebuvo. Klaidingai juos tarė visi tiriamieji, be to, atsirado atsisakiusių tarti sudėtingos sandaros žodžius. To priežastis galėjo būti nepasitikėjimas, baimė, kad nurodyto žodžio nepavyks ištart.

Analizuojant tyrimo rezultatus, nustatyta, kad vienos garsų grupės tarimo trūkumais, tariant sudėtingos struktūros žodžius, pasižymėjo daugiau negu dešimtadalis tiriamųjų, o kelių garsų grupių tarimo trūkumais – daugiau negu keturi penktadaliai tiriamųjų (10 lentelė). Kaip ir tariant atskirus garsus, skiemenis, žodžius, polimorfinės dislalijos atvejais dažniausi buvo sigmatizmo, rotacizmo deriniai, sigmatizmo, lambdacizmo, rotacizmo deriniai.

10 lentelė

**Monomorfinės ir polimorfinės dislalijos atvejai
sudėtingos struktūros žodžiuose**

	Vaikų skaičius	Vaikų skaičius %
Monomorfinė dislalija	9	12 %
Polimorfinė dislalija	64	88 %

Iš tyrimo rezultatų paaiškėjo, kad pagrindinės klaidos (11 lentelė), kurias darė tiriamieji tardami sudėtingos sandaros žodžius, yra žodžio skiemeninės struktūros neišlaikymas ir žodžio garsų sekos iškraipymas.

Žodžio skiemeninės struktūros neišlaiko keturi penktadaliai priešmokyklinio amžiaus tiriamųjų. Žodžius sutrumpina daugiau negu pusė priešmokyklinukų, o daugiau negu penktadalis tiriamųjų sudėtingos struktūros žodžius pailgina. Skiemenuų skaičius dažniausiai neišlaikomas ilgesniuose (keturių, penkių skiemenuų) žodžiuose.

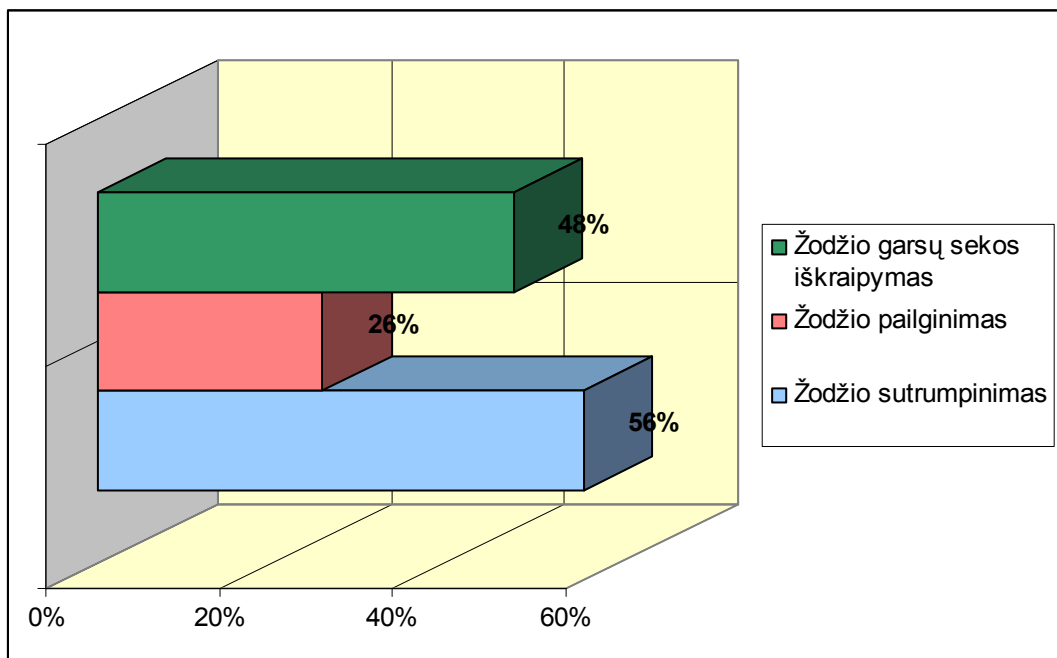
Analizuojant tyrimo rezultatus paaiškėjo, jog beveik pusė tiriamųjų iškraipo žodžio garsų seką (7 pav.).

11 lentelė

Sudėtingos struktūros žodžių tarimo klaidos

Sudėtingos skiemeninės struktūros žodžių tarimo klaidos		Žodis	Netinkamo žodžio ištaramo pavyzdžiai
Skiemininės struktūros neišlaikymas	Žodžio sutrumpinimas praleidžiant skiemeni	darbininkas	dalninkas;
		biblioteka	boteka, bioteka, blioteka, blibleka, bliobliota, biblioka, bliteka, bliubleka;
		karkvabalis	arpadiš, karklalis, karkpalis, vabalis, kavabalis, kavalalis, kajkvalis, kvakvis, karpvalis, kakvalis;
		sunkvežimis	šunkmis, sunkmezis, tunkvemit, sunkvemis, sužemis, šunkvemis;
		kupranugaris	panugalis, kupnugaris, kanugalit, kupanugis, pjanugajis, punugaris, pupnajis, puknugalis, pupnugaris, prugaris;
		šikšnosparnis	šikšnormis, šišnoanis;
		ekskavatorius	ksetorius, esvatolius, ekvatorius, eksvatojus;
		troleibusas	tlobusas, trobusas;
	kaklaraištis	kakaištis.	
	Žodžio pailginimas	biblioteka	bliblioteka, blibleteka, pliopliteka;
		kaklaraištis	klaklaraistis, kraklalaistis;
		kalakutas	kalakatutas;
		karkvabalis	kvarkvabalis, karpavabalis;
		kupranugaris	kupranugaris
			kalakutas
		karkvabalis	kakvalalis, karklavalis, kankvabalis, karpvabalis, kakabalis, kaikapalis, kamvabalit;
		kaklaraištis	karkaraištis, klakalaistis, kakralaištis, klakalaistis;
		biblioteka	baboteka;
		darbininkas	dalininkaš;
		šikšnosparnis	mišmospašnis, sisnolpanis, šiškosnanis,

Žodžio garsų sekos iškraipymas		sinsosarnis, šišnosparnis, čiknospanis;
	rankšluostis	lankruoštis, lankuostis;
	ekskavatorius	espivatorius, eskalatorius, ekskaratorius, epavatolius, esvavatolius;
	troleibusas	kroleibusas, polibusas;
	laikrodis	laikrodis, laikrodis;
	kupranugaris	kuptanataris, prukanugaris, kupnananaris, krupanugaris, prukanugaris, kapunugaris, kuplaganalis;
	sunkvežimis	šunkemežiš;
	biblioteka	bliobeteka.

7 pav. Sudėtingos skiemeninės struktūros žodžių tarimo klaidos, %

Kai kurie netaisyklingi tarimo atvejai, tariant sudėtingos sandaros žodžius, pasikartoja. Pasitaikė šie dažnesni žodžių iškraipymai: *laikrodis* → *raikrodis, laiklodus, laikodis*; *sunkvežimis* → *šunkvežimiš, sunkvemis, sunvezimis*; *šikšnosparnis* → *šišnospalnis, sisnospalnis*; *darbininkas* → *dalbininkas, dabininkas*; *biblioteka* → *blioteka, bliteka*; *rankšluostis* → *lanksluostis, lankšruostis*; *karkvabalys* → *kvalkvabalys, karklavalis*; *kaklaraištis* → *klaklalaistis, kaklalaistis*; *kalakutas* → *kalatutas, kalatukas*; *ekskavatorius* → *eskavatolius, esvavatolius*; *kupranugaris* → *kupnugalys, kupanagalys*; *sportbatis* → *spolbatis, spobatis*; *troleibusas* → *tlaleibusas, toleibusas*.

2.3.4. Garsų tarimas sakiniuose ir greitakalbėse

Iš tyrimo duomenų nustatyta, jog garsų tarimo sakiniuose rezultatai tokie pat, kaip ir žodžių tarimo rezultatai: taisyklingai tariančių sakinius nebuvo, visi tiriamieji juos tarė klaidingai.

Analizuojant tyrimo rezultatus, paaiškėjo, jog nežymiai, bet sumažėjo vaikų, kuriems būdingi vienos garsų grupės tarimo trūkumai, skaičius. Taip pat, nežymiai padaugėjo vaikų, kuriems būdingi kelių garsų grupių tarimo trūkumai. Monomorfinė dislalija pasižymėjo daugiau negu dešimtdalis tiriamųjų priešmokyklinio amžiaus vaikų, o polimorfinė dislalija – beveik devyni dešimtadaliai tiriamųjų (12 lentelė).

12 lentelė

**Monomorfinės ir polimorfinės dislalijos
atvejai sakiniuose**

	Vaikų skaičius	Vaikų skaičius %
Monomorfinė dislalija	8	11 %
Polimorfinė dislalija	65	89 %

Iš tyrimo duomenų paaiškėjo, kad tariant greitakalbes, nebuvo tiriamųjų, kurie taisyklingai tartų visus garsus. Visi tiriamieji klaidingai tarė greitakalbes. Be to, atsirado atsisakiusių tarti greitakalbes – 5 % (13 lentelė).

13 lentelė

Greitakalbių tarimo tyrimo rezultatai

	Vaikų skaičius	Vaikų skaičius %
Taisyklingai tarė	0	0 %
Klaidingai tarė	69	95 %
Netarė	4	5 %
Iš viso:	73	100 %

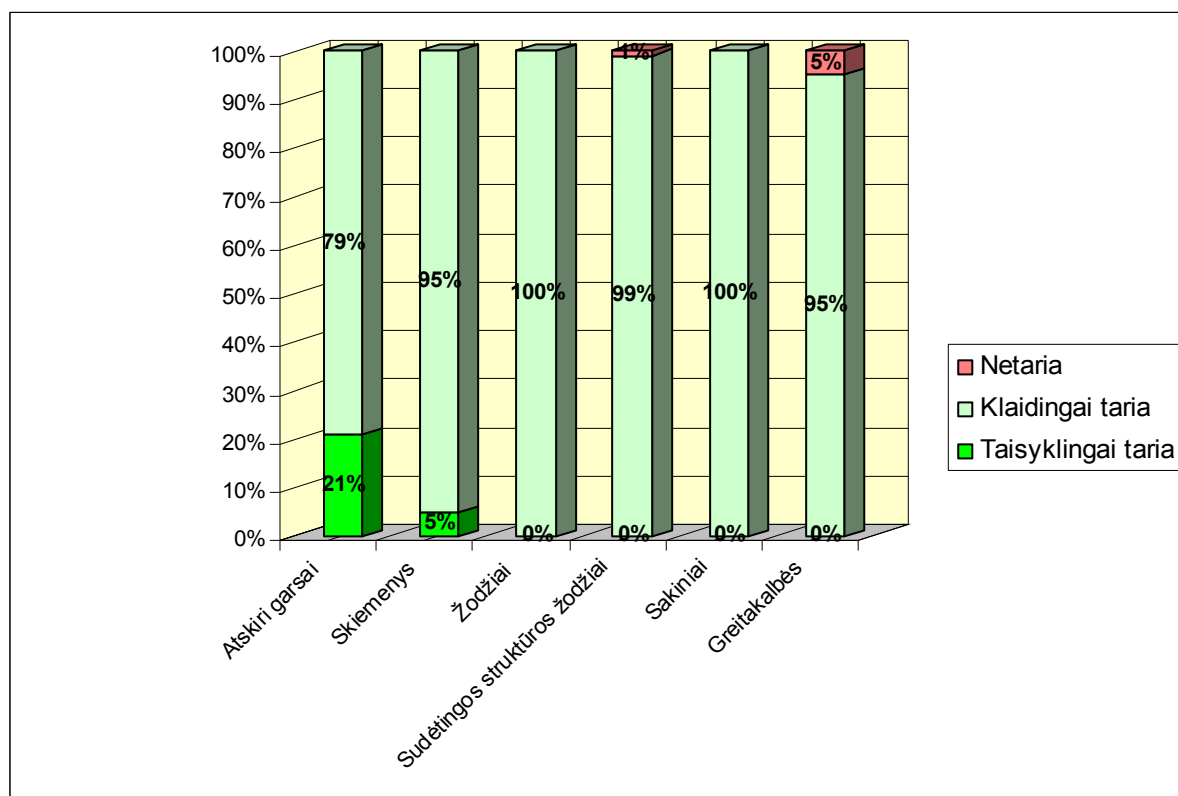
Analizuojant tiriamųjų garsų tarimą greitakalbėse, paaiškėjo, jog gerokai sumažėjo vienos grupės garsų tarimo trūkumą. Taigi, vienos garsų grupės tarimo trūkumais pasižymėjo 7 %, o kelių garsų grupių trūkumais – 88 % (14 lentelė).

**Monomorfinės ir polimorfinės dislalijos
atvejai greitakalbėse**

	Vaikų skaičius	Vaikų skaičius %
Monomorfinė dislalija	5	7 %
Polimorfinė dislalija	64	88 %

2.3.5. Tarimo tyrimo rezultatų palyginimas

Išanalizavus tyrimo rezultatus, paaiškėjo, kad taisyklingai tariančių garsus tiriamųjų buvo nedaug. Atskirus garsus taisyklingai tarė kiek daugiau negu penktadalis priešmokyklinio amžiaus tiriamųjų (8 pav.).

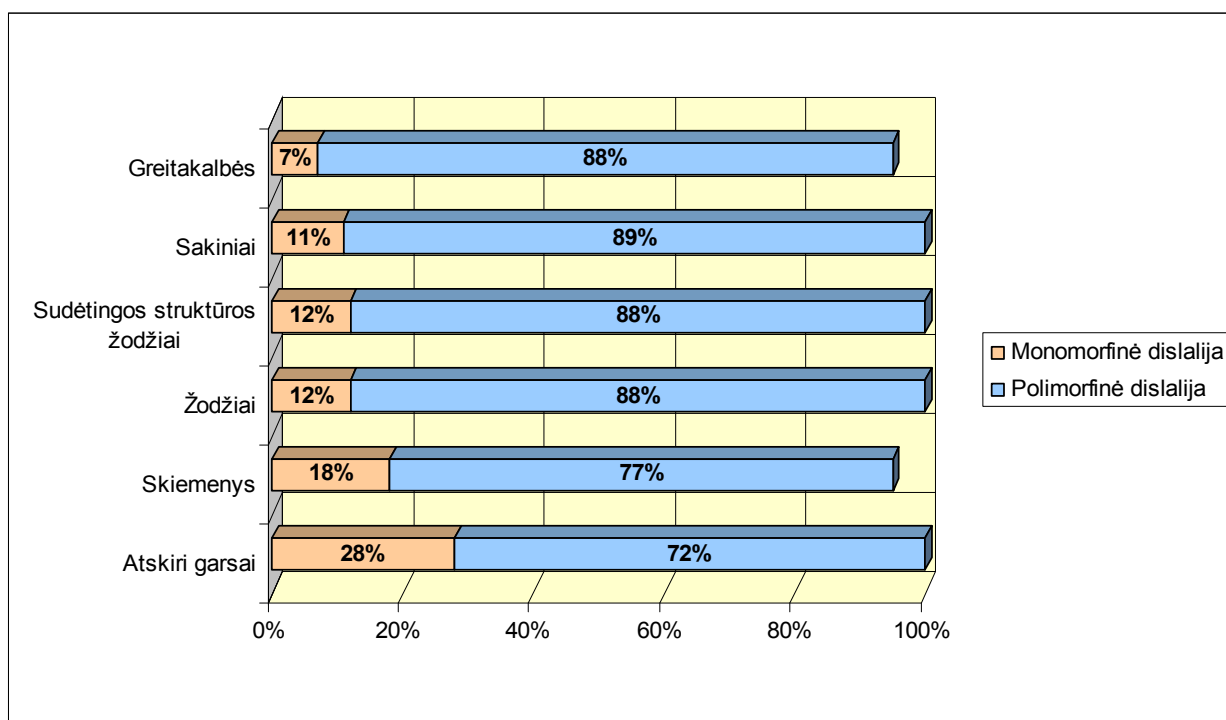

8 pav. Atskirų garsų, skiemenų, žodžių, sudėtingos sandaros struktūros žodžių, sakinių, greitakalbių tarimo palyginimas, %

Skiemenis dar taisyklingai tarė 5 %. Bet tariant žodžius, sudėtingos struktūros žodžius, sakinius bei greitakalbes, taisyklingai tariančių priešmokyklinio amžiaus vaikų nebuvo. Tardami atskirus garsus, skiemenis, žodžius, sudėtingos struktūros žodžius, sakinius tiriamieji darė klaidų. Daugiausia klaidų buvo, tariant žodžius ir sakinius (klaidingai tarė visi), taip pat tariant

sudėtingos struktūros žodžius (99 %) ir greitakalbes (95 %). Tiriant vaikų garsų tarimą, atsirado tiriamųjų, kurie atsisakė ištarti sudėtingos struktūros žodžius (1 %) bei greitakalbes (5 %). Atsisakymo priežastimi galėjo būti baimė, jog nepavyks ištarti nurodyto žodžio ar greitakalbės, ar baimė nevykusiai pasirodyti, jei nepasisektų tinkamai ištarti.

Tyrimo metu pastebėtas didelis skirtumas tarp priešmokyklinio amžiaus vaikų, kuriems būdinga monomorfinė bei polimorfinė dislalija. Tariant vis sudėtingesnius kalbos vienetus, tiriamųjų, pasižyminčių kelių garsų grupių tarimo trūkumais vis daugėjo, o vienos garsų grupės tarimo nesklaidumais santykinai mažėjo. Didžiausias procentas priešmokyklinio amžiaus tiriamųjų, kuriems būdinga monomorfinė dislalija, buvo tariant atskirus garsus (22 %). Polimorfinė dislalija, tariant atskirus garsus, užfiksuota 56 % tiriamųjų. Pastebėta, jog tariant sudėtingesnius kalbos vienetus, tolygiai mažėjo skaičius vaikų, kuriems būdingi vienos grupės garsų tarimo nesklaidumai. Greitakalbėse netaisyklingai tarė vienos grupės garsus 7 % tiriamųjų, o kelių grupių garsus – 88 % tiriamųjų priešmokyklinukų (9 pav.).

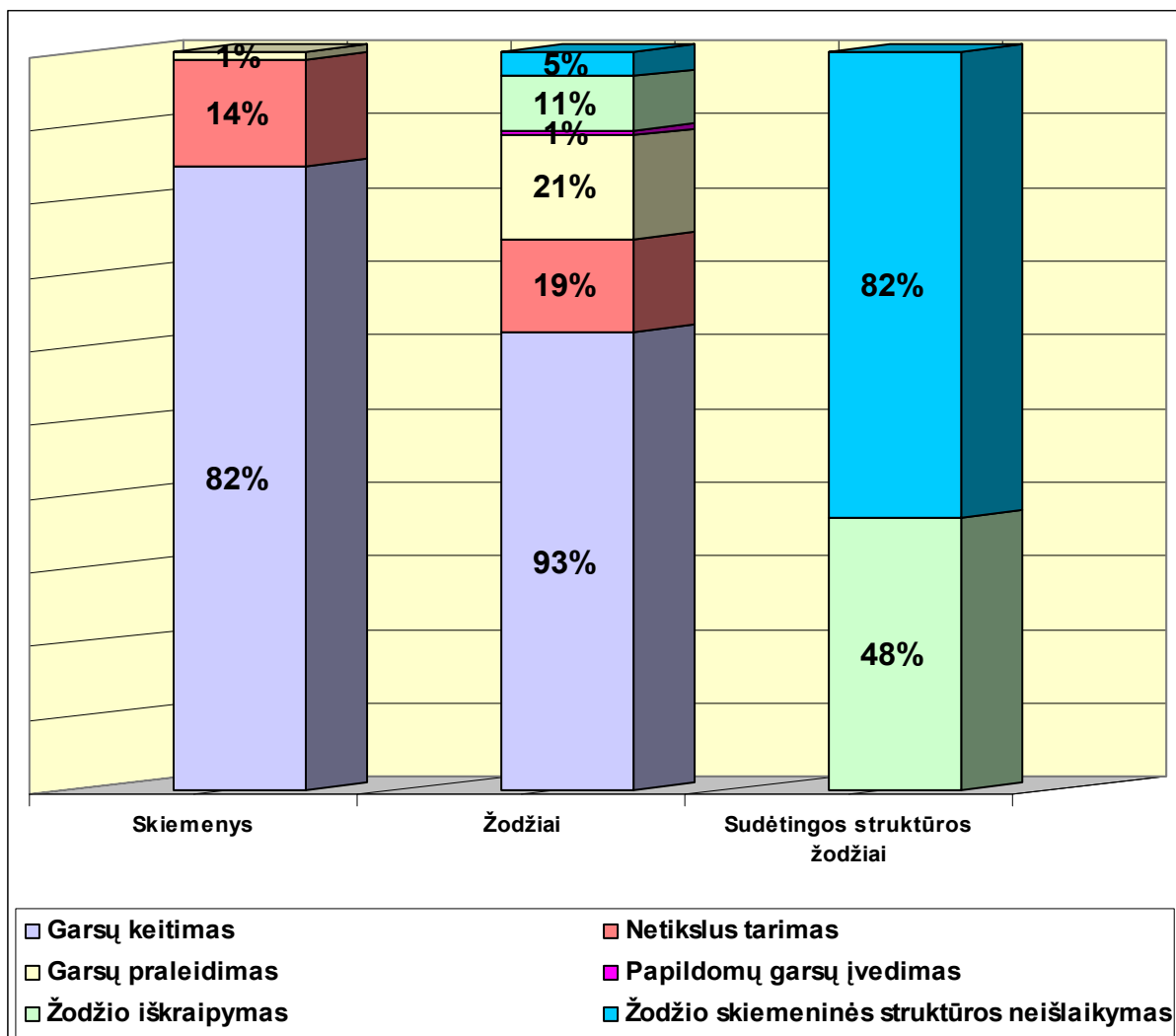

9 pav. Monomorfinės ir polimorfinės dislalijos

Tirtųjų priešmokyklinio amžiaus vaikų tarsena nėra taisyklinga. Netaisyklingai tardami priešmokyklinukai: garsus sukeičia, netiksliai taria, įveda papildomų garsų, garsus praleidžia, iškraipo žodžius, neišlaiko žodžio struktūros (10 pav.). Dažniausios klaidos – garsų keitimas. Tardami skiemenis tiriamieji labai dažnai vienus garsus keitė kitais (82 %), tariant

žodžius šis skaičius išaugo iki 93 %. Nemažas šuolis pastebimas tarp garsų praleidimo skiemenyse (1 %) ir žodžiuose (21 %). Iš tyrimo rezultatų, galima pastebėti, jog tiriamiesiems labai sunkiai sekėsi tarti sudėtingos struktūros žodžius. Tai gerai matyti, lyginant žodžių ir sudėtingos struktūros žodžių tarimo tyrimo rezultatus. Tardami žodžius, 5 % priešmokyklinio amžiaus vaikų neišlaiko žodžio struktūros, o tardami sudėtingos sandaros žodžius – neišlaiko net 82 % tiriamųjų priešmokyklinukų.

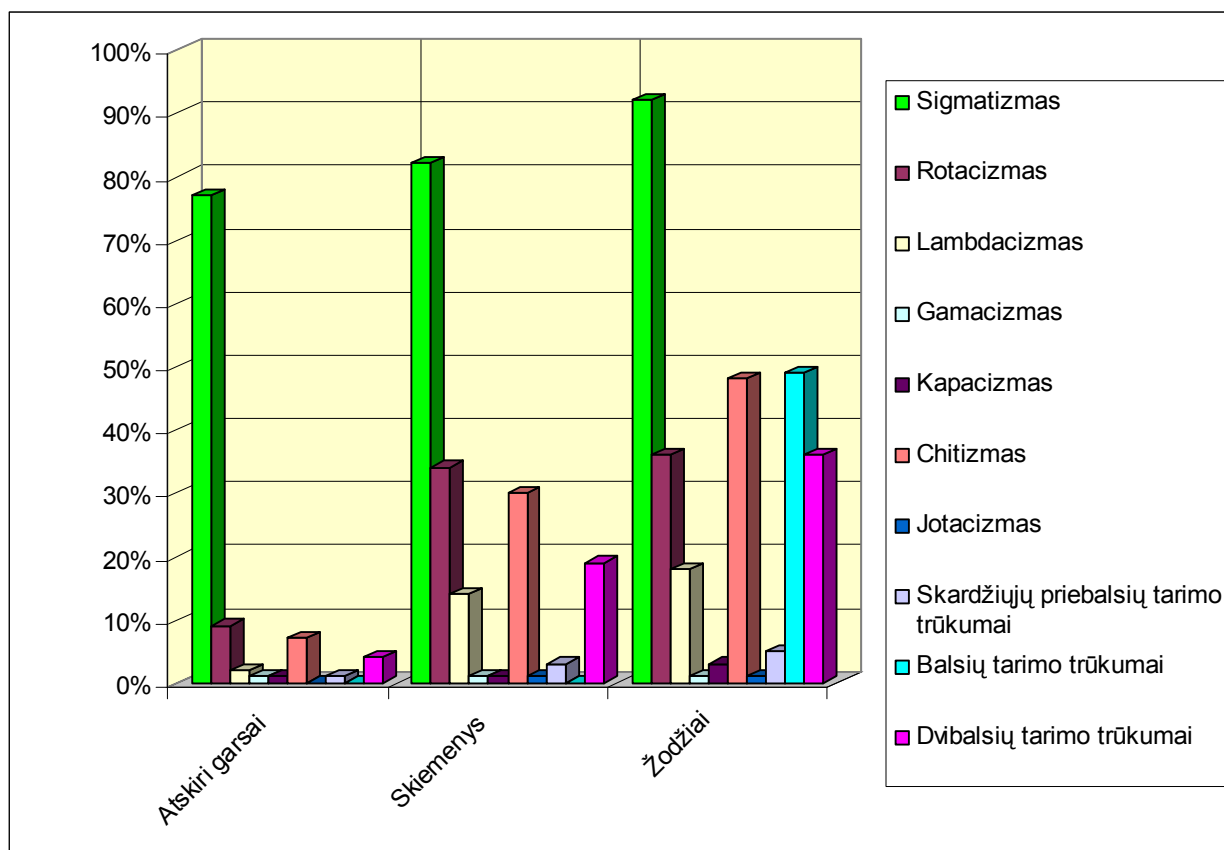
Tariant sudėtingesnę kalbos vieneta (skiemenį, žodį, sudėtingos sandaros žodį), sunkėja tarimo klaidos: nuo vieno garso pakeitimo iki žodžio sutrumpinimo, jo iškraipymo.

10 pav. Netaisyklingas skiemenų, žodžių, sudėtingos struktūros žodžių tarimas, %

Iš tyrimo rezultatų paaiškėjo, jog labiausiai paplitusios dislalių formos priešmokyklinio amžiaus vaikų tarpe yra sigmatizmas ir rotacizmas. Be to, tyrimas atskleidė, kad tariant atskirus garsus, skiemenis ir žodžius, dislalių formų vis daugėja. Mažiausiai pastebėta kapacizmo ir gamacizmo, jotacizmo atvejų. Tariant vis sudėtingesnę kalbos vieneta, žymiai

išaugo lambdacizmo atvejų: atskirus garsus tariant – 2 %, o tariant žodžius – 18 %. Taip pat ženkliai padaugėjo chitizmo atvejų (tariant garsus – 7 %, o tariant žodžius – net 48 %). Tariant atskirų garsų tarimą, neužfiksuota balsių tarimo trūkumų, o tariant žodžių tarimą šių tarimo nesklaidumų skaičius išauga iki 49 %. Dažniausiai netaisyklingai tariami balsiai *ė, y, o, ū*. Panašūs rezultatai matyti ir analizuojant dvibalsių tarimą: atskirus garsus tariant užfiksuota 4 % šių tarimo trūkumų, o žodžiuose – 36 %. Žodžiuose dažniausiai pasitaikė dvibalsių *uo* ir *ie* bei *au* tarimo klaidos. Balsių ir dvibalsių netinkamą tarimą gali sąlygoti ir tarmiškas tarimas. Taigi, žodžiuose žymiai daugiau rotacizmo, lambdacizmo, chitizmo atvejų, balsių ir dvibalsių tarimo trūkumų negu tariant atskirus garsus ir skiemenis (11 pav.).

11 pav. Dislalijų formos tariant įvairius kalbėjimo vienetus, %

Tarties tyrimo duomenų apibendrinimas. Tariant atskirų garsų tarimą, tiriamieji daugiausia netiksliai tarė, keitė kitais tris garsus (14 %), du garsus (11 %), vieną ir penkis garsus (po 10 %). Po 7 % tiriamųjų netiksliai tarė, keitė kitais keturis, šešis, aštuonis garsus. Gausiausios sigmatizmo rūšys – švilpiamasis sigmatizmas (27 %) ir tarpdantinis sigmatizmas (17 %). Nemažą dalį tarimo sutrikimų sudaro pararotacizmas (8 %). Dažniausiai *r* keičiama į *l* (5 %).

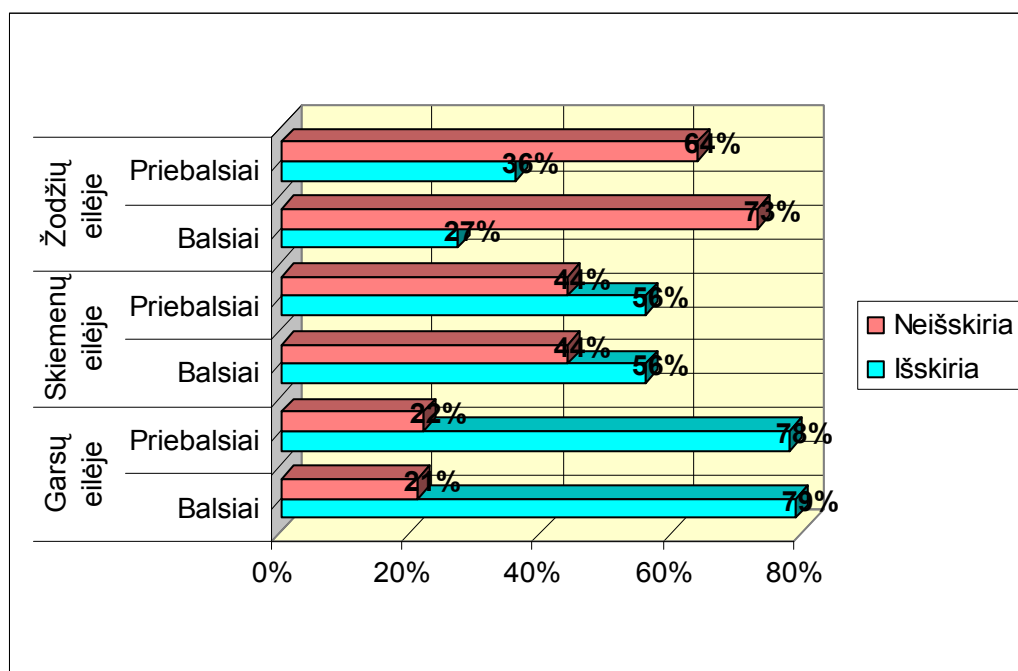
Monomorfinė dislalija buvo reta, o polimorfinė – daug dažnesnė. Be to, tariant sudėtingesnius kalbos vienetus, nors ir nelabai smarkiai, bet šis santykis didėjo.

Atskirus garsus taisyklingai tarė penktadalis tiriamų priešmokyklinio amžiaus vaikų. Tariant sudėtingesnius kalbos vienetus, taisyklingai tariančių mažėjo. Tariant skiemenis jų buvo 5 %, o tariant žodžius, sudėtingos struktūros žodžius, sakinius, greitakalbes taisyklingai tariančių nebeliko. Atsisakė tarti tik sudėtingos sandaros žodžius 1 % ir greitakalbes – 5 %. Iš tyrimo rezultatų paaiškėjo, jog tiriamiesiems buvo sunku tarti sudėtingos struktūros žodžius. Sudėtingos struktūros žodžiuose garsų seką iškraipė beveik pusė tiriamų priešmokyklinukų, o neišlaikė žodžio struktūros – daugiau negu keturi penktadaliai tiriamųjų.

2.4. Fonologinės analizės gebėjimų tyrimas

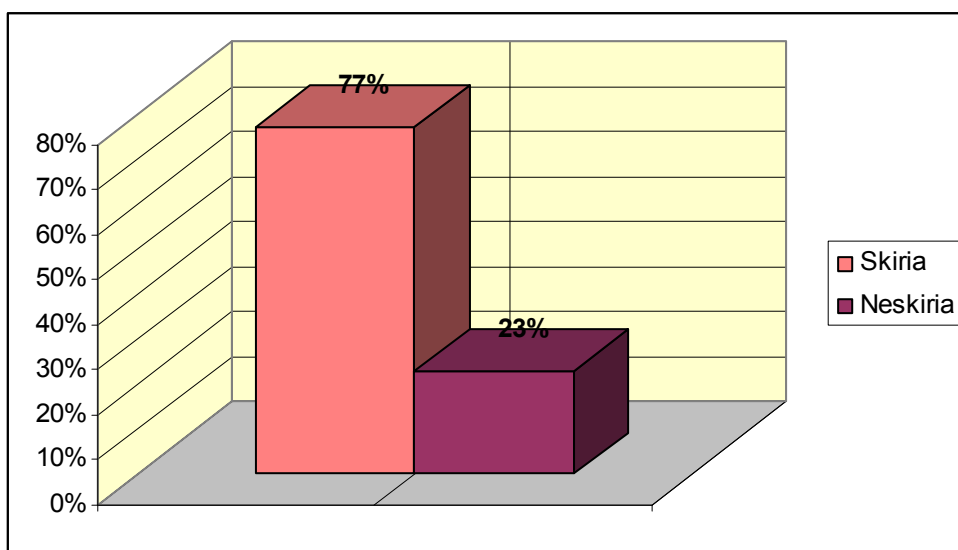
2.4.1. Foneminės klausos tyrimo rezultatai

Išanalizavus tyrimo rezultatus, paaiškėjo, jog garsų eilėje nurodytus balsius ir priebalsius išskyrė beveik po keturis penktadalius priešmokyklinio amžiaus vaikų. Skiemenyse balsius ir priebalsius išskyrė jau tik kiek daugiau negu pusė tiriamųjų. Žodžiuose išskiriančių nurodytus balsius sumažėjo iki 27 %, o priebalsius – iki 36 %. Iš tyrimo rezultatų matoma, jog kuo sudėtingesnis kalbos vienetas, tuo blogiau sekasi išskirti iš klausos garsus. Žodžiuose tiriamiesiems lengviau išskirti priebalsius, negu balsius (12 pav.).

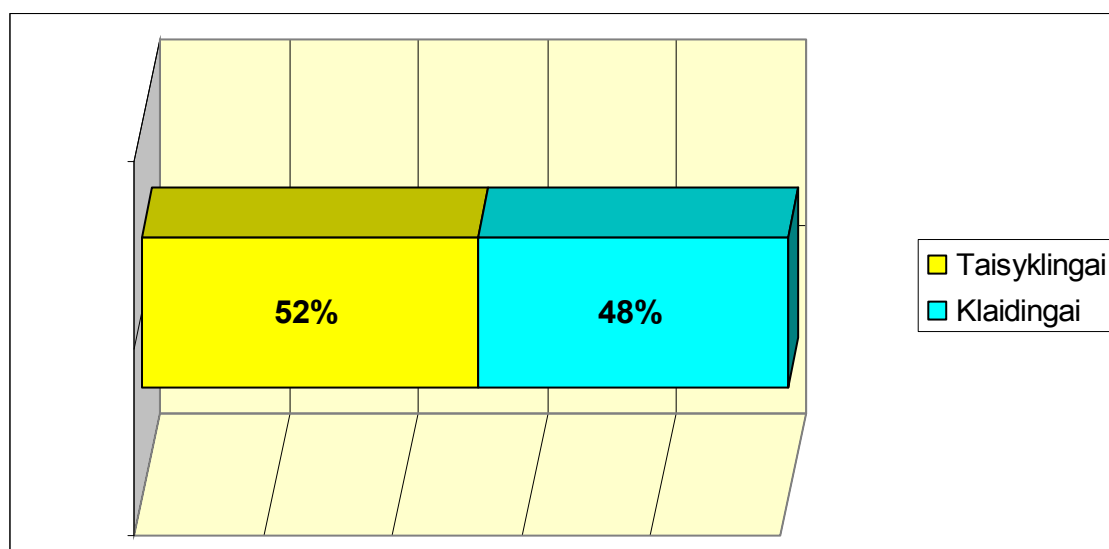
12 pav. Garsų išskyrimas, %

Išanalizavus tyrimo rezultatus, paaiškėjo, kad didelė dalis tiriamųjų (77 %) skiria panašios garsinės sandaros žodžius. Bet daugiau negu penktadalis priešmokyklinio amžiaus tiriamųjų klydo skirdami žodžius, besiskiriančius vienu ar dviem garsais (13 pav.).

13 pav. Panašios garsinės sandaros žodžių skyrimas, %

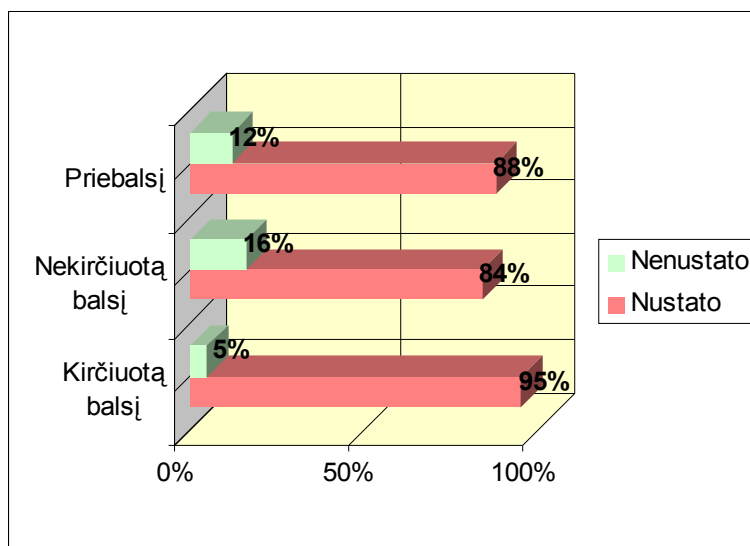
Tiriant foneminę klausą, buvo pateikta užduotis – atkartoti trijų skiemenų eilutę. Šią užduotį tinkamai atliko tik daugiau negu pusė tiriamųjų. Net 48 % priešmokyklinio amžiaus vaikų nesugebėjo atkartoti skiemenų sekos, keitė vienus garsus kitais, iškrapė garsus arba praleido skiemenį, sukeitė skiemenis vietomis (14 pav.). Wirth (1990) nurodo, kad jau 5 – ių metų vaikas turėtų atkartoti penkis beprasmius skiemenis. Iš tyrimo rezultatų paaiškėjo, kad beveik pusė tiriamųjų neatliko lengvesnės, nei numatyta pagal amžių, užduoties.

14 pav. Skiemenų eilių atkartojimas, %

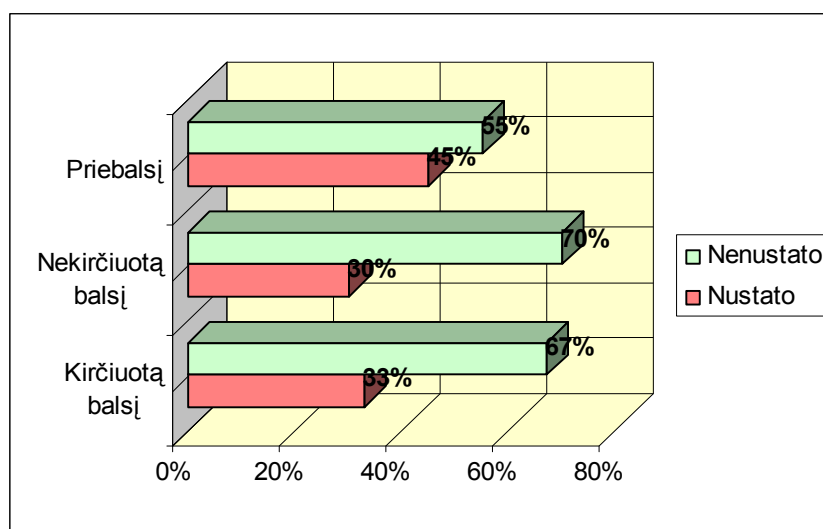
2.4.2. Garsinės analizės gebėjimų tyrimo rezultatai

Pateikus užduotį, kuri reikalauja nustatyti pirmąjį žodžio garsą, beveik visi teisingai nustato kirčiuotą balsį (garsas a). Iš tyrimo rezultatų paaiškėjo, kad priešmokyklinio amžiaus vaikai sunkiau nustato pirmąjį žodžio garsą, kai jis yra priebalsis (garsai s ir k) (88 %) arba nekirčiuotas balsis (garsas o) (84 %) (15 pav.).

15 pav. Pirmojo žodžio garso nustatymas, %

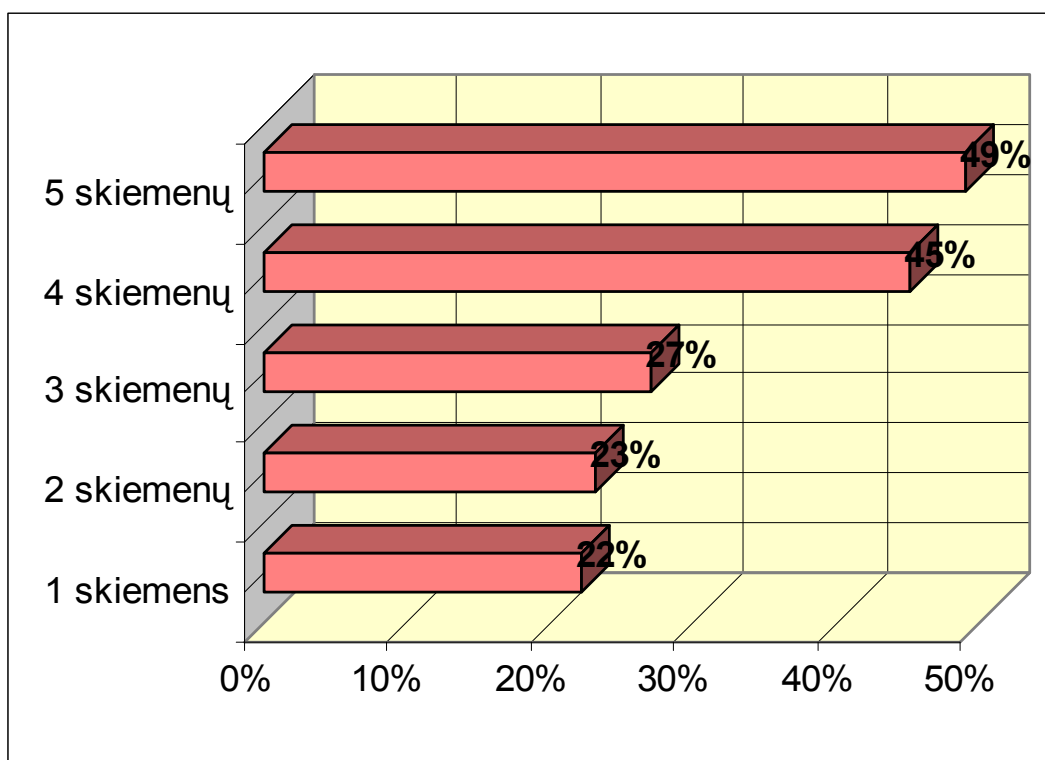
Išanalizavus tyrimo rezultatus paaiškėjo, jog priešmokyklinio amžiaus tiriamieji sunkiai nustato paskutinįjį žodžio garsą. Lengviau vaikai nustatė paskutinįjį žodžio garsą, kai jis buvo priebalsis (garsas s) (45 %), o kirčiuotą balsį (garsas a) nustatė 33 % tiriamųjų, nekirčiuotą balsį (garsas è) – trečdalis tiriamųjų priešmokyklinio amžiaus vaikų (16 pav.).

16 pav. Paskutiniojo žodžio garso nustatymas, %

Iš tyrimo rezultatų matyti, kad priešmokyklinio amžiaus vaikai lengviau nustato pirmąjį žodžio garsą, kai jis yra kirčiuotas balsis, o paskutinįjį žodžio garsą – kai jis yra priebalsis. Sunkiausiai sekasi nustatyti pirmąjį žodžio garsą ir paskutinįjį žodžio garsą, kai jis yra nekirčiuotas balsis.

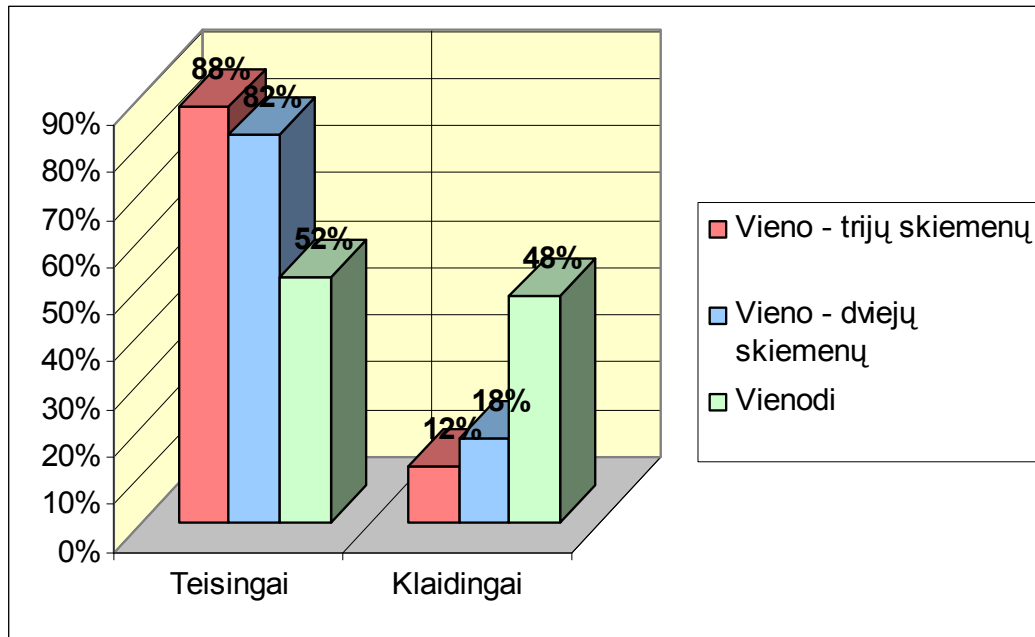
Buvo pateikta užduotis, reikalaujanti suskirstyti pateiktus žodžius skiemenimis. Išanalizavus tyrimo rezultatus, paaiškėjo, jog nemažai priešmokyklinio amžiaus vaikų nesugeba suskirstyti žodžio dalimis, tai yra skiemenimis. Lengviausiai tiriamieji nustatė vienskiemenių žodžių skiemenų skaičių (78 %), iš dviejų skiemenų (77 %) ir trijų skiemenų (73 %). Sunkiau sekėsi atlikti užduotį, kai buvo pateikiami žodžiai iš daugiau skiemenų. Keturių skiemenų žodžius taisyklingai suskirstė 55 % tiriamųjų, o penkių skiemenų – 51 % priešmokyklinio amžiaus tiriamųjų (16 pav.)

16 pav. Klaidų santykis skirstant žodžius skiemenimis, %

Išanalizavus rezultatus, kaip priešmokyklinio amžiaus vaikai geba skirti žodį pagal jo ilgumą, paaiškėjo, jog nustatyti ilgesnį ar tokio pat ilgumo žodį gali ne visi tiriamieji. 74 % tiriamųjų užduotį atliko teisingai, bet beveik trečdaliui tiriamųjų nepavyko atlikti šios užduoties.

Vieno ir trijų skiemenų žodžius pagal ilgumą skyrė 88 % vaikų, 82 % tiriamųjų skyrė dviejų ir trijų skiemenų žodžius. Sunkiausiai sekėsi nustatyti, kad žodžiai yra vienodo ilgumo. Tai teisingai atliko pusė tiriamųjų priešmokyklinio amžiaus vaikų (17 pav.)

17 pav. Žodžių ilgumo skyrimas, %

Fonologinės analizės gebėjimų tyrimo apibendrinimas. Iš tyrimo rezultatų paaiškėjo, jog garsų eilėje tiriamiesiems neblogai sekėsi išskirti tiek balsius (79 %), tiek priebalsius (78 %). Bet pateikus užduotis, kur reikia išskirti nurodytus garsus iš sudėtingesnių kalbos vienetų (skiemenų, žodžių), teisingai atlikusių užduotį skaičius mažėjo. Skiemenyse tiek balsius, tiek priebalsius išskyrė po 56 % tiriamųjų. Iš tyrimo rezultatų paaiškėjo, kad priešmokyklinukams lengviau sekėsi žodžiuose išskirti priebalsius (36 %), negu balsius (27 %).

Net 23 % priešmokyklinio amžiaus tiriamųjų klydo skirdami žodžius, besiskiriančius vienu ar dviem garsais. Beveik pusė tiriamųjų (48 %) negalėjo atkartoti skiemenų sekos, keitė vienus garsus kitais, iškraipė garsus arba praleido skiemenį, sukeitė skiemenis vietomis.

Geriausiai priešmokyklinio amžiaus tiriamiesiems sekėsi nustatyti pirmą žodžio garsą, kai jis buvo kirčiuotas balsis (95 %). Sunkiausiai sekasi nustatyti pirmą žodžio garsą ir paskutinį žodžio garsą, kai jis yra nekirčiuotas balsis. Pirmą žodžio garsą, kai jis yra nekirčiuotas balsis, nustatė 43 %, o paskutinį žodžio garsą, kai jis yra nekirčiuotas balsis, nustatė 30 % tiriamųjų.

Lengviausiai tiriamieji suskirstė vienskiemenius žodžius (78 %), dviejų skiemenų (77 %) ir trijų skiemenų (73 %). Keturių skiemenų žodžius taisyklingai suskirstė 55 % tiriamųjų, o penkių skiemenų – 51 % priešmokyklinio amžiaus tiriamųjų.

Išanalizavus tyrimo rezultatus, paaiškėjo, jog priešmokyklinukai neblogai skiria žodžius pagal ilgumą. Sunkiau sekėsi nustatyti ar žodžiai skiriasi, ar jie vienodo ilgumo. Šią užduotį teisingai atliko 52 % tiriamųjų.

Priešmokyklinukai geba išskirti garsus garsų eilėje, išskirti pirmąjį žodžio garsą, kai jis yra kirčiuotas balsis. Sunkiausiai sekėsi atkartoti skiemenų eiles, nes garsų tarimo trūkumų turinčių vaikų nepakankamas klausos suvokimas.

Iš tyrimo rezultatų nustatyta, jog dalies priešmokyklinio amžiaus vaikų dar nepakankamai išlavėjusi foneminė klausa, nesusiformavę tvirti garsinės analizės gebėjimai.

Išvados

1. Priešmokyklinio amžiaus vaikams būdingiausi sudėtingos artikuliacijos ir retų lietuvių kalboje garsų tarimo trūkumai. Beveik visiems turintiems tarimo trūkumų tiriamiesiems būdingas sigmatizmas, beveik pusei būdingas – chitizmas, ir daugiau negu trečdaliui – rotacizmas. Garsas s – pats dažniausias bendrinės lietuvių kalbos priebalsis. Jis yra trečioje vietoje pagal fonemų dažnumą, o priebalsis r – vienuoliktoje vietoje. Todėl šių priebalsių tarimo trūkumai kalboje labai pastebimi.

2. Mažiausiai tiriamųjų kalboje pasitaikė gamacizmo, kapacizmo, jotacizmo atvejų. Iš sigmatizmų daugiausia tirtųjų vaikų pasižymėjo švilpiamuoju sigmatizmu.

3. Mažiausiai garsų tarimo trūkumų nustatyta, tariant atskirus garsus, o daugiausia – tariant žodžius, sakinius, greitakalbes. Sudėtingėjant tariamam kalbos vienetui (garsas, skiemuo, žodis, sakinys), daugėja garsų tarimo klaidų.

4. Sudėtingėjant tarimo vienetui (garsas, skiemuo, žodis, sakinys), tarimo klaidos sunkėja: nuo garso keitimo iki žodžio iškreipimo, jo sutrumpinimo. Priešmokyklinio amžiaus vaikų kalboje dažniausiai pasitaikė garsų keitimo klaidos.

5. Beveik trečdalis priešmokyklinio amžiaus tiriamųjų neišskyrė garso jų eilėje. Sudėtingėjant kalbos vienetui, tiriamieji vis prasčiau išskyrė nurodytą garsą. Priešmokyklinukai žodžiuose geriau išskiria priebalsį, negu balsį.

6. Priešmokyklinukai lengviau nustato pirmąjį žodžio garsą, negu paskutinįjį. Sunkiausiai sekėsi nustatyti pirmąjį ir paskutinįjį žodžio garsą, kai jis yra nekirčiuotas balsis.

Geriausiai priešmokyklinio amžiaus vaikai skiria žymiai skiemenų skaičiumi besiskiriančius žodžius, o blogiausiai sekėsi nustatyti, kai žodžiai buvo vienodo ilgumo.

7. Vienas iš intelektualinio vaiko brandumo mokyklai vertinimo kriterijų – fonologinės vaiko žinios. Remiantis tyrimo rezultatais galima teigti, kad ne visi priešmokyklinio amžiaus vaikai suspės tinkamai pasirengti mokymuisi mokykloje.

Hipotezė, kad priešmokyklinio amžiaus vaikams būdingiausi sudėtingos artikuliacijos ir retų lietuvių kalboje garsų tarimo sutrikimai, jog sudėtingėjant kalbos vienetui,

tarimo trūkumų daugėja, pasitvirtino. Hipotezė, kad dalies priešmokyklinio amžiaus vaikų nepakankamai susiformavę fonologinės analizės gebėjimai, pasitvirtino.

Literatūra

1. Ambraška, J., Žiugžda, J. (1985). *Lietuvių kalbos gramatika I d.* Čikaga.
2. Ambruskaitis, J. (2000). *Vaiku, turinčių mokymosi sunkumų, gimtosios kalbos ugdymas I klaseje.* Šiauliai: K.J. Vasiliausko įmonė.
3. Andrianova, A. (2004). *Tark garsus taisyklingai.* Šiauliai: Lucilijus.
4. Andrianova, A., Vilkienė, A. (1990). *Garsų tarimas.* Kaunas: Šviesa.
5. Barauskaitė, J., ir kt. (1995). *Lietuvių kalba : vadovėlis Lietuvos Respublikos aukštųjų mokyklų pradinio mokymo pedagogikos ir specialiosios pedagogikos specialybių studentams.* Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
6. Baumgartner, S., Füssenich, I. (1999). *Sprachtherapie mit Kindern.* München: Ernst Reinhardt Verlag.
7. *Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai.* (2003). Priešmokyklinis ir pagrindinis ugdymas. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras.
8. Bode, H. (2008). Indikationen zur Verordnung von Logopädie bei umschriebenen entwicklungsstörungen der Sprache und bei Zweisprachigkeit: Deutsche Gesellschaft für Sozialpädiatrie und Jugendmedizin.
<http://www.dgspj.de/lllogo> (žiūrėta 2008 02 09).
9. Bode, T. (2008). Dyslalie.
<http://www.sprachheilinstitut.de/dyslalie.htm> (žiūrėta 2008 02 09).
10. Böhme, G. (1997). *Sprach -, Sprech -, Stimm – und Schluckstörungen.* Stuttgart: Gustav Fischer Verlag.
11. Braun, O. (1999). *Sprachstörungen bei Jugendlichen.* Stuttgart: Kohlhammer Pädagogik.
12. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika.* (1994). V.Ambrazas (red.). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
13. Dailidienė, J. (1989). *Vaiku kalbos ugdymo metodika.* Kaunas: Šviesa.
14. Dėl asmens specialiųjų ugdymosi poreikių įvertinimo tvarkos (LR švietimo ir mokslo ministro, LR sveikatos apsaugos ministro ir LR socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas, 2000 m. spalio 4 d. Nr. 1221/527/83). Valstybės žinios, 2000, Nr. 85 – 2608.
15. Dėl specialiųjų poreikių asmenų sutrikimų ir jų laipsnių nustatymo ir specialiųjų poreikių asmenų priskyrimo specialiųjų ugdymosi poreikių grupei tvarkos (LR švietimo ir mokslo ministro, LR sveikatos apsaugos ministro ir LR socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas, 2002 m. liepos 12 d. Nr. 1329/369/98). Valstybės žinios, 2002, Nr. 84 – 3672.
16. Dobrovolskis, B., Kniūkšta, P., Kučinskaitė, A., Kupčinskaitė – Ryklienė, A., Paulauskienė, A., Stundžia, B., Tarvydaitė, D. (2007). *Lietuvių kalbos žinynas.* Kaunas: Šviesa.

17. Dukiewicz, L., Sawicka, I. (1995). *Fonetika i fonologia*. Gramatika współczesnego języka polskiego. H.Wrobel (red.). Krakow, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
18. Garšvienė, A. (1993). Dislalija. A.Garšvienė, R.Ivoškuvienė, *Logopedija* (p. 66 – 81). Kaunas: Šviesa.
19. Garšvienė, A., Ivoškuvienė, I. (2003). Vaikai, turintys kalbėjimo, kalbos ir kitų komunikacijos sutrikimų. Prof.dr.J.Ambrukaitis, doc.dr.A.Ališauskas, R.Labinienė, prof.dr.J.Ruškus (red.). *Specialiojo ugdymo pagrindai*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
20. Gaulienė, V., Giedrienė, R., Grikainienė, L. (2000). *Kalbos tyrimas: metodinė priemonė*. Vilnius: Žuvėdra.
21. Gedvilas, L., Kadžytė, L., Kuzavinis, K. (1982). *Lietuvių kalbos vadovėlis*. Vilnius: Mokslas.
22. Giedrienė, R. (1987). *Ikimokyklinio amžiaus vaikų kalbinės sambrandos tyrimas*. Vilnius: Pedagogikos mokslinio tyrimo institutas.
23. Giedrienė, R., (1986). *Pradinukų kalbėjimo sutrikimai*. Kaunas: Šviesa.
24. Girdenis, A. (2003). *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
25. Glebuviene, V., Grigaitė, B., Monkevičienė, O. (2004). Lietuvos vaikų brandumas mokyklai: tyrimas ir problemos.
<http://www.vpu.lt/bibl/elpu/43568.pdf> (žiūrėta 2008 02 09).
26. Hacker, D. (1999) Phonologie. Baumgartner S., Füssenich I. *Sprachtherapie mit Kindern*. München: Ernst Reinhardt Verlag.
27. Hallahan, D., P., Kauffman, J., M. (2003). *Ypatingieji mokiniai: specialiojo ugdymo įvadas*. Vilnius: Alma littera.
28. Honova, J., Jindra, P., Pešak, J. (2003). Analysis of articulation of fricative praealveolar sibilant „S“ in control population. *Biomedical Papers* 147 (2), p. 239 – 242.
29. Ivoškuvienė, R. (1993). Kalbos sutrikimų klasifikacija ir terminija. A.Garšvienė, R.Ivoškuvienė, *Logopedija* (p. 7 – 8). Kaunas: Šviesa.
30. Ivoškuvienė, R., Mamonienė, Z., Pečiulienė, O., Stošiuvienė, K. (2002). *Ikimokyklinio amžiaus vaikų neišplėtotos kalbos ugdymas*. Šiauliai: K.J. Vasiliausko įmonė.
31. Kania, J.T. (2001). *Szkice logopedyczne*. Lublin, Polskie Towarzystwo Logopedyczne.
32. Kurz, U. (2008). Dyslalie. Institut für Sprachtherapie.
<http://www.bessersprechen.de> (žiūrėta 2008 02 10).

33. Łobacz, P. (1996). *Polska fonologia dzieciakca*. Studia fonetyczno – akustyczne. Warszawa, Wydawnictwo Enrgeia.
34. Milewski, S. (1999). *Lingwistyczne i dydaktyczne aspekty analizy fonemowej*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
35. Padovan, I., Kosokovič, F., Pansini, M., Poljak, Ž. (1991). *Otorinolaringologija*. Školska knjiga, Zagreb.
36. Pakerys, A. (1995). *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Žara.
37. Pakerys, A. (2003). *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika: vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams*. Vilnius: Enciklopedija.
38. Pakerys, A., Pupkis, A. (2004). *Lietuvių kalbos bendrinė tartis*. Vilnius: Gimtasis žodis.
39. Palionis, J. (1999). *Kalbos mokslo pradmenys*. Vilnius: Jandrija.
40. Paulauskienė, A. (2004). *Lietuvių kalbos kultūra: monografija*. Kaunas: Technologija.
41. Powers, M., H. (1971). Functional Disorders of Articulation – Symptomatology and Etiology. L., E. Travis (red.), *Handbook of Speech Pathology and Audiology* (p. 840). New York: Appleton – Mentury – Crofts.
42. Ročlawski, B. (1985). *Siuch fonemowy (fonologiczny) i fonetyczny. Synteza i analiza jednostek złożonych języka*. Gdanske Zeszyty Humanityczne 28 (p. 131 – 161).
43. Rozdział, V. (1990). Dyslalia. E.Minczakiewicz. *Logopedia*. Wybrane zagadnienia z materiałami do cwiczen (p. 89). Krakow: Wydawnictwo naukowe WSP.
44. Sandeck, J. (2008). Sprach – und Sprechauffälligkeiten: Dyslalie.
<http://www.logopaedie-sandeck.de/-dyslalie.html> (žiūrėta 2008 02 10).
45. Surowaniecas, J. (1997). *Logopedijos terminijos teoriniai pagrindai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
46. Unčiurys, J. (1988). *Vaikų kalbos trūkumai ir jų šalinimas*. Kaunas: Šviesa.
47. Wagner, R.W. (1997). *Sprechwissenschaftliche und sprecherzieherische Grundlagen der Sprach – und Sprechtherapie/ Logopädie für Studierende und Praktiker/hrsg. Von Volkmar Clausnitzer und Renate Clausnitzer, Heidelberg: Hüthig*.
48. Wirth, G. (1994). *Sprachstörungen, Sprechstörungen, Kindliche Hörstörungen*. Köln: Deutscher Ärzte – verlag.
49. Vitkauskas, V.(sud.). (2001). *Lietuvių kalbos tarties žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
50. Wood, K., S. (1971). Terminology and Nomenclature. L., E. Travis (red.), *Handbook of Speech Pathology and Audiology* (p. 11). New York: Appleton – Mentury – Crofts.
51. Zinkevičius, Z. (1980). *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. I dalis. Vilnius: Mokslas.

52. Zinkevičius, Z. (1994). *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
53. Žukauskienė, R. (2002). *Raidos psichologija*. Vilnius: Margi raštai.
54. Беккер, Л.-П., Совак, М. (1981). *Логопедия*. Москва: Медицина.
55. Берк, Л.Е. (2006). *Развитие ребенка*. Санкт – Петербург: Питер.
56. Боровик, М. (2008). Нарушение фонематического восприятия. Дислалия. <http://psi.lib.ru/detsad/sbor/nfonvos.htm> (žiūrėta 2008 02 10).
57. Волкова, Л.С. (1989). *Логопедия*. Москва: Просвещение.
58. Герасимова, А. (2007). Развитие речи у ребенка шестого года жизни. http://adalin.mospsy.ru/l_01_00/l_010406.shtml (žiūrėta 2008 01 14).
59. Гриншпун, Б., М. (1989). Дислалия. Л.С. Волкова. (ред.). *Логопедия* (р. 66 -99). Москва: Просвещение.
60. Заваденко, Н. (2006). Нарушение развития речи у детей и их коррекция. Лечащий врач. №05. <http://www.osp.ru/doctore/2006/05/4533858/> (žiūrėta 2008 01 20).
61. Лалаева, Р.И. (1998). *Нарушения чтения и пути их коррекции у младших школьников*. Санкт – Петербург.
62. Левина, Р.Е. (2005). *Нарушения речи и письма у детей*. Избранные труды. Москва.
63. Лурия, А.Р. (2002). *Письмо и речь*. Нейролингвистические исследования. Москва.
64. Милевски, С. (2007). *Фонетико – фонологические знания в логопедической практике*. Польша: Гданский университет.
65. Филичева, Т.Б., Чевелева, Н.А., Чиркина, Г.В. (1989). *Основы логопедии*. Москва: Просвещение.
66. *Хрестоматия по логопедии*. (1997). Л. С. Волкова, В.И. Селивестров (ред.). Москва: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС.

PRONUNCIATION DEFECTS AND PHONOLOGICAL ANALYSIS ABILITIES OF PRESCHOOL CHILDREN

Summary of Master's thesis

Relevance of problem. Education standards (2003) indicate that preschool children should intuitively feel the pattern of mother-tongue, i. e. combine its practically laws and norms by speaking, and in aspect of sonic language – pronounce regularly and clearly the most sounds of mother-tongue. One of assessment criterions of child's intellectual maturity for school is the phonological knowledge of a child. With the present MA thesis is being sought to ascertain the most frequent defects of sounds' pronunciation and abilities of phonological analysis of preschool children (6 -7 years old). The data may be helpful for amendment of speech therapy, i. e. for preparation of methodology publications, programmes.

Object of research - defects of pronunciation of sounds, syllables, words, sentences and phonological analysis abilities of preschool children.

Hypothesis - 1) defects of pronunciation of complex articulation sounds are typical for preschool children.

2) pronunciation defects multiply by complicating of a speech unit.

3) phonological analysis abilities of preschool children, that have defects of sounds' pronunciation, are not enough formed.

Aim of research - to analyze defects of sounds' pronunciation and phonological analysis abilities of preschool children.

The tasks of research: 1) to analyze the conception of pronunciation defects; 2) to explore defects of sounds' pronunciation and phonological analysis abilities of preschool children (6 – 7 years old); 3) to estimate the amount of these defects; 4) to compare the test results of pronunciation of syllables, words, sentences, patters, phonemic hearing and sonic analysis.

Description of children surveyed. In the research, 138 preschool children (6 – 7 years old), and 73 out of them having defects of sounds' pronunciation and characterizing with untrained phonemic hearing, are participating.

Methods of research - analysis of scientific literature and not-standardized test of pronunciation and phonological analysis abilities.

Results. The research of pronunciation and phonological analysis abilities of preschool children revealed that pronunciation mistakes become bigger by complicating of a speech unit: from change of a sound to absolute distortion of a word. The most frequent are

mistakes of sounds' change. In the speech of preschool children, the most common types of Dyslalia are Sigmatism and Rhotacism. In case of complicating of a speech unit, the surveyed children distinguished the appropriate sound worse. It was hard to hear the first and the last sound of a word when it was an unstressed vowel.

The hypothesis that between preschool children, defects of pronunciation of complex articulation sounds' are most common, and in case of complicating of a speech unit, the pronunciation defects multiply, and phonological analysis abilities of preschool children are not enough formed, has proved out.

PRIEDAI

KALBOS TYRIMO KORTELĖ

Vardas ir pavardė _____
 Gimimo data _____
 Vaiko amžius _____
 Kalba, kuria bendrauja namuose _____
 Raidos ypatumai _____

 Logopedo išvada _____

1. Atskirų garsų tarimas:

a __, e __, è __, i __, y __, o __, u __, ū __, ai __, au __, ei __, ui __, ie __, uo __,
 b __, c __, č __, d __, f __, g __, h __, j __, k __, l __, m __, n __, p __, r __, s __, š __, t __, v __,
 z __, ž __, dz __, dž __, ch __.

2. Skiemenų tarimas:

sa - ____, sio - ____, šu - ____, šiu - ____, za - ____, zio - ____, žo - ____, žiu - ____, ca - ____,
 cè - ____, čiu - ____, dzie - ____, džio - ____, ra - ____, ry - ____, lo - ____, lio - ____, al - ____,
 il - ____, tuo - ____, ti - ____, dau - ____, de - ____, ko - ____, kiu - ____, ga - ____, gie - ____,
 po - ____, piu - ____, bo - ____, bè - ____, fa - ____, fei - ____, vui - ____, vie - ____, ji - ____,
 jo - ____, cha - ____, ha - ____, hi - ____.

3. Garsų tarimas žodžiuose:

a: adata, akiniai, raketa _____
 o: voras, koja, loto _____
 i: gilės, kilimas, inkilas _____
 y: yla, gyvatė, blynas _____
 u: pupa, keptuvė, mėnulis _____
 ū: ūmėdė, siūlai, papūga _____
 e: pelėda, ledai, erelis _____
 è: kėdė, skrybėlė, pelė _____
 au: autobusas, paukštis, šaukštas _____
 ai: laiškas, vaikai, raidė _____
 uo: ažuolas, puodas, liniuotė _____
 ui: muilas, smuikas, vaikui _____
 ie: liemenė, sviestas, driežas _____
 ei: peilis, kreida, paveikslas _____
 s, s': asilas, saulė, kastuvas _____
 š, š': šakutė, laiškas, kiaušinis _____
 z, z': zebra, gvazdikai, kukurūzas _____
 ž, ž': žvaigždė, žiedas, kankorėžis _____
 c, c': cukrinė, narcizas, motociklas _____
 č': česnakas, pačiūžos, čiaupas _____
 dz': Dzidorius, dzinguliukai _____

dž': ėdžios, gaidžiai, beždžionė _____
 r, r': ropė, riešutai, šarka _____
 l, l': lelija, plunksna, tiltas _____
 t, t': tortas, tvora, teptukas _____
 d, d': dūda, diržas, balandis _____
 k, k': kaukė, kibiras, arklys _____
 g, g': gulbė, genys, gandras _____
 p, p': pasaga, pypkė, krepšys _____
 b, b': boružė, begemotas, briedis _____
 f, f': žirafa, grafinas, telefonas _____
 v, v': vinis, vokas, svogūnas _____
 m, m': musė, megztnis, smuikas _____
 n, n': varna, kelnės, lankas _____
 j: jautis, juosta, pjūklas _____
 ch: chalatas, šachmatai _____
 h, h': hamakas, herbas _____

4. Sudėtingos struktūros žodžių ištarimas:

laikrodis _____,	kaklaraištis _____,
sunkvežimis _____,	kalakutas _____,
šikšnosparnis _____,	ekskavatorius _____,
darbininkas _____,	kupranugaris _____,
biblioteka _____,	sportbatis _____,
rankšluostis _____,	troleibusas _____,
karkvabalis _____,	

5. Garsų tarimas sakiniuose:

ie: Pievoje žydi pienės. _____
 uo: Žalioja ir šiūruoja gražuoliai ažuolai. _____
 s: Senelis sode pasodino slyvą. _____
 š: Po pušaitė šoko šokį voveraitė. _____
 z: Zita padovanojo mamai gvazdikų ir vazelę. _____
 ž: Ant žalio berželio tupėjo žvirbliukai. _____
 c: Cecilija jau moka abėcėlę. _____
 č: Kačiukas čiupo siūlą kamuoliuką. _____
 dz: Andziulis ir Pundzius yra dzūkai. _____
 dž: Džiugas išvažiavo į medžioklę. _____
 r: Rokas parnešė kraitę grybų. _____
 l: Baltuoja žemė po šaltu apklotu. _____

6. Garsų tarimas greitakalbėse ir skaičiuotėse:

s: Aus, maus, bus medaus, kas to medaus paragaus, tas išeis! _____

 z: – Zur zur zur, – zirzena zirza. Zvimbuolytė bitė zirzia. _____

 c: Ercik, percik, pamaguli, vyli, cyli, pacekuli, ana, drūna, it. _____

 š: Šimtametis šilas šis, šešiašakė ši pušis. _____

ž: Žalia žolytė gražiai žaliuoja, žaliuodama linguoja. _____

č: Ačiū, pačiū, lišk į pečių, rasi ten skanių gyvačių. Kai pavalgysi gyvačių, pasakyki gražų ačiū. _____

r: Gervė gyrūnė gyrėsi gerą girą girioje gėrusi. _____

ie: Piešė Šalnė piešinuką, piešė kiškį ir meškiuką. _____

uo: Šuo šuni, šuo šuni, šuo uodega tikšt, ir nieko nebeliko. _____

7. Nurodyto garso nustatymas (a ir s):

garsų eilėje išskirti a: a, o, e, a, è, y, o, a, i, o, y, è, a, è, y, a, o, a, e, è, o, i, a, e, a, i, o, e, o, a.

garsų eilėje išskirti s: m, n, t, s, e, c, t, z, s, k, r, s, t, s, k, n, m, g, s, ž, r, s, š, a, s, o, š, b, s, d, s, u.

skiemenyse išskirti a: mu, am, ty, at, de, rė, yt, ka, lo, ma, na, bu, py, ru, ap, ne, te, pė, da, ra, nu, ak.

skiemenyse išskirti s: ko, as, se, ty, sy, mu, ne, sė, li, su, as, ry, to, sa, ko, ly, pa, so, bu, sė.

žodžiuose išskirti a: noriu, kalė, lijo, ten, aš, turi, galiu, akmuo, sėjo, ašotis.

Žodžiuose išskirti s: saulė, galva, kaselė, šuo, pelytė, puodas, katinas, lempa, dėdulė, staliukai.

8. Žodžių, panašių garsų sudėtimi, skyrimas:

karas – garas _____, buvo – puvo _____, deda – teta _____,
rytas – ritas _____, mala – kala _____, šala – sala _____,
meta – mēta _____.

9. Skiemenų eilių pakartojimas:

tuo – to – tuo _____, mē – mie – mē _____, sa – ša – sa _____,
sa – za – co _____, ga – ka – go _____, pa- ba – po _____,
ta – da – to _____, ak – op – um _____.

10. Pirmojo žodžio garso nustatymas:

Balsio (kirčiuoto) **asilas** _____, balsio (nekirčiuoto) **Ona** _____, priebalsio **saulė** _____,
Priebalsio **katė** _____.

11. Paskutiniojo žodžio garso nustatymas:

priebalsio **katinas** _____, balsio (kirčiuoto) **Lina** _____, balsio (nekirčiuoto) **eglė** _____.

12. Žodžių skirstymas skiemenimis:

Tu _____, **Šaka** _____, **Samana** _____, **Saldainiukas** _____,

Televizorius _____.

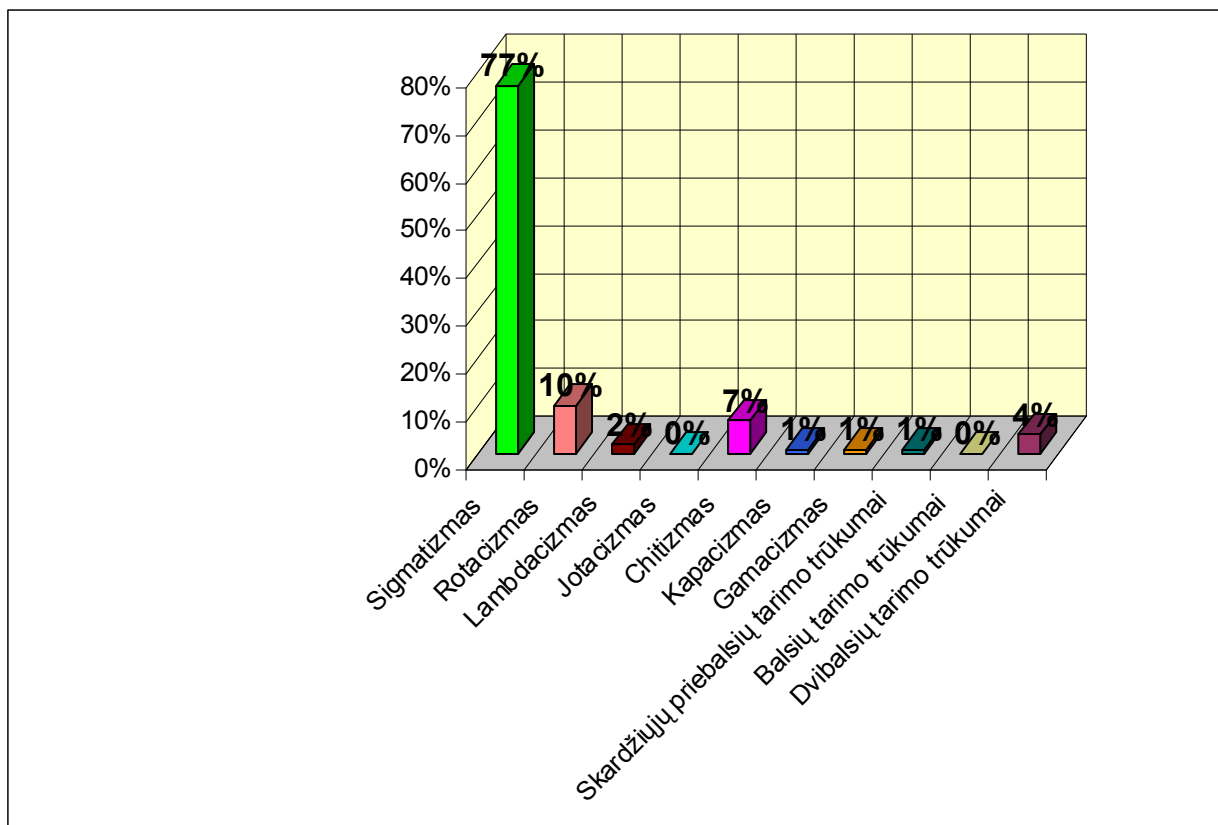
13. Žodžių ilgio skyrimas:

Jis – ilgakojis _____, pelė – pelėda _____, aš – tu _____.

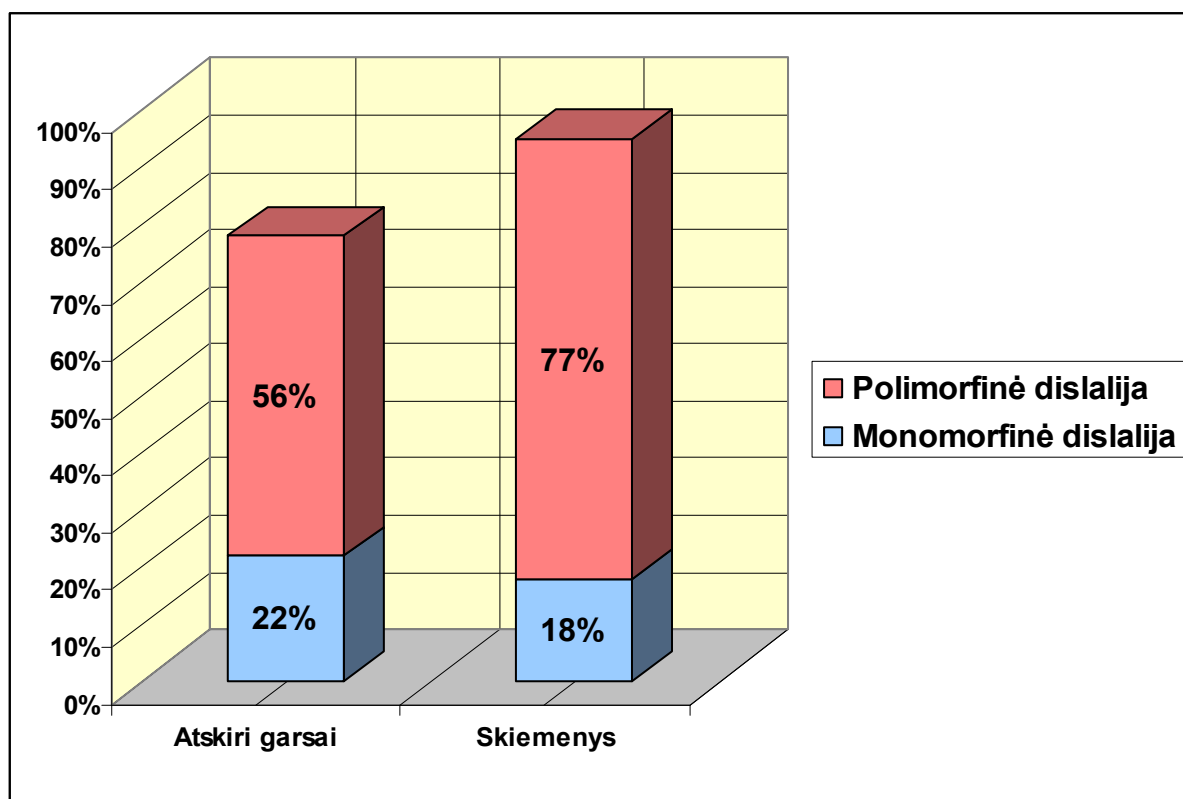
Pastaba. Garsų tarimo tyrimo protokolas parengtas pagal:

1. Dėl asmens specialiųjų ugdymosi poreikių įvertinimo tvarkos (LR švietimo ir mokslo ministro, LR sveikatos apsaugos ministro ir LR socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas, 2000 m. spalio 4 d. Nr. 1221/527/83). Valstybės žinios, 2000, Nr. 85 – 2608.

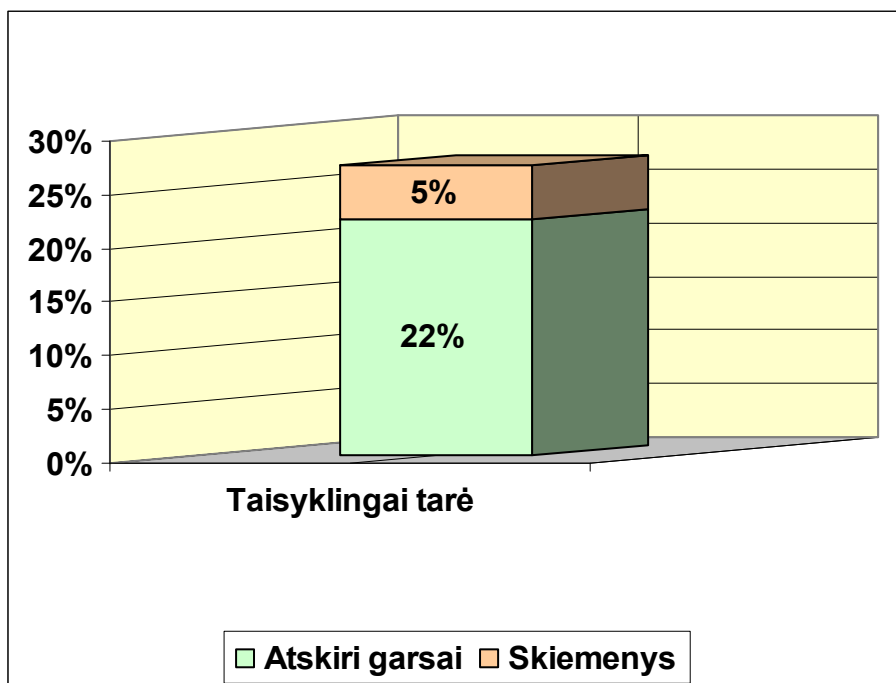
2. Gaulienė, V., Giedrienė, R., Grikainienė, L. (2000). *Kalbos tyrimas: metodinė priemonė*. Vilnius: Žuvėdra.

1 pav. Atskirų garsų tarimo trūkumų formos, %

2 pav. Dislalijų santykis tariant atskirus garsus ir skiemenis, %

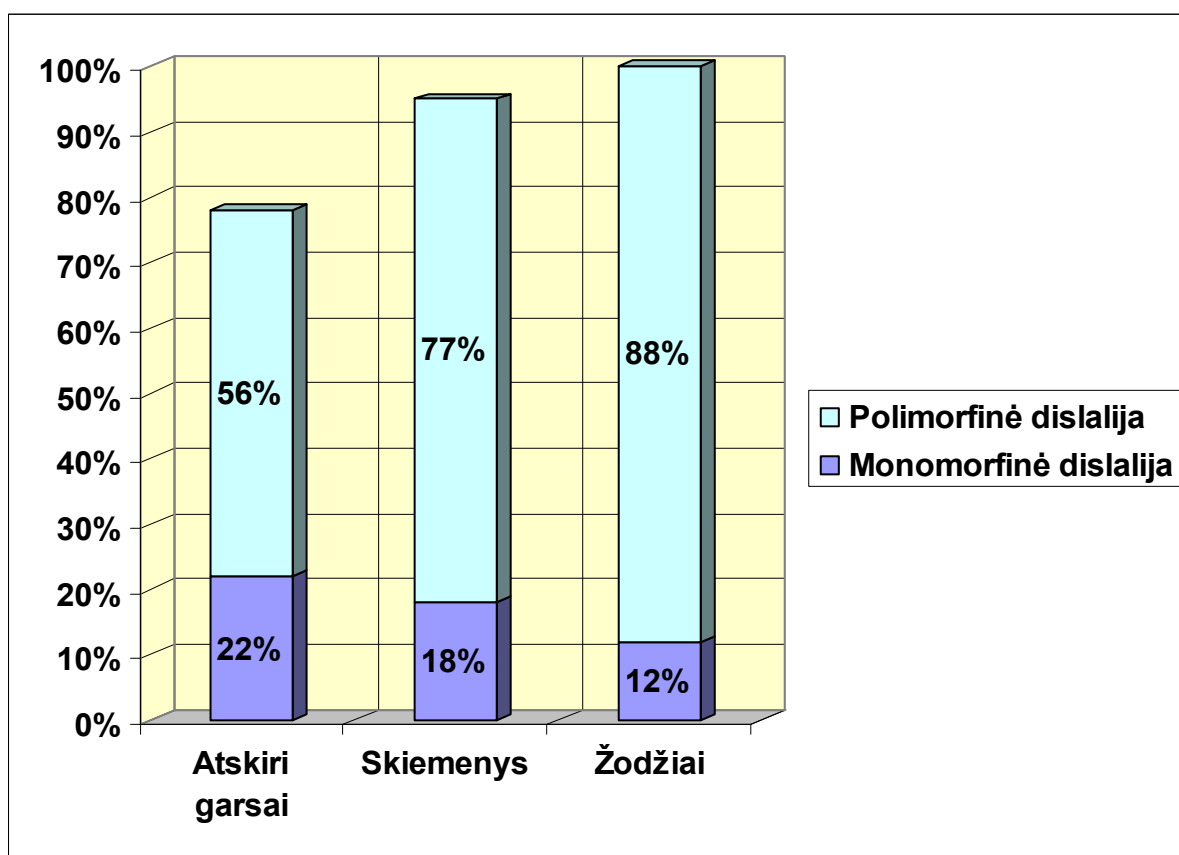

3 pav. Taisyklingas atskirų garsų ir skiemenų tarimas, %

1 lentelė

Žodžių tarimo tyrimo rezultatai

	Vaikų skaičius	Vaikų skaičius %
Taisyklingai tarė	0	0 %
Klaidingai tarė	73	100 %
<i>Iš viso:</i>	73	100 %

4 pav. Dislalių santykis tariant garsus, skiemenis ir žodžius, %

2 lentelė

**Sudėtingos struktūros žodžių tarimo
rezultatai**

	Vaikų skaičius	Vaikų skaičius procentais
Taisyklingai tarė	0	0 %
Klaidingai tarė	72	99 %
Netarė	1	1 %
<i>Iš viso:</i>	73	100 %

3 lentelė

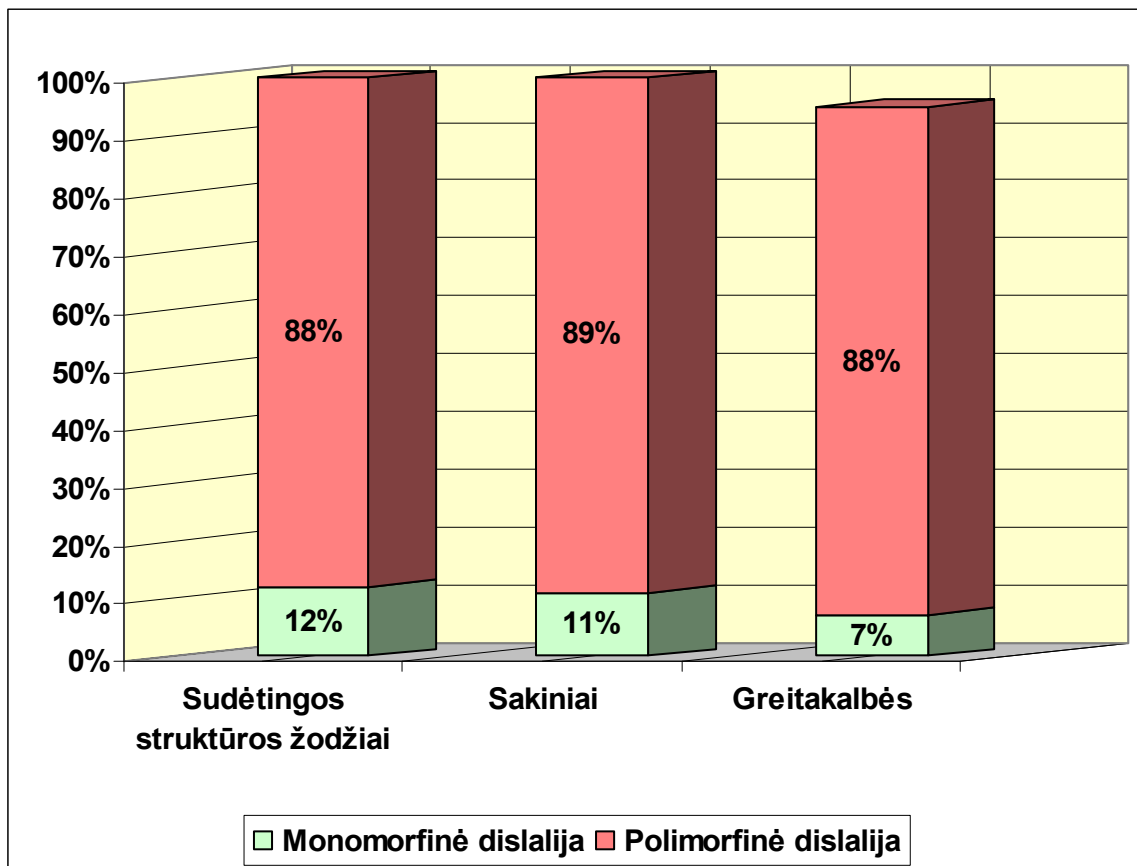
Netaisyklingas skiemenų, žodžių, sudėtingos struktūros žodžių tarimas

Tarimo klaidos	Skiemenys	Žodžiai	Sudėtingos struktūros žodžiai
Garsų keitimas	82 %	93 %	-
Netikslus tarimas	14 %	19 %	-
Garsų praleidimas	1 %	21 %	-
Papildomų garsų įvedimas	-	1 %	-
Žodžio iškraipymas	-	11 %	48 %
Žodžio skiemeninės struktūros neišlaikymas	-	5 %	82 %

4 lentelė

Sakinių tarimo tyrimo rezultatai

	Vaikų skaičius	Vaikų skaičius procentais
Taisyklingai tarė	0	0 %
Klaidingai tarė	73	100 %
<i>Iš viso:</i>	73	100 %

6 pav. Dislalijų santykis tariant sudėtingos struktūros žodžius, sakinius, greitakalbes, %

5 lentelė

Skiemenų skaičiaus nustatymas žodžiuose

	1 skiemens žodis		2 skiemenų žodis		3 skiemenų žodis		4 skiemenų žodis		5 skiemenų žodis	
	Vaikų skaičius	Vaikų skaičius %	Vaikų skaičius	Vaikų skaičius %	Vaikų skaičius	Vaikų skaičius %	Vaikų skaičius	Vaikų skaičius %	Vaikų skaičius	Vaikų skaičius %
Taisyklingai	57	78 %	56	77 %	53	73 %	40	55 %	37	51 %
Klaidingai	16	22 %	17	23 %	20	27 %	33	45 %	36	49 %